МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
Юридичний факультет

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VOLODYMYR DAHL EAST UKRAINIAN NATIONAL UNIVERSITY
Faculty of Law

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ № 1 (41)

TOPICAL ISSUES OF LAW: THEORY AND PRACTICE

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS № 1 (41)

Сєвєродонецьк 2021

УДК 340.11(477)
А 43

ISSN (print) 2218-5461
ISSN(online) 2412-4397

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 12.06.2002 №1-05/6, рішення Президії ВАК України (протокол №1-05/4 від 14.10.2009 р.), постанови Президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. №1-05/3, Наказу МОН України від 09.03.2016 р. №241 збірник затверджено як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. Збірник внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія В) (Наказ МОН України № 1471 від 26.11.2020).Збірник наукових праць «Актуальні проблеми права: теорія і практика» внесений до Міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща).

Видається відповідно до рішення Вченої ради Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 12 від 27.04.2021 р.).

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України, свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 15362- 3934Р.

А 43 **Актуальні проблеми права: теорія і практика :** Збірник наукових праць № 1 (41). – Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. – 192 с.

Статті друкуються в авторській редакції мовою оригіналу.

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідають автори.

ISSN (print) 2218-5461
ISSN(online) 2412-4397
УДК 340.11(477)
© Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2021.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – Арсентьєва Олена Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), https://orcid.org/0000-0001-7959-8524

Заступник головного редактора – Слюсар Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), https://orcid.org/0000-0003-4550-7086

Секретар редакційної колегії – Капліна Галина Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), http://orcid.org/0000-0003-2527-3550

Члени редакційної колегії:

Члени редакційної колегії:

Назимко Олена Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна)**,** https://orcid.org/0000-0001-5418-7438

Подорожній Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового та господарського права, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків), https://orcid.org/0000-0003-1677-1937

Сіроха Дмитро Ігорович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ), http://orcid.org/0000-0003-2805-2278

Устименко Олена Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу міжнародного співробітництва, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків), https://orcid.org/0000-0002-5169-0123

Хараберюш Іван Федорович – доктор юридичних наук, професор, професор Маріупольський державний університет, https://orcid.org/0000-0002-4968-5421

Ярошенко Олег Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, завідувач кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), https://orcid.org/0000-0001-9022-4726

Розовський Борис Григорович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), https://orcid.org/0000-0002-5112-5159

Вепхвія Гварамія – доктор юридичних наук, професор, декан факультету права та дипломатії Сухумського державного університету (м. Тбілісі, Грузія).

Івчук Юлія Юріївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), https://orcid.org/0000-0002-0399-9126

Клемпарський Микола Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг, Україна), https://orcid.org/0000-0001-7948-5706

Котова Любов Вячеславна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), https://orcid.org/0000-0002-2437-3624

Назимко Єгор Сергійович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший проректор Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг, Україна), https://orcid.org/0000-0003-4949-4155

Татаренко Галина Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), https://orcid.org/0000-0002-2926-3870

Шаповалова Ольга Вікторівна – доктор юридичних наук, професор, Почесний професор Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, завідувач кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), https://orcid.org/0000-0002-8813-3849

Відповідальний за випуск — кандидат юридичних наук, доцент **Капліна Галина Анатоліївна.**

EDITORIAL BOARD

Chief Editor - Arsentieva Olena Serhiivna – PhD in Law, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) https://orcid.org/0000-0001-7959-8524

Deputy Chief Editor – Sliusar Andrii Mykolaiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of Labor Law of Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine) https://orcid.org/0000-0003-4550-7086

Secretary of the Editorial Board – Kaplina Halyna Anatoliivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) http://orcid.org/0000-0003-2527-3550

Members of the Editorial Board:

Nazymko Olena Viktorivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine), https://orcid.org/0000-0001-5418-7438

Podorozhnii Yevhen Yuriiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of Labor Law and Economic Law, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv), https://orcid.org/0000-0003-1677-1937

Sirokha Dmytro Ihorovych – PhD in Law, Associate Professor of the Department of Labor Law and Social Security Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv), http://orcid.org/0000-0003-2805-2278

Ustymenko Olena Serhiivna – Associate Professor, Head of the Department of International Cooperation, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv), https://orcid.org/0000-0002-5169-0123

Kharaberiush Ivan Fedorovich – LL.D., Professor, Professor of Mariupol State University https://orcid.org/0000-0002-4968-5421

Yaroshenko Oleh Mykolaiovych – LL.D., Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Labor Law of Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine) https://orcid.org/0000-0001-9022-4726

Rozovskyi Borys Hryhorovych – LL.D., Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) https://orcid.org/0000-0002-5112-5159

Vepkhviia Hvaramiia – LL.D., Professor, Dean of the Faculty of Law of Sokhumi State University (Tbilisi, Georgia).

Ivchuk Yuliia Yuriivna – LL.D., Associate Professor, Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) https://orcid.org/0000-0002-0399-9126

Klemparskyi Mykola Mykolaiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines and International Law of Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine) https://orcid.org/0000-0001-7948-5706

Kotova Liubov Viacheslavna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) https://orcid.org/0000-0002-2437-3624

Nazymko Yehor Serhiiovych – LL.D., Senior Researcher Officer, First Vice-Chancellor of Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine) https://orcid.org/0000-0003-4949-4155

Tatarenko Halyna Viktorivna – PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) https://orcid.org/0000-0002-2926-3870

Shapovalova Olha Viktorivna – LL.D., Professor, Professor Emeritus of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Head of the Department of Economic Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) https://orcid.org/0000-0002-8813-3849

Responsible for the issue - PHD in law, associate professor **Kaplina Halina Anatoliivna.**

ЗМІСТ

Івчук Ю.Ю.
ЩОДО ПИТАННЯ НАБЛИЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ОХОРОНИ ПРАЦІ ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ БЕЗПЕКИ, ГІГІЄНИ ПРАЦІ 11

Koval A.A.
THE ROLE OF THE GENERAL SUBJECTS OF HUMAN RIGHTS PROTECTION DURING COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIVITIES (ACTIONS) 21

Розовский Б.Г.
СИЗИФОВ ТРУД УГОЛОВНОГО ПРАВА 31

Руденко М.В.
ГЕНПРОКУРОРИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: 30 РОКІВ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ДОСВІДУ З ПЕРЕДУМОВ ПРИЗНАЧЕННЯ НА ПОСАДУ, СТРОКУ ПОВНОВАЖЕНЬ ТА ПІДСТАВ ЗВІЛЬНЕННЯ 47

Гриценко Г.М., Кузьменко Л.А.
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПОДАТКОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ 54

Капліна Г.А., Лєонова Д.О.
ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 63

Лазебний А.М., Божук І.І.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ В УКРАЇНІ 69

Назимко О.В.
МІЖНАРОДНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ У ГІРНИЧОДОБУВНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ 78

Петросян К.Є., Котова Л.В.
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ: В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА 87

Попов А.А., Рязанцев О.Є., Рязанцева Н.О.
УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ПОТРЕБИ СУСПІЛЬСТВА 100

Солодченко С.В., Гриценко Г.М.
АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА ОРГАНІВ ЯКІ РОЗСЛІДУЮТЬ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПОДАТКОВОГО ТА МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА 108

Сташевська І.В., Мартинова Л.В.
СУДОВО-ПОДАТКОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ОКРЕМИЙ ВИД СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ 120

Татаренко Г.В., Татаренко Д.В.
КОДИФІКАЦІЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ ОСТАННІХ ЗАКОНОДАВЧИХ НАПРАЦЮВАНЬ 130

Татаренко Г.В., Татаренко І.В., Попова Ю.О.
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИПЛАТИ ВИНАГОРОДИ ВИКРАВАЧАМ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ 139

Терещенко С. В.
НОВАЦІЇ У ЗАПРОВАДЖЕННІ ФОРМАТУ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА 146

Гніденко В. І.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ 152

Казарян Е. Г.
УМИСНЕ ВБИВСТВО З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 162

Вінник О. М.
ВПЛИВ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОЇ ЕПОХИ НА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВПРАЦІ ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ……167
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ 205

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ 207

CONTENT

Ivchuk Yu. Yu.
REGARDING THE ISSUE OF APPROXIMATION OF NATIONAL LEGISLATION ON LABOR PROTECTION TO INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH 11

Koval A.A.
THE ROLE OF THE GENERAL SUBJECTS OF HUMAN RIGHTS PROTECTION DURING COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIVITIES (ACTIONS) 21

Rozovsky B.G.
SIZIF LABOR OF CRIMINAL LAW 31

Rudenko M.V.
PROSECUTOR GENERAL OF INDEPENDENT UKRAINE: 30 YEARS OF POLITICAL AND LEGAL EXPERIENCE ON THE PREREQUISITES OF APPOINTMENT, TERM AND GROUNDS 47

Hrytsenko H.M., Kuzmenko L.A.
THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE FORENSIC TAX EXAMINATIOUKRAION 54

Kaplina H., Lieonova D.
ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS: PUBLIC LEGAL ASPECT 63

Lazebny A.M, Bozhuk I.I.
CURRENT ISSUES OF APPOINTMENT OF CRIMINAL FORENSIC EXAMINATIONS IN UKRAINE 69

Nazymko O.V.
INTERNATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF LABOR IN THE MINING INDUSTRY 78

Petrosian K.E., Kotova L.V.
EXERCISE OF THE RIGHT TO SOCIAL PROTECTION BY INTERNALLY DISPLACED PERSONS: IN THE ASPECT OF PROVIDING THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW 87

Popov A.A., Riazantsev O.E., Riazantseva N.O.
UKRAINIAN LEGISLATION AND THE NEEDS OF SOCIETY 100

Solodhenko S. Hrytsenko H.
THE ADMINISTRATIVE REFORM OF BODIES WHICH ARE INVESTIGATING VIOLATIONS IN THE FIELD OF TAX AND CUSTOMS LEGISLATION 108

Stashevska I.V., Martynova L.V.
JUDICIAL AND TAX EXAMINATION AS A SEPARATE TYPE OF JUDICIAL ECONOMIC EXAMINATION 120

Tatarenko H.V., Tatarenko D.V.
CODIFICATION OF LABOR LEGISLATION IN THE CONTEXT OF RECENT LEGISLATIVE DEVELOPMENTS 130

Tatarenko H.V., Tatarenko I.V., Popova Y.O.

PROBLEMAL ASPECTS OF PAYMENT OF REMUNERATION
TO CORRUPTORS OF CORRUPTION IN UKRAINE 139

Tereshchenko S.V.
INNOVATIONS IN INTRODUCING THE FORMAT OF ECONOMIC PUBLIC-PRIVATE
PARTNERSHIP RELATIONS 146

Hnidenko V. I.
SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF DISTANCE OF EMPLOYMENT..... 152

Kazarian E.H.
INTENTIONAL MURDER MOTIVATED BY RACE, NATIONAL OR RELIGIOUS INTOLERANCE
AS A SUBJECT OF FORENSIC INVESTIGATION 162

Vinnyk OM.
THE IMPACT OF THE CHALLENGES OF THE MODERN ERA ON THE LEGAL REGULATION OF SOCIAL RELATIONS……167

WE INVITE YOU TO COOPERATE
TECHNICAL REQUIREMENTS BEFORE DRAWING UP ARTICLES…….201

EXAMPLE OF DESIGN OF THE BASIC ELEMENTS OF ARTICLE ……...203

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-11-20

ЩОДО ПИТАННЯ НАБЛИЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ОХОРОНИ ПРАЦІ ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ БЕЗПЕКИ, ГІГІЄНИ ПРАЦІ

Івчук Ю.Ю.

REGARDING THE ISSUE OF APPROXIMATION OF NATIONAL LEGISLATION ON LABOR PROTECTION TO INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH

Ivchuk Yu. Yu.

Статтю присвячено питанню врегулювання відносин у сфері безпеки праці на міжнародному рівні, у законодавстві Європейського Союзу та України, а також проблематиці наближення національного законодавства з охорони праці до міжнародних стандартів та «acquis communautaire» ЄС. У науковій роботі проаналізовано основні міжнародні нормативно-правові акти у сфері безпеки праці, зокрема конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці, впровадження положень яких у національній правовій системі є необхідним для дієвого регулювання відносин з охорони праці на якісно новому рівні. Досліджено акти законодавства ЄС, що регулюють правовідносини у сфері охорони праці та акцентовано увагу на основних директивах ЄС, які містять вимоги до роботодавців щодо забезпечення охорони праці працівників, в тому числі на їх робочих місцях і під час застосування засобів праці. На основі проведеного аналізу «acquis communautaire» ЄС актуалізовано питання подальшої адаптації національного законодавства до європейських стандартів, що наразі є ключовим напрямком у рамках укладеної Угоди про асоціацію з ЄС. Автором виокремлені основні якісні характеристики національного законодавства, що обумовлюють недостатню ефективність правового регулювання відносин у сфері безпеки праці, серед яких нестабільність, недосконалість змісту положень законодавства, відсутність системності та неузгодженості норм у сфері безпеки праці. З урахуванням означених недоліків національного законодавства у сфері безпеки праці, автором визначено чинники, що обумовлюють необхідність удосконалення забезпечення безпечних умов праці та здоров'я працівників. На підставі аналізу національного законодавства висвітлені основні недоліки та прогалини у правововому регулюванні відносин у сфері безпеки праці, що потребують подальшої гармонізації згідно з вимогами та рекомендаціями МОП, а також стандартами ЄС.

Ключові слова: *безпека праці, міжнародні стандарти, гармонізація, acquis communautaire.*

Глобалізація значно впливає на взаємодію міжнародних і національних правових систем. Сьогодні жодна держава не в змозі існувати без постійної взаємодії з міжнародно-правовою системою. Регулюючий вплив міжнародно-правових норм поступово все глибше пронизує сферу внутрішньодержавних відносин, у тому числі і сферу охорони праці.

Питання гармонізації законодавства України із законодавством ЄС з охорони праці досліджували О. А. Теличко [1], Ю. М. Щотова [2] та Д. В. Назаров [3].

У науковій літературі виділено два основних способи зближення національного та міжнародного права. Перший спосіб впливу міжнародних правових актів на внутрішнє законодавство грунтується на теорії трансформації, згідно з якою після того як держава бере на себе зобов'язання за міжнародним договором, цей договір стає складовою частиною внутрішнього права. Прийняття внутрішнього трудового законодавства з урахуванням міжнародних актів – другий спосіб зближення національного та міжнародного законодавства [4, с. 162].

Серед проблем стосовно недостатньої ефективності законодавства у сфері безпеки праці у якісному вимірі можна зазначити такі. По-перше, нестабільність або динамічність законодавства (внесення численних змін у законодавство України у сфері безпеки, гігієни праці та виробничого середовища говорить про безсистемне, «косметичне» його вдосконалення, що не відповідає вимогам якості європейських стандартів. Сьогодні багато науковців-правознавців і фахівців-практиків вважають, що нова редакція Закону України «Про охорону праці» від 21 листопада 2002 р. відповідає лише вимогам перехідного періоду розвитку України, початковим етапам адаптації національного законодавства із європейськими стандартами, зокрема, у сфері безпеки праці. По-друге, недосконаліть змісту й форми законодавчих актів (нечіткість формулювань статей законодавчих актів, відсутність легальних визначень понять у них, більшість нормативно-правових актів з безпеки і гігієни праці базуються на положеннях формально-технократичної концепції «абсолютної безпеки»). По-третє, недостатність упорядкованості та узгодженості законодавчих актів між собою й ін. (регламентація відносин щодо забезпечення безпечних і здорових умов праці на сьогодні здійснюється на підставі виокремленої сукупності норм законодавчих актів різних за своєю формою і галузевою приналежністю; зазначеній сукупності норм поряд із її важливим, позитивним змістом бракує логічності, системності і завершеності у регулюванні зазначених відносин, ці норми розпорошені у численному нормативному масиві і не продукують сучасних, ефективних важелів та механізмів забезпечення безпеки праці). По-четверте, некорисність деяких правових норм – особливо тих, що дорівнюють за відповідальністю усіх роботодавців, які належать і до малого, і до середнього, і до великого підприємництва) [5, с. 107–109].

Сьогодні в Україні створено досить розгалужену нормативну базу у сфері охорони праці. Однак їй притаманні певні недоліки. Так, відносини в сфері охорони праці регламентують два комплексних закони: Закон України «Про охорону праці» та КЗпП України. Це породжує проблему розпорошеності та подвійності законодавства, а також знижує значення КЗпП України як основного нормативно-правового акта в системі трудового законодавства. Крім цього, нормативна база у сфері охорони праці дещо застаріла та має невпорядкований вигляд. Як відомо, кількість нормативно-правових актів, яку зафіксував Державний реєстр нормативно-правових актів з питань охорони праці, перевищила дві тисячі. Це, безумовно, є однією з причин того, що підприємства, особливо ті, що організували багатогалузеве виробництво, не виконують більшість із цих норм, правил та стандартів, бо розібратися в них зовсім не є можливим [6, с. 3].

Важливою віхою в сфері охорони праці України стала ратифікація у другому десятилітті XXI ст. багатьох важливих Конвенцій МОП у сфері охорони праці (безпеки та гігієни праці): № 155 «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище» [7], 161 «Про служби гігієни праці» [8],174 «Про запобігання великим промислових аваріям» [9] й ін.

Національне законодавство з охорони праці змінило основну тенденцію свого розвитку – від захисних заходів до профілактики нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і попередження виявів професійного ризику. Адже профілактика більш ефективна й менш витратна, ніж лікування та реабілітація потерпілих на виробництві.

Однак Україною не ратифікована ще одна базова Конвенція МОП № 187 «Про засади, що сприяють безпеці та гігієні праці», мета якої полягає в тому, що кожна держава-член, що ратифікує цю Конвенцію, сприяє постійному удосконаленню безпеки й гігієни праці з метою попередження випадків виробничого травматизму, професійних захворювань і загибелі людей на виробництві шляхом розробки на основі консультацій з найбільш представницькими організаціями роботодавців та працівників, національної політики, національної системи та національної програми (ст. 2) [10].

В Україні взята до уваги при розробці національного переліку професійних захворювань та їх реєстрації Рекомендація 2002 р. № 194 «Про перелік професійних захворювань, повідомлення про нещасні випадки, на виробництві й професійні захворювання та їх реєстрацію», що додається до Конвенції.

Н. Л. Лютов та П. Е. Морозов вказують, що в цілому всі міжнародні акти, присвячені безпеці та гігієні праці, можна поділити на 2 групи: акти, що містять загальні принципи правового регулювання охорони праці (Конвенція № 155 і Рекомендація № 164 1981 р. «Про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище»; Конвенція № 161 і Рекомендація № 171 1985 р. «Про служби гігієни праці») і акти про захист від окремих виробничих ризиків (Конвенція № 115 і Рекомендація № 114 «Про захист від іонізуючої радіації» від 1960 р.; Конвенція № 139 і Рекомендація № 147 «Про боротьбу з небезпекою, спричинюваною канцерогенними речовинами й агентами у виробничих умовах і заходи профілактики») [11, с. 188–189].

Враховуючи тенденції в Україні щодо гармонізації національного законодавства у сфері права на безпечні і здорові умови праці з відповідними міжнародними та європейськими стандартами праці насамперед слід провести його термінологічну уніфікацію. Так, слід зазначити, що поширений у національному законодавстві усталений термін «охорона праці» в міжнародних і європейських стандартах праці не використовується (частіше в них застосовуються терміни «безпека і гігієна праці», «безпека і захист здоров'я працівників» й ін.). Варто зауважити, що цей термін активно почав використовуватися у законодавчій техніці завдяки виникненню й розвитку вчення про охорону праці за часів СРСР. Вчення про охорону праці є результатом багаторічних ґрунтовних досліджень видатних радянських науковців трудового права – прихильників формально-технократичної концепції «абсолютної безпеки» [12, с. 62-63].

В Україні норми Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р. [13] не повністю гармонізовані з нормами Конвенції МОП № 174. У зазначеному Законі не передбачена система прав та обов'язків працівників та їхніх представників, пов'язаних з їх діяльністю на

об'єктах підвищеної небезпеки, що задекларовані цим міжнародним стандартом праці.

Відповідно до Стратегії сталого розвитку України до 2020 року, затвердженої указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, одним із основних векторів руху до впровадження в Україні європейських стандартів життя є вектор безпеки, за яким керівництву держави особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, захищеності соціально вразливих верств населення й ін. (розд. 2 «Мета реалізації Стратегії та вектори руху») [14].

Загальні вимоги стосовно забезпечення роботодавцями охорони праці працівників, затверджені наказом МНС України від 25 січня 2012 р. № 67, передбачають вимоги щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці шляхом належного облаштування робочих місць і виробничих, санітарно-побутових та інших приміщень на підприємстві, в установі, організації, безпечного використання працівниками засобів праці, забезпечення навчання працівників і залучення їх до вирішення питань охорони праці, регулювання взаємовідносин з охорони праці між підприємствами у разі залучення до виконання робіт працівників інших підприємств [15].

Необхідність удосконалення забезпечення безпечних умов праці та здоров'я працівників викликано такими причинами: незадовільний стан безпеки й умов праці у суспільному виробництві, високий рівень аварійності, виробничого травматизму та професійної захворюваності; неналежне дотримання вимог актів законодавства та інших нормативно-правових актів із питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, раціонального використання й охорони надр суб'єктами підприємницької діяльності, роботодавцями та працівниками; створення значної кількості суб'єктів підприємницької діяльності, які використовують найману працю, різних форм власності та видів діяльності, особливо підприємств малого та середнього бізнесу, приватних підприємців, що ускладнює здійснення державного нагляду традиційними методами; проведення адміністративної реформи в Україні та здійснення заходів з дерегуляції економіки, упорядкування кількості перевірок підприємств контролюючими органами; недосконаліть взаємодії між різними уповноваженими органами державного нагляду й контролю у сфері охорони праці та розмежування їх повноважень; зменшення бюджетного фінансування та необхідність використання позабюджетних джерел фінансування для здійснення державного нагляду, забезпечення роботи органів державного нагляду; прагнення України інтегрувати в європейське та світове співтовариство та потребою найшвидшого впровадження в національне законодавство і реальне життя загальноприйнятих міжнародних норм із питань безпеки та охорони здоров'я найманих працівників, організації діяльності інспекцій з охороні праці; створення належного підґрунтя для наступного офіційного приєднання України до Конвенцій Міжнародної організації праці та інших міжнародних угод із питань охорони праці [16, с. 52-53].

Охорона праці є одним з основних напрямів соціальної політики ЄС, що визначено договорами про його утворення. Досягнення більш високого рівня охорони праці забезпечується шляхом ухвалення директив, які встановлюватимуть мінімальні вимоги у цій сфері. У 70–80 рр. XX ст. ЄЕС започаткував практику ухвалення директив з конкретних питань створення безпечних і здорових умов праці – захист працівників на

виробництві, в окремих галузях економіки (атомна, металургійна промисловість), від конкретних виробничих ризиків (шум, хімічні та біологічні речовини). 21 грудня 1987 р. Рада ухвалила резолюцію з питань безпеки, гігієни та охорони здоров'я, в якій обумовила намір Комісії подати на розгляд рамкову директиву про охорону праці, яка б стала каркасом для спеціальних директив, що охоплювали б різноманітні ризики, пов'язані з безпекою та гігієною праці.

Як результат, 12 червня 1989 р. ухвалено Директиву Ради № 89/391/ЕЄС «Про впровадження заходів, які сприяють поліпшенню безпеки і здоров'ю працівників на роботі» (далі – Директива № 89/391/ЕЄС). Ця Директива утвердила новий напрям – інтегрований підхід, який опирався на попередженні нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві та функціонуванні єдиної вимоги щодо постійного удосконалення здорових і безпечних умов праці. Замість пануючого на той час методу, спрямованого на усунення негативних наслідків від нещасних випадків та професійних захворювань, вона встановила перевагу превентивного методу, що базується на індивідуальній поведінці суб'єктів трудових відносин та запровадженні організаційної структури охорони праці. Директива № 89/391/ЕЄС визначила основні напрями у створенні здорових і безпечних умов праці: відповідальність роботодавця за створення безпечних і здорових умов праці, попередження нещасних випадків та професійних захворювань на виробництві, інформування працівників та їх представників з питань охорони праці, навчання працівників з охорони праці, консультування та участь працівників, їх представників з питань охорони праці. Роботодавець визнається відповідальною особою за створення безпечних і здорових умов праці, на яку покладено обов'язок з попередження виробничих ризиків та створення структур, що запроваджуватимуть заходи і засоби з охорони праці. Превентивна політика роботодавця повинна базуватися на принципах: уникнення виробничих ризиків, їх оцінки, боротьби з першопричинами ризиків, адаптування робочого місця до конкретного працівника та врахування технічного прогресу, заміна небезпечних умов праці на безпечні або менш небезпечні, вироблення політики попередження (яка охоплює, у тому числі технологію, організацію роботи, умови праці, соціальні відносини, засоби індивідуального захисту з наголосом на пріоритеті колективних заходів над індивідуальними) [17, с. 229].

Директиви ЄС є інструментом обмеженого впливу на внутрішні правопорядки, він уможливлює внесення необхідних змін до внутрішнього права за максимально можливої поваги суверенітету держав-членів ЄС з їх власними концепціями та термінологією [18, с. 559–600].

Необхідно відмітити, що процес прийняття нових і скасування існуючих директив триває безперервно, щорічно Європейським парламентом приймаються нові директиви, які скасовують застарілі, або вносять у чинні директиви зміни. За час існування Європейського Співтовариства у сфері охорони праці було прийнято і залишаються чинними на даний час близько 250 рамкових і окремих директив ЄС, але ця кількість є приблизною і не є остаточною [19, с. 20].

На базі державної установи «Національний науково-дослідний інститут промислової безпеки та охорони праці» з 2009 р. функціонував науково-дослідний сектор адаптації до законодавства ЄС, який за час свого існування здійснив аналіз актів законодавства ЄС, в якому були визначені акти acquis communautaire, що регулюють

правовідносини у сфері охорони праці [19, с. 17].

До основних з них науковцями зазначеного сектору були віднесені: 1) загальні вимоги до роботодавців щодо забезпечення охорони праці працівників, в тому числі на їх робочих місцях і під час застосування засобів праці (директиви 89/391/ЄЕС, 89/654/ЄЕС, 2009/104/ЄС, 95/63/ЄС); 2) щодо поліпшення стану охорони праці на гірничодобувних підприємствах (Директива 92/104/ЄЕС); 3) мінімальні вимоги охорони праці на риболовних суднах (Директива 93/103/ЄЕС); 4) мінімальні вимоги охорони праці під час користування ЕОМ (Директива 90/270/ЄЕС, 2013/35/ЄС); 5) мінімальні вимоги охорони праці у вибухонебезпечних середовищах (Директива 99/92/ЄС); 6) мінімальні вимоги охорони праці на підприємствах, що видобувають мінеральну сировину через свердловини (Директива 92/91/ЄЕС); 7) мінімальні вимоги охорони праці під час роботи на тимчасових і переміщуваних у просторі будівельних майданчиках (Директива 92/57/ЄЕС); 8) мінімальні вимоги до засобів індивідуального захисту (директиви 89/656/ЄЕС і 89/686/ЄЕС); 9) вимоги безпеки до машин (Директива 98/37/ЄЕС); 10) вимоги безпеки до обладнання, що працює під тиском (директиви 97/23/ЄС, 76/767/ЄЕС і 87/404/ЄЕС); 11) вимоги безпеки до електрообладнання (Директива 73/23/ЄЕС); 12) вимоги безпеки до обладнання, призначеного для використання у вибухонебезпечному середовищі (директива 94/9/ЄС); 13) вимоги безпеки до вантажопідіймальних засобів (директиви 84/528/ЄЕС, 95/16/ЄС); 14) вимоги безпеки до сільськогосподарських та лісогосподарських тракторів (Регламент ЄС № 167/2013); 15) вимоги щодо рівня шуму в кабінах будівельних і сільськогосподарських машин (директиви 79/113/ЄЕС, 84/534/ЄЕС, 86/622/ЄЕС, 2006/26/ЕС); 16) вимоги до вибухових речовин цивільного призначення (Директива 93/15/ЄЕС); 17) мінімальні вимоги позначення небезпеки (Директива 92/58/ЄЕС); 18) вимоги щодо захисту працівників від небезпечного впливу хімічних речовин (директиви 98/24/ЄС, 2000/39/ЄС), біологічних матеріалів (Директива 2000/54/ЄС), канцерогенів і мутагенів (директиви 90/394/ЄЕС, 97/42/ЄС, 1999/38/ЄС); 19) вимоги щодо захисту працівників від небезпечного впливу вібрації (Директива 2000/44/ЄС, стандарти ISO 5349, ISO 263); 20) вимоги щодо захисту працівників від небезпечного впливу азбесту (директиви 83/477/ЄЕС, 91/382/ЄЕС, 2003/18/ЄС, які консолідовані у директиві 2009/148/ЄС).

За роки проведеної роботи сектором з адаптації законодавства України з питань охорони праці до законодавства ЄС значна кількість директив вже адаптована, однак національне законодавство з охорони праці ще не гармонізоване з деякими важливими міжнародними стандартами та стандартами ЄС, які стосуються особливої категорії працівників, працівниками, що входять до особливої групи ризику з охорони праці.

У контексті цього дослідження зауважимо Директиву 92/85/ЄЕС «Про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують» (десята окрема Директива у значенні статті 16 (1) Директиви 89/391/ЄЕС) [20] від 19 жовтня 1992 р., в якій зазначається що до особливої групи ризику з охорони праці входять вагітні працівниці, працівниці, які нещодавно народили, або які годують.

У зазначеній Директиві передбачені різні заходи стосовно охорони праці жінок, які нещодавно народили й вийшли на роботу.

На жаль, така категорія в українському законодавстві не виокремлена.

Україна ще не узгодила національне законодавство з охорони праці із декількома важливими міжнародними стандартами праці з питань материнства, такими як:

– Конвенція про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства № 183, (яка застосовується до усіх працюючих із найму жінок, включаючи жінок, зайнятих нетиповими формами залежної праці (ст. 2));

– Конвенція МОП № 89 про нічну працю жінок у промисловості (переглянута у 1948 р.), (за якою жінки, незалежно від віку, не використовуються на роботах у нічний час на державних або приватних промислових підприємствах чи в будь-яких їхніх філіалах, за винятком підприємств, на яких працюють лише члени однієї родини (ст. 3)).

Національне законодавство, яке закріплює вимоги в сфері безпеки і охорони здоров'я працівників на робочому місці, в цілому відповідає міжнародним та європейським нормам. Однак існують певні недоліки законодавчого регулювання цих питань, а декілька міжнародно-правових положень взагалі не враховано національним законодавством. Так, КЗпП України та Закон України «Про охорону праці» не містять: загальних принципів техніки безпеки, які закріплені в п. 2 ст. 6 Директиви № 89/391/ЄЕС; обов'язок роботодавця щодо призначення працівників для надання першої допомоги, боротьби з пожежею і евакуація працівників, закріплений у п. 2 ст. 8 Директиви № 89/391/ЄЕС. В КЗпП України (ст. 159) та Законі України «Про охорону праці» (ст. 14) відсутній узгоджений між собою та зі ст. 13 Директиви № 89/391/ЄЕС перелік обов'язків працівників в сфері безпеки і охорони їх здоров'я. В національному законодавстві не закріплено обов'язок роботодавця, встановлений п. 2 ст. 10 Директиви № 89/391/ЄЕС, щодо здійснення необхідних заходів з тим, щоб роботодавці працівників інших підприємств, залучених до роботи на його підприємстві або виробництві, одержували призначену для них інформацію стосовно: загроз для безпеки і здоров'я, а також захисних та запобіжних заходів на підприємстві або виробництві в цілому, а також для кожного робочого місця або виду робіт; чисельності працівників для надання першої допомоги, боротьби з пожежею і евакуація працівників, їх підготовки та обладнання, що є в їх розпорядженні. В національному законодавстві відсутній комплексний нормативно-правовий акт, який би встановлював мінімальні приписи щодо безпеки і охорони здоров'я у робочих зонах, як це зроблено в Директиві Ради 89/654/ЄЕС. До того ж і сам термін «робочі зони» не визначено національним законодавством [21, с. 176–177].

У розділі «Міжнародні трудові норми» Програми Гідної праці МОП для України на період 2016–2019 рр. зазначено, що Україна ратифікувала всі основні та керівні конвенції МОП (основоположні конвенції МОП: № 29, 87, 98, 100, 105, 111, 138, 182; пріоритетні конвенції МОП: № 81, 122, 129, 144). Перелік ратифікованих міжнародних трудових норм розширився завдяки ратифікації конвенцій № 155 та 117. У березні 2016 р. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію МОП № 102. Досягнуто істотного прогресу в напрямі ратифікації Конвенції про працю в морському судноплавстві.

Останніми роками Україна досягла прогресу в покращенні виконання нею своїх конституційних обов'язків щодо повідомлення про ратифіковані міжнародні трудові норми до наглядових органів МОП і подання національним органам влади

новоприйнятих норм. Проте подальше надання допомоги необхідне для того, щоб забезпечити повну відповідність законодавства і практики ратифікованим трудовим нормам, як вимагає Комітет експертів МОП із застосування конвенцій та рекомендацій.

Література:

1. Теличко О. А. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері охорони праці молоді / О. А. Теличко // Право і сусп-во. – 2016. – № 1, ч. 2. – С. 59–64.
2. Щотова Ю. Працевлаштування молоді як складова інституту працевлаштування в трудовому праві України / Ю. Щотова // Бюл. М-ва юстиції України. – 2006. – № 1. – С. 80–85.
3. Назаров Д. В. Гармонізація законодавства України з законодавством Європейського Союзу в регулюванні праці молоді : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Д. В. Назаров ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2009. – 23 с.
4. Неверова А. С. Сравнительно-правовое исследование законодательства об охране труда Российской Федерации и Соединенных Штатов Америки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / А. С. Неверова ; Моск. гос. юрид. акад. им. О. Е. Кутафина. – М., 2014. – 228 с.
5. Амелічева Л. П. Проблеми правового забезпечення безпеки праці за законодавством України / Л. П. Амелічева // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. Сер. «Юридичні науки». – 2006. – № 3. – С. 106–110.
6. Ізуїта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / П. О. Ізуїта ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2008. – 18 с.
7. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 155 1981 року про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище : Закон України від 02.11.2011 № 3988-VI // Офіц. вісн. України. – 2013. – № 5. – Ст. 187.
8. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 161 1985 року про служби гігієни праці : Закон України від 10.03.2010 № 1954-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 27. – Ст. 307.
9. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 174 1993 року про запобігання великим промислових аваріям : Закон України від 15.02.2011 № 3020-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 35. – Ст. 349.
10. Конвенція МОП № 187 про засади, що сприяють безпеці та гігієні праці від 15.06.2006 // Інформ. бюл. з охорони праці. – 2007. – № 1.
11. Лютов Н. Л. Международное трудовое право / Н. Л. Лютов, П. Е. Морозов. – М. : Проспект, 2011. – 278 с.
12. Амелічева Л. П. Концептуальні засади реформування законодавства в сфері безпеки, гігієни й охорони праці / Л. П. Амелічева // Проблеми кодифікації законодавства про працю : матеріали «круглого столу» (м. Харків, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 12 берез. 2015 р.) / під ред. В. В. Жернакова. – Харків : Право, 2015. – С. 61–65.
13. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 № 2245-111 // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.
14. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // Офіц. вісн. України. – 2015. – № 4. – Ст. 67.
15. Про затвердження Загальних вимог стосовно забезпечення роботодавцями охорони праці працівників : наказ МНС України від 25.01.2012 № 67 // Офіц. вісн. України. – 2012. – №19. – Ст. 716.
16. Національний профіль з безпеки праці та здоров'я на робочих місцях: Україна: Проект ЄС–МБП / ЄС– МБП. – 2013. – 72 с.
17. Козак З. Я. Становлення та тенденції розвитку директив ЄС з безпеки та охорони здоров'я / З. Я. Козак // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : зб. наук. пр. : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25–26 квіт. 2013 р. – К., 2013. – С. 226–233.
18. Чонобровка В. О. Особливості законодавства Європейського Союзу у сфері охорони праці / В. О. Чонобровка // Актуал. проблеми права: теорія і практика. – 2012. – № 25. – С. 557–565.
19. Адаптація нормативно-правових актів з охорони праці до вимог законодавства Європейського Союзу : посіб. з нормотворення / Н. В. Чумакова, С. М. Хмара, Н. Є. Олесіч та ін. – Київ : ДУ «ННДІПБОП», 2014. – 39 с.
20. Про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, або годують (десята окрема Директива у значенні статті 16 (1) Директиви 89/391/ЄЕС) [Електронний ресурс] : Директива 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 1992 року / М-во юстиції України. – Режим доступу: http://old.minjust.gov.ua/ 45891/.
21. Охорона праці: європейські і міжнародні стандарти та законодавство України (порівняльний аналіз) / В. С. Венедіктов, В. П. Грохольський, М. І. Іншин та ін. ; за ред. В. С. Венедіктова ; Держ. департамент з питань адаптації законодавства ; Укр. асоц. фахівців труд. права. – Харків ; Київ, 2006. – 680 с.

References:

1. Telychko O. A. Adaptatsiia zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu u sferi okhorony pratsi molodi / O. A. Telychko // Pravo i susp-vo. – 2016. – № 1, ch. 2. – S. 59–64.
2. Shchotova Yu. Pratsevlashtuvannia molodi yak skladova instytutu pratsevlashtuvannia v trudovomu pravi Ukrainy / Yu. Shchotova // Biul. M-va yustytsii Ukrainy. – 2006. – № 1. – S. 80–85.
3. Nazarov D. V. Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy z zakonodavstvom Yevropeiskoho Soiuzu v rehuliuvanni pratsi molodi : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.05 / D. V. Nazarov ; Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia. – Luhansk, 2009. – 23 s.
4. 4.Neverova A. S. Sravnytelno-pravovoe yssledovanye zakonodatelstva ob okhrane truda Rossyiskoi Federatsyy y Soedynennыkh Shtatov Ameryky : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.05 / A. S. Neverova ; Mosk. hos. yuryd. akad. ym. O. E. Kutafyna. – M., 2014. – 228 s.
5. Amelicheva L. P. Problemy pravovoho zabezpechennia bezpeky pratsi za zakonodavstvom Ukrainy / L. P. Amelicheva // Visn. Zaporiz. nats. un-tu. Ser. «Iurydychni nauky». – 2006. – № 3. – S. 106–110.
6. Izuita P. O. Pravove rehuliuvannia okhorony pratsi v umovakh rynkovoi ekonomiky : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.05 / P. O. Izuita ; Khark. nats. un-t vnutr. sprav. – Kharkiv, 2008. – 18 s.
7. Pro ratyfikatsiiu Konventsii Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi № 155 1981 roku pro bezpeku y hihiienu pratsi ta vyrobnyche seredovyshche : Zakon Ukrainy vid 02.11.2011 № 3988-VI // Ofits. visn. Ukrainy. – 2013. – № 5. – St. 187.
8. Pro ratyfikatsiiu Konventsii Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi № 161 1985 roku pro sluzhby hihiieny pratsi : Zakon Ukrainy vid 10.03.2010 № 1954-VI // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 2010. – № 27. – St. 307.
9. Pro ratyfikatsiiu Konventsii Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi № 174 1993 roku pro zapobihannia velykym promyslovykh avariiam : Zakon Ukrainy vid 15.02.2011 № 3020-VI // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 2011. – № 35. – St. 349.
10. Konventsiia MOP № 187 pro zasady, shcho spryiaiut bezpetsi ta hihiieni pratsi vid 15.06.2006 // Inform. biul. z okhorony pratsi. – 2007. – № 1.
11. Liutov N. L. Mezhdunarodnoe trudovoe pravo / N. L. Liutov, P. E. Morozov. – M. : Prospekt, 2011. – 278 s.
12. Amelicheva L. P. Kontseptualni zasady reformuvannia zakonodavstva v sferi bezpeky, hihiieny y okhorony pratsi / L. P. Amelicheva // Problemy kodyfikatsii zakonodavstva pro pratsiu : materialy «kruhloho stolu» (m. Kharkiv, Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, 12 berez. 2015 r.) / pid red. V. V. Zhernakova. – Kharkiv : Pravo, 2015. – S. 61–65.
13. Pro obiekty pidvyshchenoi nebezpeky : Zakon Ukrainy vid 18.01.2001 № 2245-111 // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 2001. – № 15. – St. 73.
14. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 № 5/2015 // Ofits. visn. Ukrainy. – 2015. – № 4. – St. 67.
15. Pro zatverdzhennia Zahalnykh vymoh stosovno zabezpechennia robotodavtsiamy okhorony pratsi pratsivnykiv : nakaz MNS Ukrainy vid 25.01.2012 № 67 // Ofits. visn. Ukrainy. – 2012. – №19. – St. 716.
16. Natsionalnyi profil z bezpeky pratsi ta zdorovia na robochykh mistsiakh: Ukraina: Proekt YeS– MBP / YeS– MBP. – 2013. – 72 s.
17. Kozak Z. Ya. Stanovlennia ta tendentsii rozvytku dyrektyv YeS z bezpeky ta okhorony zdorovia / Z. Ya. Kozak // Tendentsii rozvytku nauky trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia : zb. nauk. pr. : materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 25–26 kvit. 2013 r. – K., 2013. – S. 226–233.
18. Chonobrovka V. O. Osoblyvosti zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu u sferi okhorony pratsi / V. O. Chonobrovka // Aktual. problemy prava: teoriia i praktyka. – 2012. – № 25. – S. 557–565.
19. Adaptatsiia normatyvno-pravovykh aktiv z okhorony pratsi do vymoh zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu : posib. z normotvorennia / N. V. Chumakova, S. M. Khmara, N. Ye. Olesich ta in. – Kyiv : DU «NNDIPBOP», 2014. – 39 s.
20. Pro vzhyttia zakhodiv z polipshennia bezpeky ta okhorony zdorovia na vyrobnytstvi vahitnykh pratsivnyts, pratsivnyts, yaki neshchodavno narodyly, abo hoduiut (desiata okrema Dyrektyva u znachenni statti 16 (1) Dyrektyvy 89/391/IeES) [Elektronnyi resurs] : Dyrektyva 92/85/IeES vid 19 zhovtnia 1992 roku / M-vo yustytsii Ukrainy. – Rezhym dostupu: http://old.minjust.gov.ua/45891/.
21. Okhorona pratsi: yevropeiski i mizhnarodni standarty ta zakonodavstvo Ukrainy (porivnialnyi analiz) / V. S. Venediktov, V. P. Hrokholskyi, M. I. Inshyn ta in. ; za red. V. S. Venediktova ; Derzh. departament z pytan adaptatsii zakonodavstva ; Ukr. asots. fakhivtsiv trud. prava. – Kharkiv ; Kyiv, 2006. – 680 s.

Ivchuk Yu. Yu. Regarding the issue of approximation of national legislation on labor protection to international standards in the field of occupational safety and health. – Article.

The article is devoted to the issue of regulation of relations in the field of labor safety at the international level, in the legislation of the European Union and Ukraine, as well as the approximation of national labor protection legislation to international standards and the EU acquis communautaire. The

research analyzes the main international regulations in the field of occupational safety, including conventions and recommendations of the International Labor Organization, the implementation of which in the national legal system is necessary for effective regulation of labor protection at a qualitatively new level. The acts of the EU legislation regulating legal relations in the field of labor protection are studied and the attention is paid to the basic EU directives which contain requirements to employers concerning maintenance of labor protection of workers, including at their workplaces and at application of means of work. Based on the analysis of the EU acquis communautaire, the issue of further adaptation of national legislation to European standards has been raised, which is currently a key area in the framework of the concluded Association Agreement with the EU. The author highlights the main qualitative characteristics of national legislation that cause insufficient effectiveness of legal regulation of relations in the field of occupational safety, including instability, imperfection of the content of legislation, lack of systemic and inconsistent norms in the field of occupational safety. Taking into account the mentioned shortcomings of the national legislation in the field of labor safety, the author has identified the factors that determine the need to improve the provision of safe working conditions and health of workers. Based on the analysis of national legislation, the main shortcomings and gaps in the legal regulation of relations in the field of occupational safety, which require further harmonization in accordance with the requirements and recommendations of the ILO, as well as EU standards.

Key words: *labor safety, international standards, harmonization, acquis communautaire.*

Ивчук Ю. Ю. К вопросу приближения национального законодательства по охране труда к международным стандартам в области безопасности и гигиены труда. - Статья.

Статья посвящена вопросу урегулирования отношений в сфере безопасности труда на междуна-ном уровне, в законодательстве Европейского Союза и Украины, а также проблематике прибли-жения национального законодательства по охране труда с международными стандартами и «acquis communautaire» ЕС. В научной работе проанализированы основные международные нормативно-правовые акты в сфере безопасности труда, в частности конвенции и рекомендации Международной организации труда, внедрения положений которых в национальной правовой системе необходимо для эффективного регулируется ния отношений по охране труда на качественно новом уровне. Исследована акты законодательства ЕС, регулирующих правоотношения в сфере охраны труда и акцентировано внимание на основных директивах ЕС, содержащих требования к работодателям по обеспечению охраны труда работников, в том числе на их рабочих местах и во время применения средств труда. На основе проведенного анализа «acquis communautaire» ЕС актуализирован вопрос дальнейшей адаптации национального законо-дательства с европейскими стандартами, что сейчас является ключевым направлением в рамках заключенного Уго-ди об ассоциации с ЕС. Автором выделены основные качественные характеристики национального зако-тельства, обусловливающих недостаточную эффективность правового регулирования отношений в сфере безопасности труда, среди которых нестабильность, несовершенство содержания положений законодавст-ва, отсутствие системности и несогласованности норм в сфере безопасности труда. С учетом указанных недостатков национального законодательства в сфере безопасности труда, автором определены факторы, обусловливающие необходимость совершенствования обеспечения безопасных условий труда и здоровья работников. На основании анализа национального законодательства освещены основные недо-лекарства и пробелы в правовове регулировании отношений в сфере безопасности труда, требующих дальнейшей гармонизации в соответствии с требованиями и рекомендациями МОТ, а также стандартами ЕС.

Ключевые слова: *безопасность труда, международные стандарты, гармонизация, acquis communautaire.*

Авторська довідка:

Івчук Юлія Юріївна *– докторка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.*

Стаття надійшла до редакції 20 квітня 2021 р.

УДК 343.132:342.7
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-21-30

THE ROLE OF THE GENERAL SUBJECTS OF HUMAN RIGHTS PROTECTION DURING COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIVITIES (ACTIONS)

Koval A.A.

РОЛЬ ЗАГАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ПРОВЕДЕНІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Коваль А.А.

This article analyzes the system of state bodies and officials who are more or less authorized (obliged) to ensure human rights, including in the conduct of covert investigative (search) actions. According to the tasks performed by each of such subjects, they are divided into two groups: general (those that determine the basis of domestic and foreign policy of the state and public administration strategy, have relevant coordination powers and solve constitutional and legislative strategic tasks in the specified area, or implement state policy in this direction, one of the powers of which is to approve or ensure human rights) and special (subjects of criminal proceedings who are directly involved in the appointment, conduct, and evaluation of the results of the CISA, and who are charged with the protection, protection (enforcement) of human rights in criminal proceedings, including the CISA.

Key words: *human rights, covert investigative (search) actions, guarantees of rights and freedoms, court investigative judge, participants in criminal proceedings.*

Problem statement. Human rights, freedoms and interests, as well as their guarantees determine the content and direction of the activity of the state governed by the rule of law, which Ukraine is. To assert and ensure human rights and freedoms is the main obligation of the state (Article 3 of the Constitution of Ukraine). However, in the fight against crime, the competent authorities are allowed by law to apply measures that significantly limit fundamental constitutional human rights and freedoms. The leading place among them is taken by covert investigative (search) actions (hereinafter - CISA). Therefore, the current criminal procedural legislation enshrines guarantees for the administration of justice in pre-trial proceedings so that to a person who has committed a criminal offense measures to restrict rights and freedoms were applied only on the basis of the law. However, the mechanism to ensure human rights, in particular in the performance of the CISA, cannot be implemented in the absence of coherence and consistency in the activities of the relevant actors responsible for the implementation of certain areas of state activity. The results of a survey of judges, investigators, prosecutors, and attorneys indicate that in 80% of cases there are violations of the law, leading to unreasonable restrictions of human rights in carrying out CISA[1]. The reasons for this situation are, in

[1] According to the results of the survey of judges, investigating judges, investigators, heads of preliminary investigation, employees of operational units, prosecutors, lawyers, conducted in the Kherson, Mykolaev and Odessa regions during 2017-2020, Total 370 people.

particular, imperfections in the current legislation, inconsistencies in authority, contradictions, gaps in legal regulation of the powers of state bodies.

Analysis of recent research. It is worth noting that the problems of human rights and their enforcement have always been at the center of attention of jurisprudence. They devoted their works to scientists of various spheres of legal science, in particular, A.N. Bandurka, A.P. Bushchenko, Y.M. Grosheviy, Y.A. Gurdzhi, A.V. Kaplina, A.M. Kolodiy, A.A. Lukasheva, N.A. Myalovitsky, A.Y. Oleynyk, P. Rabinovich, V.Y. Tatsiy, Y.M. Todika, O.F. Fritzky, M.I. Havronyuk, I. Chanysheva and others. However, the importance of the designated problem requires further systemic research of the directions of ensuring human rights in Ukraine, as well as the legal status of the bodies responsible for this activity.

The purpose of the article is to systematize and classify the subjects of ensuring human rights, to determine the place and role of state bodies and officials authorized to ensure human rights in the implementation of the CISA.

Presentation of the basic material. According to the current legislation, state bodies and officials are more or less authorized (obliged) to ensure human rights, including in carrying out CISA. These subjects determine, establish, guarantee, coordinate or control legal mechanisms to ensure the rights of the person involved in criminal proceedings (including the CISA), act only on the grounds, to the extent provided by the Constitution, the Code of Criminal Procedure and other laws of Ukraine, as their powers and functions subordinate, serving the individual, society and the state.

The activities of these entities are expressed in legal and organizational measures aimed at:

- protection of a person, his life, health, rights, freedoms and legitimate interests regardless of age, sex, property status, nationality, race, religion, language, and the like;
- preventing (stopping) in its activities illegal restrictions and violations of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens (release of an unreasonably detained person, etc.);
- ensuring the necessary conditions for individuals to exercise their rights, freedoms and legitimate interests (ensuring timely participation of a defender);
- to cancel an unlawful or unreasonable law enforcement act and restore the violated rights, freedoms and legitimate interests of an individual;
- compensation for harm caused by an unlawful restriction (violation) of human rights;
- bringing the person guilty of committing an offence to justice [1, p. 388 - 389].

According to the tasks performed by each of these subjects, they can be divided into two groups: general and special. The first group (general) includes those that determine the basis of domestic and foreign policy of the state and the strategy of public administration, have relevant coordination powers and solve constitutionally and legislatively enshrined strategic tasks in this area, or implement state policy in this direction, one of whose powers is to approve or ensure human rights (it may be non-mainstream) [2, p. 143]. The second group (special) consists of subjects of criminal proceedings who directly participate in the appointment, conduct, and evaluation of the results of the CISA, and who are charged with the protection, protection (ensuring) of human rights in criminal proceedings, including the CISA. In view of the legal status of the body (official), the nature of the powers, functions, and tasks they perform, and in order to understand everyone's role in ensuring human rights in carrying out the CISA, all of the actors already discussed can be classified according to various criteria:

A. Depending on the constitutional and legal status, the bodies that:

1) are obliged to assert and ensure human rights and freedoms (Article 3 of the Constitution of Ukraine): The Verkhovna Rada, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the central bodies of executive power, the Constitutional Court of Ukraine and others;

2) protect human rights (Article 55 of the Constitution of Ukraine) court, the Commissioner of the Supreme Council for Human Rights;

3) provide professional legal assistance (Article 59, 131-1 of the Constitution of Ukraine) the advocacy.

B. Depending on the spread of jurisdiction:

1) domestic bodies (The Verkhovna Rada of Ukraine, The President of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, courts, bodies of preliminary investigation)

2) international bodies (judicial institutions, bodies of international organizations of which Ukraine is a member).

C. Depending on the presence under the law of the power to exercise power managerial functions:

1) state (public authorities) - the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, courts, bodies of preliminary investigation, local state administrations, local self-government bodies);

2) non-state (subjects of private law) - the Bar, public human rights organizations.

D. Depending on the scope of competence:

1) bodies of general competence (The Verkhovna Rada of Ukraine, The President of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine);

2) bodies of sectoral competence (Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Security Service of Ukraine, bodies of prosecution)

3) specialized bodies (Advocacy, Ombudsman).

Special bodies directly leading or participating in criminal proceedings (subjects of rights in the narrow sense) can be classified separately according to the following criteria:

A. Depending on the entrenchment of the duty to ensure human rights during the CISA, actors:

1) charged with ensuring human rights (prosecutor, pre-trial investigation bodies (investigator), operative units)

2) entitled to protect their or presented rights and legitimate interests (victim, suspect, defense counsel, representatives)

3) exercising judicial control over the observance of human rights during the preliminary investigation (search judge).

B. Depending on the criminal procedural functions:

1) the prosecution;

2) the defense;

3) the subjects involved in criminal proceedings;

4) the subjects exercising judicial control over the observance of human rights during the preliminary investigation.

As a result of the analysis of normative legal acts regulating the activities of general subjects to ensure human rights, we can determine the following directions of their activities:

1) development and adoption of relevant normative legal acts in the sphere of implementing measures to ensure human rights and freedoms;

2) development and adoption of statewide programs (strategies) in the sphere of ensuring human rights, ensuring monitoring of the situation in this sphere;

3) creation of conditions for sustainable and effective human, material, technical, financial, informational and legal support of the activities of entities to implement measures to ensure human rights. Considering the powers of the general subjects in the sphere of ensuring human rights in carrying out CISA, we should begin with the description of the competence of the President of Ukraine, who is the guarantor of human and civil rights and freedoms (Art. 102 of the Constitution of Ukraine).

It is well known that ensuring human rights and freedoms, as well as their guarantees is the main task of the state, and therefore it is obvious that the content and focus of the activity of the President of Ukraine is also the implementation of the above social values. The outlined tasks are carried out by the head of state in accordance with Ukrainian legislation, in particular with the Basic Law of Ukraine and other constitutional laws of Ukraine, within the limits of his powers and in the way determined by law. Thus, the President of Ukraine ensures the constitutional legal order, as well as the proper level of functioning of the state mechanism for the unhindered exercise by citizens of their rights and freedoms.

It should be noted that the Constitution of Ukraine establishes the powers of the President in such a way that his activity and influence are linked directly to all branches of power. The President is not only responsible to the people for the whole state, but also for the implementation of domestic and foreign policy of the state.

The President exercises his powers to secure and guarantee human and civil rights and freedoms through the following mechanisms:

- the right of the President of Ukraine to appeal to the Constitutional Court with a constitutional representation in case of unconstitutionality of provisions of legal acts of the Verkhovna Rada of Ukraine;
- the right to veto the President of Ukraine and to return by him/her for reconsideration a law of Ukraine in case of deciding that a law that has come to him/her from the Verkhovna Rada of Ukraine for signing is unconstitutional. In this case, if the President of Ukraine has doubts about the constitutionality of a law, the guarantor of the rights and freedoms of man and citizen may, after signing this normative-legal act, appeal to the Constitutional Court of Ukraine with the appropriate constitutional representation;
- the right of the President of Ukraine to stop the acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea in case it decides that they do not comply with the provisions of the Constitution of Ukraine, the laws of Ukraine or violate human and civil rights and freedoms with a simultaneous appeal to the Constitutional Court;
- assessment of the activities of the bodies responsible and under the control of the President of Ukraine, as well as the heads of state structures for which the latter makes a personnel decision. Thus, the head of state is authorized to dismiss the Prosecutor General (by consent of the Verkhovna Rada of Ukraine) or the head of the local state administration in case of violation of the Constitution of Ukraine or other law, improper organization of the work of the body in terms of ensuring human rights and freedoms, as well as their guarantees;
- the President's address to the Verkhovna Rada of Ukraine to guide the latter in the implementation of the most important draft laws in various spheres of public life;
- the right of legislative initiative of the President of Ukraine on the introduction of draft laws on amendments and additions to the Constitution, laws of Ukraine, including the CPC of Ukraine in terms of ensuring and guaranteeing human rights;
- judicial appointments indefinitely;
- the conclusion by the head of state of international treaties on the implementation and enforcement of human and civil rights and freedoms;
- approval of the National Human Rights Strategy by signing a Decree by the President to ensure the realization of human rights and freedoms as a leading factor of state policy, as well as decision-making by state authorities and local self-governments [3]. The above powers of the President of Ukraine in terms of ensuring human rights and freedoms are defined in the laws "On

the Fundamentals of National Security of Ukraine", "On the National Security and Defense Council of Ukraine", "On the Security Service of Ukraine", "On International Treaties of Ukraine" and many other legislative acts [4; 5; 6; 7]. Along with the President of Ukraine, an important role in ensuring and guaranteeing human rights and freedoms is played by the Verkhovna Rada of Ukraine, which, in accordance with the basic law of Ukraine, is the only body of legislative power in the state. It follows from the latter that it is the Verkhovna Rada of Ukraine that normatively declares the entire system of rights, freedoms and duties vested in a person and a citizen of Ukraine, and also determines the mechanism for ensuring and protecting these rights, freedoms and duties.

The science of constitutional law distinguishes three leading functions of the Verkhovna Rada of Ukraine: legislative, constituent and parliamentary control functions. Given the purpose of our study, it is advisable to consider these functions in the aspect of human rights protection.

The legislative function of the Verkhovna Rada of Ukraine is manifested in its right under the Constitution to adopt normative legal acts: laws, resolutions and etc. It should be noted that the issues of human and civil rights and freedoms, their guarantees, as well as the fundamental duties of citizens are regulated exclusively by the laws of Ukraine (paragraph 1 of Article 92 of the Constitution of Ukraine). In this aspect, it is noteworthy, in particular, the 1997 Law of Ukraine "On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine".

It is important to pay attention to the fact that the provision, protection and defense by the Verkhovna Rada of Ukraine of the rights, freedoms and duties of man and citizen is carried out by adopting laws taking into account the need to eliminate gaps and inconsistencies in the legislation governing the activities of the relevant state authority and other subjects of legal relations that ensure and implement the protection of rights. In this case, the relevant rule applies: public authorities are allowed what is clearly established in the legislation, and a person - what, on the contrary, is not prohibited by law.

In addition to laws, resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine play an important role. In the context of our study, attention should be paid to the Decree of the Verkhovna Rada of Ukraine dated June 17, 1999 "On the Fundamentals of State Policy of Ukraine in the Field of Human Rights" [8]. The significance of this normative act is beyond doubt, since the resolution declares the principles and directions of state policy in the sphere of ensuring human rights and acts as a kind of basis for the activities of public authorities in the sphere of ensuring and guaranteeing human rights.

At the same time, an important area of the legislative function of the Verkhovna Rada of Ukraine is to amend the Basic Law of Ukraine within the limits and in accordance with the procedure established by Section XII of the Constitution of Ukraine. In this case, it is very important that the Constitution of Ukraine may not be amended if the amendments provide for the abolition or restriction of human and civil rights and freedoms (Article 157).

It is obvious that the effectiveness of ensuring and guaranteeing human rights and freedoms depends directly on the effectiveness, legality, clarity and promptness of the exercise by the Verkhovna Rada of Ukraine of its constituent function. The Verkhovna Rada of Ukraine, in accordance with the law, is vested with the powers to regulate the activity of public authorities, the formation of judicial and prosecutorial bodies. Thus, it appoints one-third of the Constitutional Court of Ukraine, decides to give its consent to the appointment by the President of Ukraine of the Prosecutor General, expresses no confidence in the Prosecutor General, as a result of which the latter resigns.

An important aspect of the constituent function of the Verkhovna Rada of Ukraine in terms of ensuring and guaranteeing human rights and freedoms is the appointment and dismissal of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine. The latter is undoubtedly an important guarantor of ensuring and protecting the rights and freedoms of man and citizen, is an effective tool to eliminate and offset the shortcomings of judicial means of protecting human rights, as well as parliamentary and departmental control on a set of administrative bodies. The implementation of its activities by the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights is an effective additional means of ensuring and protecting constitutional rights and freedoms, which, although it operates along with others, does not abolish them and does not entail a revision of the competence of public authorities responsible for the protection and restoration of violated rights and freedoms. An important aspect of the activities of the Ombudsman of the Verkhovna Rada of Ukraine is the preparation of the latest annual reports on the state of observance and protection of human rights and freedoms in Ukraine. This is how the parliamentary control is exercised in this sphere.

It is also worth noting that its competence includes permanent indirect parliamentary control over the observance of constitutional human and civil rights and freedoms and the protection of these rights of every citizen who is on the territory of Ukraine, as well as within its jurisdiction.

It should be noted that the ombudsman is not a law enforcement institution. It is a political institution, the main competence of which is to protect human rights and freedoms when other state bodies are unable to do so due to imperfections in the legislation itself. Thus, the Ombudsman of the Verkhovna Rada of Ukraine carries out indirect parliamentary control, the purpose of which is:

to ensure and protect the rights and freedoms of man and citizen, provided by the Basic Law of Ukraine and other normative legal acts, including international treaties of Ukraine;

observance and non-infringement of human and civil rights and freedoms by state bodies, local self-government bodies, and their officials;

prevention of various violations of human and civil rights and freedoms, as well as assistance in their restoration in case of violation;

bringing Ukrainian legislation regulating human and civil rights and freedoms not only in accordance with the Constitution of Ukraine, but also in compliance with international standards in this area;

establishing international cooperation in the sphere of ensuring and protecting human and civil rights and freedoms;

countering various manifestations of discrimination in the exercise of a person's rights and freedoms;

promoting legal awareness among the public, as well as the protection of confidential information about a person.

At the same time, in the context of our study, it is necessary to disclose such main function of the Ombudsman of the Verkhovna Rada of Ukraine as control and supervisory, which is disclosed in the following directions:

- monitoring the compliance of the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine and other legal acts of the Supreme Council of Ukraine, acts of the President of Ukraine, acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, legal acts of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea that regulate the rights and freedoms of individuals and citizens, by appealing to the Constitutional Court of Ukraine with the appropriate petitions;

- verification of compliance with human and civil rights and freedoms established by law by the relevant public authorities, especially those engaged in operational and investigative activities;

- sending relevant appeals of citizens of Ukraine, foreigners, stateless persons or persons acting in their interests, as appropriate, to the bodies whose competence is limited to the consideration of the case, as well as exercising appropriate control over the consideration of these appeals;

- making decisions on the need to carry out appropriate audits of the activities of public authorities, local authorities, enterprises, institutions, organizations, regardless of ownership, with the right to demand from their officials and officers of these bodies to facilitate these audits, the allocation of specialists to participate in their conduct, expertise and the provision of appropriate conclusions.

Unfortunately, however, the Ombudsman has no real leverage over the officials guilty of failing to ensure human rights.

Along with the Verkhovna Rada of Ukraine at the legislative level, Article 116 of the Constitution of Ukraine obligates the highest body of executive power - the Cabinet of Ministers of Ukraine, in accordance with the law protects the rights and freedoms directly, as well as through a system of central and local executive bodies, directs and monitors the implementation of these bodies to protect these rights.

The central bodies of executive power in Ukraine include ministries, services, central bodies of executive power with a special status. At the same time, it is obvious that ministries and other bodies of central executive power carry out a complex of legal measures aimed at ensuring and realizing the rights, freedoms and obligations of a person and a citizen in a specific sphere related to their powers.

In their turn, local state administrations, in accordance with the law, ensure the observance of rights and freedoms of citizens on a particular territory (Article 119 of the Constitution of Ukraine). The executive power in the regions and districts, the cities of Kiev and Sevastopol, districts in these cities and districts in the Autonomous Republic of Crimea is exercised by local state administrations. One of the main tasks of the latter within the boundaries of the respective administrative-territorial unit is to ensure law and order, as well as the observance of the rights and freedoms of citizens.

As for the main tasks of the Cabinet of Ministers of Ukraine as the highest body of executive power in the sphere of ensuring and guaranteeing the rights and freedoms of man and citizen, it should be noted that the latter takes appropriate measures not only to ensure the rights and freedoms of man and citizen from unlawful encroachments, but also to protect property of citizens and public order, ensuring the fight against crime, as well as the development of tools in the prevention and counteraction of corruption.

At the same time, important areas of activity of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the sphere of ensuring and guaranteeing the rights and freedoms of man and citizen is to develop a system of measures aimed at implementation by executive authorities and their heads of court decisions, as well as creating appropriate conditions for the free development and effective functioning of legal services, legal aid to the population, including legal aid.

No less important vectors of the activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the field of human rights are the financing of courts within the limits defined by the law on the State Budget of Ukraine, creating appropriate conditions for the functioning of courts and the activities of judges, financial and logistical support of law enforcement agencies, social protection of their employees and their family members, ensuring coordination and appropriate control over the activities of executive authorities to ensure the protection of human rights.

An important role in ensuring human rights and freedoms, along with the above-mentioned subjects of ensuring human rights, belongs to the Supreme Court. The relevant Law of

Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" defines the Supreme Court in the system of courts of general jurisdiction, the highest judicial body, whose main authority in the sphere of ensuring human rights and freedoms, is the implementation of fair justice in the manner and manner, which are determined by the procedural legislation of Ukraine [9]. No less its authority is to ensure the uniform application of legal norms by the courts of various specializations, implementation of the analysis of court statistics, generalization of court practice, as well as providing relevant conclusions on the draft regulations concerning the judicial system, proceedings, status of judges, execution of court decisions and other issues related to the activities of the judicial system of Ukraine.

At the same time, only this judicial body is empowered to ensure the unity of judicial practice, in the order and manner prescribed by the procedural legislation of Ukraine.

In the context of the study of the powers of the Supreme Court in the sphere of ensuring human rights and freedoms, it should be noted the power of the latter to apply to the court of constitutional jurisdiction to verify the constitutionality of laws, other legal acts, as well as on the official interpretation of the Basic Law and other laws of Ukraine, because only the Constitutional Court of Ukraine has such powers.

Thus, the Supreme Court is one of the important subjects of ensuring and guaranteeing human rights and freedoms in Ukraine.

In addition to the Supreme Court of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine is the entity responsible for ensuring and guaranteeing human rights and freedoms in Ukraine. The Constitutional Court of Ukraine, in accordance with the legislation, is a body of constitutional jurisdiction, ensures the supremacy of the Basic Law of Ukraine, checks compliance of normative legal acts, in particular laws and subordinate acts of the Constitution of Ukraine, carries out the official interpretation of the Constitution of Ukraine, as well as other powers [10].

As you know, today the legislator is faced with the task of declaring into the national legislation of Ukraine as much as possible the guiding ideas established by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

An important step in this direction is the right of every person, enshrined in the Basic Law of Ukraine, to apply to the body of constitutional jurisdiction with a corresponding constitutional complaint in case of existence of grounds, in her opinion, to consider that the law, to which it was applied in the final decision, contradicts the Constitution of Ukraine. It should be noted that this right is provided by the Constitutional provisions of such European countries as Austria, Germany, Hungary, Poland, Czech Republic, Switzerland, etc. It is a manifestation of democracy and an indispensable feature of a state governed by the rule of law.

The constitutional complaint of a person is undoubtedly an important tool for the protection of human rights and freedoms. With its help there is the realization of the principle reflected in the Constitution, according to which the main duty of the state is to assert human rights and freedoms. This institution gives the individual an additional means of protection and restoration of violated rights. In addition, it provides an opportunity for citizens to become parties to constitutional control: if there are reasons to believe that the law, which was applied in its final decision, is contrary to the Constitution of Ukraine, the latter has the right to appeal to the Constitutional Court with a request to recognize it unconstitutional. In such circumstances, the body of constitutional jurisdiction checks the constitutionality of the law in the manner determined by constitutional proceedings. This activity is a mechanism of legal protection of the Constitution and ensuring its supremacy in the

system of legal relations [11, p. 20]. As a result of these inspections of legislation for its compliance with the Constitution its constant updating is carried out. Legislative provisions that do not comply with the Basic Law, lose force, and in their place are adopted others that comply with the Constitution of Ukraine and the challenges of our time.

All the outlined contributes to the intensification of the implementation of European standards in the national legislation of Ukraine. Finally, the institution of a constitutional complaint should reduce the number of appeals of citizens to the European Court of Human Rights, according to the conviction of lawmakers [11, p. 20].

Conclusions. Thus, the determination of the place of state bodies and officials in the system of bodies ensuring human rights makes it possible to understand their role in this activity and responsibility for its implementation. Only a clear regulation of the powers of state bodies and their strict compliance with the norms of the law contributes to ensuring human rights in the implementation of the CISA. The Parliament of Ukraine is faced with the urgent task of improving national legislation in the outlined sphere. Directions for improving the activities of authorized bodies to ensure human rights will also be the subject of further scientific research.

Література:

1. Назаров В.В. Особливості механізму захисту прав людини у кримінальному провадженні. Форум права. 2009. № 1. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_1_54

2. Кузніченко С.О. Адміністративно-правовий режим воєнного стану: монографія. Харків: Право, 2014. 232 с.

3. Про затвердження Національної Стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015. База даних Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015.

4. Про національну безпеку України: Закон України 21.06.2018 № 2469-VIII. База даних Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355.

5. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. База даних Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/183/98-%D0%B2%D1%80

6. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. База даних Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text.

7. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. База даних Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text.

8. Про засади державної політики України в галузі прав людини: Постанова Верховної Ради України від 17.06.1999 № 757-XIV. База даних Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/757-14.

9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. База даних Законодавство України / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254. База даних Законодавство України / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр.

11. Коваль А.А. Конституційна скарга в Україні: переваги та проблеми. Тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. «ІІІ Юридичні могилянські читання: пошук рішень з актуальних проблем сучасної правової науки» (25 квітня 2017 р., м. Миколаїв). Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили. 2017. 68 с.

References:

1. Nazarov V.V. Osoblivosti mehanizmu zahistu prav lyudini u kriminalnomu provadzhenni. Forum prava. 2009. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_1_54.

2. Kuznichenko S.O. Administrativno-pravoviy rezhim voennogo stanu: monografiya. Harkiv: Pravo, 2014. 232 s.

3. Pro zatverdzhennya Strategiyi u sferi prav lyudini: Ukaz Prezidenta Ukrayini vId 25.08.2015 № 501/2015. Baza danih Zakonodavstvo Ukrayini / VR Ukrayini. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015.

4. Pro natsionalnu bezpeku Ukrayini: Zakon Ukrayini 21.06.2018 № 2469-VIII. Baza danih Zakonodavstvo Ukrayini / VR Ukrayini. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355.

5. Pro Radu natsionalnoyi bezpeki i oboroni Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 05.03.1998 № 183/98-VR. Baza danih Zakonodavstvo Ukrayini / VR

Ukrayini. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/183/98-vr.

6. Pro Sluzhbu bezpeki Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 25.03.1992 № 2229-XII. Baza danih Zakonodavstvo Ukrayini / VR Ukrayini. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text.

7. Pro mizhnarodni dogovori Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 29.06.2004 № 1906-IV. Baza danih Zakonodavstvo Ukrayini / VR Ukrayini. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text.

8. Pro zasadi derzhavnoyi politiki Ukrayini v galuzi prav lyudini: Postanova Verhovnoyi Radi Ukraini vid 17.06.1999 № 757-XIV. Baza danih Zakonodavstvo Ukrayini / VR Ukrayini. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/757-14.

9. Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrayini vid 02.06.2016 № 1402-VIII. Baza danih Zakonodavstvo Ukrayini / VR Ukrayini. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

10. Konstitutsiya Ukrayini: Zakon Ukryini vid 28.06.1996 № 254. Baza danih Zakonodavstvo Ukrayini /

VR Ukrayini. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr.

11. Koval A.A. Konstitutsiyna skarga v Ukrayini: perevagi ta problemi. Tezi dopovidi. Vseukr.nauk. - prakt. konf. «III Yuridichni mogilyanski chitannya: poshuk rishen z aktualnih problem suchasnoyi pravovoyi nauki» (25 kvitnya 2017 r., m. Mikolayiv). Mikolayiv: Vid-vo ChNU im. Petra Mogili. 2017. 68 s.

Коваль А.А. Роль загальних суб'єктів забезпечення прав людини при проведені негласних слідчих (розшукових) дій. – Стаття.

У даній статті аналізується система державних органів та службових осіб, які тією чи іншою мірою уповноважені (зобов'язані) забезпечувати права людини, у тому числі і при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно до завдань, які виконує кожен із таких суб'єктів, їх поділено на дві групи: загальні (ті, що визначають засади внутрішньої та зовнішньої політики держави та стратегію державного управління, мають відповідні координаційні повноваження та вирішують конституційно та законодавчо закріплені стратегічні завдання у зазначеній сфері, або реалізують державну політику в цьому напрямку, одним з повноважень яких передбачено утвердження або забезпечення прав людини) та спеціальні (суб'єкти кримінального провадження, які безпосередньо приймають участь у призначенні, проведенні, оцінці результатів НСРД, та на яких покладено обов'язок охорони, захисту (забезпечення) прав людини у кримінальному процесі, у тому числі й НСРД.

Ключові слова: *права людини, негласні слідчі (розшукові) дії, гарантії прав і свобод, суд, слідчий суддя, учасники кримінального провадження.*

Коваль А.А. Роль общих субъектов обеспечения прав человека при проведении негласных следственных (розыскных) действий. – Статья.

В статье проведен анализ системы государственных органов, и должностных лиц, которые в той или иной степени уполномоченные (обязаны) обеспечивать права человека, в том числе и при проведении негласных следственных (розыскных) действий. В соответствии с задачами, которые выполняет каждый из таких субъектов, они разделены на две группы: общие (те, которые определяют основы внутренней и внешней политики государства и стратегию государственного управления, имеют соответствующие координационные полномочия и решают стратегические задачи в указанной сфере, реализуют государственную политику в этом направлении, уполномочены на утверждение или обеспечение прав человека) и специальные (субъекты уголовного производства, которые непосредственно принимают участие в назначении, проведении, оценке результатов НСРД, и на которых возложена обязанность охраны, защиты (обеспечения) прав человека в уголовном процессе, в том числе и НСРД.

Ключевые слова: *права человека, негласные следственные (розыскные) действия, гарантии прав и свобод человека, следственный судья, участники уголовного производства.*

Авторська довідка:

Коваль Алла Анатоліївна *– докторка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри конституційного та адміністративного права Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).*

Стаття надійшла до редакції 20 квітня 2021 р.

УДК 343.1/.4
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-31-46

СИЗИФОВ ТРУД УГОЛОВНОГО ПРАВА

Розовский Б.Г.

SIZIF LABOR OF CRIMINAL LAW

Rozovsky B.G.

Настоящая работа является продолжением дискуссии, начатой в статье «Уголовному кодексу следует придать напоминание - эпиграф: «Многие расстрелянные были посмертно реабилитированы!», опубликованной в сборнике "Актуальні проблеми права: теорія і практика" № 2 (40) (2020). В статье представлен дальнейший анализ проекта уголовного кодекса Украины, обосновано предложение относительно замены наказания в виде лишения свободы другими видами экономических санкций. Кратко затронут вопрос применения пробации в уголовном праве. Сделан акцент на самом понятии «давность», котрое предполагает разрыв во времени между совершением преступления и выяснением вопроса об освобождении от наказания. Однако механический подход здесь недопустим. Если исповедовать элементарную логику - коль в принципе существует возможность освобождения человека от ответственности в будущем, почему она широко не экстраполируется на настоящее?

Акцентируется внимание на положении о том, что специалисты каждой отрасли права совместно с криминологами и криминалистами, с использованием достижений информационных технологий, в кооперации со специалистами других отраслей обязаны выявлять и устранять все пробелы в своем правовом регулировании, создающие лазейки для совершения преступлений и лишь после этого, как крайность уступать сидение уголовному праву. В обощем, в даной работе произведен анализ критических замечаний оппонентов, подтверждена обоснованность высказанных новаций, показаны другие недостатки проекта УК и сделан ряд весомых предложений.

Ключевые слова: *закон, право, уголовное право, преступление, наказание, ответственность государства за необоснованное осуждение человека.*

Собака лает, а караван идёт — пословица, обычно произносимая для выражения готовности говорящего продолжать своё дело, невзирая на злобную и бессмысленную критику. Она, как никакая другая, характеризует ситуацию с обсуждением готовящегося проекта Уголовного кодекса Украины. Разработчики имеют установку – привести законодательство в соответствие с требованиями ЕС. За работу получили гранты. Связаны по рукам и ногам, пунктуально выполняют задание, а тут какой-то Розовский поднял хвост, ставит бесцеремонно палки в колеса, публикуя 01 04 2021 г. в «Голое Украины» статью «Уголовному кодексу следует придать напоминание - «Многие расстрелянные были посмертно реабилитированы!». Да еще эпиграфом взял слова Джона Мейнарда Кейнса: «Нельзя одновременно

максимизировать свободу, справедливость и эффективность»[2].

Эпатаж не остался без реакции: Заместитель председателя Рабочей группы по вопросам развития криминального права Комиссии по вопросам правовой реформы, доктор юридических наук, профессор Н.И Хавронюк, сделав небольшой комплимент, тут же отметил, что автор «демонстрирует определенную растерянность и законотворческую несостоятельность. Например, выступая против увеличения меры наказания до 30 лет заключения, не понимает, что это прямое требование Римского статута, и она определяет лишь более плавный, чем в действующем УК, переход от 15 лет до пожизненного заключения с остановкой на "до 30 "[3].

Признаюсь, растерянность, действительно, испытываю. И законотворческую несостоятельность тоже, когда вижу слепое повиновение глубоко уважаемым синклитом отечественных ученых извечному: «Придите и правьте нами». Ткнули меня носом: видишь поставленный ориентир Римским статутом – не разглагольствуй о другом. Сочувствую исполнителям. Надежд на преодоление этой каменной стены мало, но опускать руки не хочу – надеюсь, что трезво мыслящие ученые и практики в Украине не перевелись, общими усилиями разумное решение можно будет найти. На некоторых остановлюсь, не заботясь о последовательности.

Требования придется выполнять, однако юрист всегда считался дипломатом, мастером компромисса. К этому вынуждала его жизнь. Почему требования надо выполнять слепо? Ведь 30 лет лишения свободы для лиц среднего и старшего возраста могут стать без всякой «остановки» пожизненным заключением. Ни о каком перевоспитании - а это основная цель уголовного наказания - речи быть не может. Но статья будет – найдется и судья, который ее применит. Преследуем цель обезопасить общество от потенциально опасного субъекта? – Давайте по тем же западным, только заокеанским образцам разделим уголовную ответственность: наряду с карой-наказанием, введем такой инструмент, как меры социальной защиты, когда осужденный не освобождается от наказания пока не будет признан не опасным для общества.– хоть 30, хоть 50 лет лишения свободы. Не для всех, а для тех, кто того заслуживает. И овцы целы, и волки сыты. Самое главное – цели четкие.

Пожизненное лишение свободы, тем более, надо исключить из мер наказания – применять его надо не для удовлетворения общественного ажиотажа, вызванного совершенным резонансным преступлением, а только к неисправимым в процессе исполнения приговора.

Примеров хоть отбавляй. В США вышел на свободу Джо Лигон, самый старый и пробывший самое долгое время в заключении преступник. Его выпустили после 68 лет заключения в возрасте 83 года, рассказывает телеканал CNN. Подростком он в 1953 г. был причастен к двум убийствам. Пожилого американца уже собирались освободить в 2016 и 2017 годах, но он отказывался от тех условий освобождения, которые ему предлагали: он хотел выйти на свободу без какого-либо последующего наблюдения и в итоге добился этого к 2021 году[4].

Но наряду с преступниками, представляющими опасность для общества,

[2] Поробнее см.: «Уголовному кодексу следует придать напоминание - эпиграф: «Многие расстрелянные были посмертно реабилитированы!»./ "Актуальні проблеми права: теорія і практика" № 2 (40) (2020. http://app.snu.edu.ua/index.php/actual-law/issue/view/7

[3] https://newcriminalcode.org.ua/article/havronyuk-m-i-poky-robota-nad-proyektom-kodeksu-tryvaye-chekayemo-propozytsij-a-ne-oburennya-i98

[4] Истории без цензуры и запретов — в «Ленте дна» в Telegram

есть куда больше тех, кто, совершив преступление, осознал свою вину и готов ее в какой-то мере искупить. Я привел пример с ДТП, совершенным К. Меладзе, при котором смертельно травмирована женщина. Он избежал суда, взяв обязательство содержать до совершеннолетия оставшихся двух сирот. Н.И. Хавронюк считает для таких преступлений подобную судебную практику недопустимой. Традиционно должны восторжествовать кара, лагерь, конец карьеры. Но станьте на позицию потерпевших: какой социальный вариант лучше – голодные сироты, получившие у севшего в тюрьму на срок 4-5 лет Меладзе скромную разовую компенсацию, или постоянная забота до совершеннолетия?

В опровержение мнения Н.И. Хавронюка приведу пример. В Италии высший суд разрешил голодным красть еду. В 2011 году безработного Острякова приговорили к шести месяцам заключения и штрафу 100 евро за кражу двух кусков сыра и упаковки сосисок за четыре евро. Высший кассационный суд Италии отменил приговор и постановил, что кража продуктов для утоления голода не является преступлением.— Не подлежит наказанию тот, кто, будучи движимым нуждой, крадёт маленькое количество еды, чтобы удовлетворить жизненно важную потребность в пропитании, — говорится в постановлении суда. Решение Высшего кассационного суда является окончательным.

Вся история цивилизации сопряжена с процессом гуманизации наказания. И.Я. Фойницкий еще в 1862 г. констатировал: «Характер кар с течением времени до такой степени изменяется, что, например, человек XV в., очутившись в современном государстве, вынес бы убеждение, что в нем вовсе не существует наказаний, а лишь слабые меры дисциплинарных взысканий»[5]. Может это напоминание будет полезно разработчикам?

Ясно, какой проект УК получим при философии разработчиков. Но может им удастся найти время и поинтересоваться историей наказаний? Задумаемся, столь ли глупы были наши предки, наряду с жесточайшими казнями, исповедовавшие широкое примирение сторон? В законах Хеттского царства, дошедших до наших дней, более трех с половиной тысяч лет тому содержалась такая норма: «Если кто-либо причинит вред человеку и сделает его больным, то он обязан за ним присматривать, а также дать вместо него человека, который будет работать в доме (потерпевшего), пока он не выздоровеет. Когда он вылечится, виновный обязан дать ему 6 секилей серебра и оплатить труд врача»[6].

В поисках отраслевой специфики мы отошли от первоосновы права. Да, право отождествляется со справедливостью, свободой, равенством. Но исторически оно формировалось как средство примирения сторон. Сначала примирения в межличностных конфликтах, и лишь в дальнейшем в примирении запросов личности и общества во всех ипостасях. И первым средством устранения конфликта было возмещение причиненного вреда. Уголовное право узурпировало это средство, сведя возмещение к не оправдавшей себя системе санкций. Проблема реального возмещения вреда потерпевшему осталась в стороне. А санкции могли бы быть более реалистичными, если бы основывались на количественной оценке вреда в каждом конкретном случае самим потерпевшим и

[5] Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. – М.: Добросвет-2000; Городец, 2000. – С.25.

[6] Хрестоматия по истории Древнего Востока. – М., 1980. – С.272.

возможности реального его возмещения, как условия примирения.

Поставить бы сейчас на голосование народа раздел 3.3. проекта Кодекса, где есть выборочное освобождение от наказания при возмещении вреда и примирении сторон, но в жестко ограниченных случаях.

Николай Иванович обвинил меня в том, что я высказал возмущение по поводу Проекта УК и не внес конкретных предложений. Понятно, когда тебя гладят против шерсти, под наплывом эмоций исчезают из поля зрения все предложения, которые не вписываются в твою концепцию. «Не увидел» он стратегическую установку автора – заменить в приемлемых случаях лишение свободы на экономические меры наказания – возмещение ущерба и штраф. Все это допустимо в кратном исчислении. Подчеркиваю, я речь веду не о замене лишения свободы при чистосердечном раскаянии, возмещении ущерба и др., что предлагается в проекте УК, а об отмене как такового. Лишение свободы должно применяться исключительно в качестве меры социальной защиты. Последняя проблема требует самостоятельной проработки.

Соответственно привлечение к ответственности и вопрос меры наказания должны решаться, за некоторым исключением, с учетом мнения потерпевшего.

И совсем непонятно, почему не замечены предложения по уточнению формулы понятия преступления, о чем озаглавлена статья, и как следствие, наделение человека правом оспаривать не только доказанность обвинения, но и наличие самого преступления, обосновывать безопасность совершенного им деяния для конкретного лица или общества в целом? – Не воспринимается сходу?

Любой пример можно толковать иначе. Да, не все Меладзе, и не все в состоянии возместить ущерб добровольно. Не исключаются для этого принудительные работы. Мне возражают: посчитаете, сколько лет потребуется некоторым для возмещения ущерба? Но посчитайте, сколько лет виновный должен для этого сидеть и сколько зарабатывать в колонии? Полной компенсации может и не быть, в цивилизованных странах это делало государство. Лишение свободы не устраняется из перечня наказаний, но применяется как мера исключительная.

Может, я действительно допустил неточность, предлагая при оценке деяния учитывать не только причиненный вред, но и прибыль. Понятно, я имел ввиду не прибыль карманника, а социально полезную, полученную даже при отступлении от закона[7].

Оппонент обиделся на мое утверждение, что в науке уголовного права веками только и делают, что без конца шлифуют обод своего «колеса» – общую часть уголовного права, и перебирают спицы – разделы особенной части, пополняя их новыми составами преступлений. Не учитываю якобы я такие новации в Проекте, как пробация, возможность применения которой суд обязан будет рассмотреть в подавляющем большинстве случаев осуждения, разнообразные средства безопасности, новейшие виды освобождения от наказания, каждый из которых обусловлен принципом гуманизма, реституцию и конфискацию, которые существенно влияют на выбор средств уголовной ответственности, а также целый ряд новых обстоятельств, исключающих противоправность деяния, и тому подобное.

Эти новации нельзя было не увидеть. Коль ориентируемся на Запад, намного

[7] Интересующихся прошу ознакомиться с деталями в публикации: Б.Г. Розовский. Купите изменение в законе! / Економіка та право. № 2 К..2015– С.85-91

раньше, чем сделали, надо было ввести их в действующий Уголовный кодекс. Но речь не о том. Почему никто не хочет видеть нарастание опутывающего засилья уголовной политики в нашей стране? Посмотрите: в УК Украины 1960 года было 263 нормы, за сорок лет Кодекс изменялся и дополнялся 154 раза. В действующем – 442 статьи, над ними упражнялись 220 раз. (Боюсь, что из-за обилия сбился в подсчете). Какая «плотность заселения» планируется в новом Кодексе? Это не бесконечные упражнения с «колесом»?

Сейчас, ожидая той же реакции, пойду дальше – предложу рассмотреть некоторые ситуации, когда человек, несмотря на совершение преступления, не требует вообще привлечения к уголовной ответственности (ст. 3.3.3. Проекта УК).

Я сам долгие годы исповедовал знаменитое: «Вор должен сидеть в тюрьме». Поэтому понимаю реакцию коллег, уверен, и не малой части населения, однако считаю не просто допустимой, а крайне необходимой постановку вопроса о неправомерности принудительного существовании в современном обществе десятков миллионов людей за разными видами решеток, да ещё столь бессмысленно длительное время. В первую очередь тех, кто не нуждается в перевоспитании.

Давайте спокойно, непредвзято посмотрим на ст.49 УК Украины. Удивительное совпадение: сроки наказания за конкретные преступления совпадают со сроками давности, то есть сроками освобождения от ответственности, если преступник в силу каких-то причин своевременно не предстал перед судом и в дальнейшем не проявил асоциальность. Неужели никто не задумывается: а нужно было его сажать за решетку, если бы его вину своевременно установили? При любой системе критериев нельзя отрицать очевидный факт: после совершения преступления этот человек не представлял социальной опасности, он больше не совершал других преступлений. Требовалось для него принудительное исправление, нуждался ли он в специальной превенции? И кто знает, сколько таких людей при отсутствии разумной основы прошли через лагеря, продолжают по классическим канонам отбывать наказание сегодня?

Показательный нашумевший в интернете пример из РИО НОВОСТИ[8]. «Сотрудники СК РФ расследуют уголовное дело 72-летнего жителя Кемеровской области, который 24 года находился в федеральном розыске за покушение на двойное убийство. Совершив преступление, он скрылся в тайге. На след беглеца вышли благодаря наводнению в Иркутской области.

В середине июля 2020 Г. в Тулунскую городскую больницу вместе с другими пострадавшими от наводнения поступил 72-летний Игорь Григорьев (имя изменено). У него диагностировали многочисленные ушибы и ссадины, а также сильное переохлаждение. Медики работали в авральном режиме — счет потерпевшим шел на сотни. Из-за чрезвычайной ситуации, сложившейся в регионе, у многих пациентов не было при себе никаких документов. У Григорьева — тоже, однако при госпитализации он все же сообщил врачам всю информацию о себе. Так как сведения о пострадавших заносили в компьютер и прогоняли через базы данных, вскоре к пенсионеру наведались оперативники уголовного розыска.

Установили, что на протяжении 24 лет находился в федеральном розыске по

[8] Ненависть к врагу не означает игнорирование всего полезного, что он знает и умеет, и в чем ошибается.«Только дураки учатся на собственных ошибках. Умные люди должны учиться на ошибках других, с тем, чтобы не повторять их». Отто фон Бисмарк– первый канцлер Германии, объединивший Германию по малогерманскому пути.

обвинению в покушении на убийство двух человек, в том числе малолетней девочки - несколько раз ударил их ножом, а после нанес ранения и себе. Все это время скрывался на территории Иркутской области, без документов". Беглец стал настоящим отшельником — жил в тайге, занимался охотой. Дичь иногда продавал местным жителям и туристам, которые ехали на Байкал.

На допросе он во всем сознался и заявил, что все эти годы считал сожительницу и ее дочь убитыми, а себя — виновником их гибели, — заключают в СК. — Поэтому, чтобы избежать наказания, сбежал после чего был объявлен в федеральный розыск.

По решению Таштагольского районного суда, ближайшие два месяца Григорьев проведет под стражей. Ему предъявлено обвинение по статье "Покушение на убийство двух и более лиц, в том числе несовершеннолетнего". Делом занимаются сотрудники отдела по расследованию преступлений прошлых лет.

Сейчас "отшельник" проходит психолого-психиатрическую экспертизу. Если Григорьева признают вменяемым и докажут вину, ему грозит до 20 лет лишения свободы. Впрочем, учитывая возраст и инвалидность, не исключено, что житель Кузбасса отделается более легким наказанием.

Добавим, срок давности по статье "Убийство" истекает через 15 лет после преступления. "В данном случае никакого истечения быть не может, так как подозреваемый все эти годы находился в федеральном розыске, — объясняет РИА Новости юрист Игорь Трунов. — Следовательно, дело в любом случае дойдет до суда. Конечно, учитывая состояние здоровья, при назначении наказания возможны определенные послабления".

У меня вопрос читателям: кто-нибудь расценивает эту погоню СК за показателем раскрываемости иначе, чем абсурд?

Само понятие «давность» предполагает разрыв во времени между совершением преступления и выяснением вопроса об освобождении от наказания. Однако механический подход здесь недопустим. Если исповедовать элементарную логику - коль в принципе существует возможность освобождения человека от ответственности в будущем, почему она широко не экстраполируется на настоящее? Тем более, что по признанию высоко авторитетных деятелей и результатам научных исследований трудно найти человека, который в жизни не совершил хотя бы одно деяние, наказуемое уголовным законом[9]. (Разработчики проекта УК – Вы исключение?). Это тема самостоятельного исследования, наброски я делал. Но давайте вынесем на широкое обсуждение с привлечением широкого круга специалистов основополагающее предложение: за совершение первого преступления виновный привлекается к уголовной ответственности в особо оговоренных случаях. Вопрос о применении лишения свободы оговаривается вдвойне. Судить надо не преступника, а человека.

Внедрение в уголовную практику пробации – уже успех, но это слепое

[9] По преданию, Петр I, стремившийся привести в порядок и стройное подчинение всю деятельность в стране, озверел от повального воровства и однажды поделился с Меншиковым мыслью подписать нехитрый и эффективный высочайший указ: кто украдет что-либо стоимостью дороже веревки – да будет повешен на этой самой веревке. Меншиков был министром отменно проворным во многих смыслах, отчего посвящение его в план кампании первому носило угрожающий характер. Ответ Меншикова история для нас сохранила. «Мин херц, – сочувственно отвечал он, – останешься без единого подданного». Оценив перспективу и затруднившись в поисках веских контраргументов, Петр обломал об спину оппонента трость, с тем кампания завершилась.

повторение Западу, хоть и условная, но судимость, клеймо для человека. Можно в оговоренных случаях ограничиться административными мерами? Ведь оценка социальной опасности правонарушителя – это задача психолога, психиатра, криминолога, требует информации о поведении лица в обыденной жизни. Почему не создать в этих целях специальную службу? В качестве основной задачи поставить предупреждение преступлений – обследованию подвергать злостных правонарушителей, чьи действия формально не уголовно наказуемы, но в силу неоднократности свидетельствуют о явной социальной дезориентации человека. Таких примеров множество. Есть сверх показательный, достойный занесения в Книгу рекордов Гиннесса. Жительница Новой Москвы собрала штрафов за нарушение правил дорожного движения (ПДД) на сумму более миллиона рублей. Об этом сообщает Telegram-канал «Московские новости». По данным канала, женщина на автомобиле марки Mazda нарушила ПДД 1076 раз. А у известного артиста М. Ефремова за последние полтора года зарегистрировано 50 административных правонарушений в области дорожного движения. (Сколько до этого – неизвестно). Исправно платил штрафы, которых за ним числится на сумму более 275 тыс. рублей. И вновь совершал правонарушения, пока не убил человека. Надо было ждать?

Уверен, затраты окупятся за счет сокращения расходов пенитенциарных учреждений, куда ведет его дорога. И не надо стращать тем, что будут хватать всех, кто подвернется. Здесь надо привести в порядок имеющиеся системы оперативных учетов как источник требуемой информации, продумать возможность использования конструктивного, что накапливается в китайской практике учета отклонений в поведении человека, начиная с детского возраста. Да, реализация предложения в законе требует ломки научного уголовно-правового мышления, но жизнь рано или поздно, это обяжет сделать.

Повторяю, реакция профессионалов уголовного права на это предложение ожидаемая, но может, введем за правило привлекать в оценке спорных проблем общество?

Прямо противоположная изложенному постановка вопроса – необходимость установления жесткой уголовной ответственности за неоднократное совершение преступлений. Здесь еще раз воспользуюсь зарубежным примером.

В США 30 декабря 2020 года умер Сэмюэль Литтл, человек, которого в ФБР называли самым продуктивным маньяком в истории США. К моменту своей смерти он признался в убийстве 93 женщин. По сообщениям в СМИ в поле зрения полиции он попал в 16 лет – украл велосипед. После этого его жизнь превратилась в череду теремных заключений: как только он выходил на свободу, снова совершал преступление и возвращался обратно. За 18 лет он арестовывался 26 раз. И с каждым разом характер правонарушений становился все более тяжким. Возможно, на него не обратили внимание так как преступления он совершал в 11 штатах. В итоге он приступил к серийным убийствам на сексуальной почве.

Для предупреждения подобной практики целесообразно за повторное совершение преступления установить возможность назначать виновному наказание сверх санкции, предусмотренной статьей УК. При продолжении преступной деятельности применять меру социальной защиты.

Аналогичные меры представляются конструктивными и для повторно совершающих тяжкие преступления. Президент Украины возмутился случаем,

когда в результате ДТП на Столичном шоссе в 5 км от Киева погибли двое взрослых и двое детей, за жизнь еще одного мальчика борются врачи. Водитель автомобиля Mercedes А. Желепа вылетел на встречную полосу и столкнулся с Hyundai, в котором ехала пострадавшая семья. Виновник находился в состоянии алкогольного опьянения — драгер показал 1,3 промилле. Он неоднократно судим за различные преступления и административные нарушения, в том числе, автомобильную аварию. Вносилось предложение сразу приговаривать таких преступников к пожизненному заключению, но воз и ныне там.

Вновь возвращаюсь к привлечению к разработке Проекта специалистов информационных технологий. Здесь разовых консультаций мало, нужна конечная концепция. До военных событий я участвовал в разработке «Автоматизированной информационно – аналитической системы» в ГУМВД Украины в Луганской области. С ее помощью в области оперативные работники раскрывали одну треть преступлений в полном смысле слова, не выходя из кабинета. Этот факт подтвержден заключением(комиссии МВД Украины, которая проверяла соблюдение прав человека при ее применении[10]. Хотелось бы знать, какую по аналогии новацию получил Проект УК в результате применения информационных технологий?

Вопрос не праздный. В действующем УК Украины логических несоответствий, которые могли быть не допущены при программировании, более чем достаточно. Особенно наглядно они видны в квалификации преступлений в зависимости от тяжести содеянного. На примере уголовно-правовой охраны информационной безопасности Украины проблема была исследована Н.В. Карчевским[11]. Однако перечень неисчерпаем.

Так, статья 240 УК Украины - Нарушение правил охраны или использования недр предусматривает максимальное наказание лишением свободы на срок от пяти до восьми лет, если незаконная добыча полезных ископаемых общегосударственного значения, в числе других нарушений, велась общеопасным способом. В Раздельнянском районе Одесской области сотрудники Службы безопасности Украины выявили злоумышленников, которые систематически добывали породу ракушечника в законсервированных штольнях, глубина которых достигает более 200 метров. По заключению экспертов нелегальная добыча могла привести к обвалам и оползням в населенных пунктах, расположенных неподалеку. Вопрос квалификации по фиксированным критериям ясен. Но незаконная добыча полезных ископаемых осуществляется не для тренировки по правилам техники безопасности, она изначально преследует корыстную цель. В действительности имело место хищение полезных ископаемых общегосударственного значения, что нанесло ущерб государству на 1 млн гривен. В ст. 244 этот критерий почему-то отсутствует. Да и санкция ниже, чем, скажем, за кражу. – Поле для анализа обширнейшее, так как оценка вреда по разным преступлениям во многом индивидуальна.

Есть и чисто моральный фактор. Не могу согласиться, что жизнь, здоровье и имущество судьи более высокая ценность,

[10] Теперь ее нет, с описанием можно ознакомиться в монографии: Гуславский В.С., Задорожний Ю.А., Розовский БГ. «Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений». /Луганск: Изд-во ТОВ «Елтон-2», Монография. – 2008. – 136 с..

[11] Карчевський М.В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : дис. … доктора юрид. наук : 12.00.08 – К., 2013. С. 278-333

чем адвоката, прокурора, следователя, других работников правоохранительных и иных государственных органов, должностного лица или гражданина, выполняющего общественный долг, поэтому мера наказание за посягательство на них в связи с исполнением служебных или общественных обязанностей должна влечь повышенную ответственность. В моем понимании закон должен защищать всех их в равной мере.

Может ли кто–то подтвердить, что разница в санкциях ст. 273 и 274 УК Украины повлияли на разницу динамки аварийности на этих и других предприятиях? Почему различны санкции в случае гибели людей во всех статьях раздела Х Особенной части Кодекса? Что, цена жизни человека зависит от места его работы? Не является ли это открытой дискриминацией человека?

Не верю, что работники атомной электростанции более скрупулезно соблюдают правила техники безопасности только из-за разницы санкций в уголовном кодексе. Ведь в случае аварии подвергается опасности жизнь каждого из них. Вдумайтесь – собственная жизнь! И что в разных отраслях работники по-разному относятся к своей жизни? Когда здравый смысл восторжествует над псевдо–догмами? Если уж сохранять конструкцию УК, вполне достаточно ввести норму, устанавливающую единую меру ответственности за нарушение правил строительства и эксплуатации промышленных иных объектов, повлекших соответствующие тяжкие последствия. Отраслевая чересполосица отпадет. Пройтись бы такими граблями по всему Кодексу! На сколько бы он похудел. А то мир превратили в скопище преступлений.

Я вижу, повторяю, вижу попытку разработчиков уйти от дробности санкций в каждой норме, но проблема дифференциации ответственности остается в силе.

Оценке реальной опасности тех деяний, которые законодателем квалифицируются как преступление - сосредоточие субъективизма, неопределенности и алогизма. Наглядная иллюстрация. Полицейское управление графства Суссекс стало одним из первых правоохранительных подразделений Великобритании, принявших участие в эксперименте в рамках проекта «Частная финансовая инициатива». В 2001 г. управление подписало контракт с частной компанией Reliance Secure Task Management на содержание и охрану задержанных лиц в следственных изоляторах. Стоимость контракта составила 90 млн. фунтов стерлингов в год, но грамотные «частники » внесли особое условие — в случае превышения оговоренного количества заключенных (42 000 чел. в год) полицейское управление будет оштрафовано.

В 2002—2003 гг. полиция графства направляла в изоляторы по 41 250 чел., а в 2004 г. впервые существенно превысила оговоренную «квоту» — всего было 46 754 задержанных. Число арестованных лиц достигло пика в 2007 г. — 51 347 чел.

В 2009-м и 2010-м полиции Суссекса неожиданно удалось сократить количество арестов до 41 000, а в 2012-м этот показатель уменьшился до 37 129 задержаний.

Секрет «успехов» в улучшении показателей работы полиции графства оказался прост. Как выяснилось, частная охранная фирма на основании контракта оштрафовала управление полиции Суссекса на несколько миллионов фунтов стерлингов за превышение квоты, и оно на протяжении 6 лет выплачивало частнику кабальный штраф. Именно поэтому наученные горьким опытом правоохранители стали чаще ограничиваться предупреждениями[12].

[12] Василькевич К. Штраф за усердие / Еженедельник «2000». № 41 (672). 2013.

Не буду пуританином, знаю о неизбежной относительности. В давние времена при подготовке проекта закона «Об охране природы» я разрабатывал методику экономико-правовой оценке ущерба, причиняемого загрязнением окружающей среды. Сегодня тех, о ком пойдет речь, уже нет среди нас. Не знаю, насколько этично упоминать их в описании порой анекдотических былых ситуаций, поэтому обойдусь без имен. Заседает рабочая группа в Москве в Центральном экономико-математическом институте АН СССР. Участники – все именитые ученые. Обсуждаем вопросы экономической оценки природных ресурсов. С землей понятно – по плодородию, с лесом – по древесине, ягодам и т.д. Но природа может иметь и эстетическую оценку. Левитана, Шишкина, Айвазовского и сотни других она воодушевляла на создание гениальных полотен. Обычный человек отдыхает душой при виде прекрасных пейзажей или просто в тенистом уголке. Как это оценить? – Пауза. - Называется цифра. – Недоуменные взгляды. – Непонятно? Ничего сложного. Я подсчитал стоимость билета на электричке в оба конца, бутылки водки и закуски. – Включаюсь в игру: а если человек непьющий? – Пусть тогда сидит дома, нечего ездить ему на природу. Вы тут нас поучаете, что юристы имеют дело с четко определенными реалиями, а мы математики-экономисты – с величинами виртуальными. Тогда скажите, кто и как взвесил, что за убийство дают десять лет, а за кражу пять? Что, жизнь равна двум кошелькам? Приняли такой закон и исполняют без рассуждений. Мы тоже нередко действуем навскидку, прикидываем эффективность, а потом онаучиваем.

Вопрос серьезнейший. В Уголовных кодексах во все времена санкции устанавливались без научного обоснования. Готовящийся проект не исключение. Мы не проводим систематически анализ судебной практики, нет достаточных социологических исследований. В США полвека тому при анализе получили парадоксальные результаты: в 1956 г. в штате Пенсильвания суды приговорили к лишению свободы всего 12,55% осужденныху, а в штате Монтана — 76,55%. В том же году федеральный суд в штате Вермонт приговаривал осужденных, в среднем, к 8,6 месяцам лишения свободы, а такой же суд в штате Индиана — к 46,9 месяцам. В западной части штата Пенсильвания за похищение автомобиля определялся средний срок лишения свободы — 20,5 месяцев, а в центральной — 44,8 месяцев. Подделка документов здесь наказывалась в среднем 3 месяцами лишения свободы, а в северной части штата Флорида — 150 месяцами.

На заседании комиссии Сената США по усовершенствованию судебного механизма приводился пример: в пределах одного судебного округа были привлечены к уголовной ответственности 2 человека; оба они обвинялись в подделке ценных бумаг стоимостью до 100 долларов, оба привлекались к ответственности впервые, оба совершили преступное деяние в связи с тяжелым материальным положением, но один из них был приговорен к 30 дням лишения свободы, а другой — к 15 годам. В отдельных штатах были даже разработаны нормативные рекомендации судьям типовых границ мер наказания по некоторым категориям уголовных производств.

Давайте признаем, и сегодня мы не можем точно оценить скольким кошелькам равнозначна жизнь человека. И что бы не пытались доказать, коллекция рамок с разграничением видов преступлений по их тяжести, представленная в проекте УК – это в лучшем случае плод творчества ясновидящего. Привлечение программистов позволит процесс «онаучивния» приблизить

к научным основам – для конструирования системы необходимо определить логические связи множества факторов, требующих количественной оценки.

Уголовное право ждет своего Менделеева, требует разработки аналога его Периодической таблицы элементов, где «атомный вес» – оценка общественной опасности деяния служила бы четким критерием построения системы уголовной ответственности.

Н.И. Хавронюк поведал, что для разработки проекта УК привлекались знатоки криминальной статистики. Хотелось бы знать, кто это такие, какую информацию они собрали и как анализировали? Не считаю оправданным, что эта работа скрыта от научной общественности. Динамика преступности подвижна, судить о степени распространенности отдельных преступлений сложно. Есть принципиальное возражение. Может я ошибаюсь, но среди авторов не видно профессиональных криминологов. Криминология пока не очень продвинулась в изучении причин преступности, однако некоторые успехи есть.

В самом конце прошлого века в США неожиданно упал уровень преступности. За несколько лет число убийств сократилось на сорок три процента, число грабежей – на сорок один процент, даже угонов автомобилей стало меньше на тридцать пять процентов. Процесс был в равной степени повсеместным и абсолютно необъяснимым. Никто не имел ни малейшего представления, почему это происходило. Первым на него среагировали политики, которые бросились присваивать заслуги. Но динамика проявлялась независимо от уровня качества управления. Преступность сокращалась повсеместно, и это сокращение затрагивало в равной степени все социальные группы.

В 2001 году молодой экономист Джессика Рейес сделала невероятное предположение, объясняющее, с ее точки зрения, сокращение уровня преступности. Рейес заявила, что американцы стали намного меньше грабить, насиловать и убивать друг друга потому, что больше не подвергались в детском возрасте воздействию свинца, которое раньше получали, вдыхая бензиновые пары. По ее мнению, микродозы свинца, полученные дыхательным путем в детстве, приводили к отложенным последствиям, проявляющимся уже во взрослом возрасте, прежде всего как повышенная агрессивность. Последствия эти носили настолько массовый характер, что напрямую влияли на уровень преступности в стране. К беспрецедентному по своим масштабам снижению преступности привел Закон о чистом воздухе, который был принят в Америке в 1974 году и запрещал свинцовые добавки в автомобильном топливе. В результате этого двадцать пять лет спустя – к началу века, когда выросло первое «бессвинцовое» поколение, и произошел резкий спад преступности по всей стране[13].

В конце 1980-х - начале 1990-х годов по Европе прокатилась волна странных немотивированных убийств, совершаемых добропорядочными, в том числе пожилыми гражданами. Несколько лет те, кому положено, искали "общий знаменатель" и наконец, выяснили, что все убийцы регулярно принимали антидепрессант «ПРОЗАК», синтезированный американской лабораторией Eli Lilly. Спустя всего лишь 6 лет после поступления препарата на рынок (к 1993 году) за этим лекарством числилось 26623 случая нежелательных побочных эффектов, 1885 самоубийств. Лаборатории Eli Lilly было предъявлено 170 судебных исков за причиненный ущерб здоровью. Среди самых громких преступлений, совершенных людьми, постоянно

[13] И. Колмановский. Свинец и преступность. https://snob.ru/magazine/entry/6137

употребившими «прозак», особо нашумевшим было массовое убийство, совершенное служащим Жозефом Весбекером, спокойным и законопослушным швейцарским гражданином, который однажды взял и убил восьмерых коллег и ранил двенадцать[14].

Приведенные примеры позволяют вносить коррективы в объяснение причин преступности и разрабатывать предложения по усилению уголовной ответственности за ее провокацию. Но пока это единичные случаи и они «погоду не делают». Вопрос о критериях общественной опасности, в новой терминологии – вреда деяний, что необходимо при разработке мер уголовной ответственности, остается открытым. Однако все изложенное – обширная прелюдия перед кратким главным.

За неимением лучшего уголовное право приходиться совершенствовать. Однако нельзя не видеть: все, что в нем мы делаем – это Сизифов труд. Задачами уголовного права большинства государств является охрана, защита интересов общества от преступных посягательств и предупреждение преступлений. Но активная правовая деятельность государства начинается после того, как преступление совершено, то есть неприкосновенность прав личности, собственности и др. нарушена, охранять уже нечего. - Декларируемая цель изначально несостоятельна. Результат: по состоянию на июнь 2020 года Украина в международным рейтинге самых безопасных для жизни стран под названием Global Peace Index занимала 148-е место из 163, очутившись между Венесуэлой и Нигерией. В этом рейтинге нас обогнали даже такие африканские страны как Зимбабве и Нигерия!

Единственным средством уголовно-правовой защиты в борьбе с преступностью по УК Украины является наказание. К его целям отнесено предупреждение совершения новых преступлений, как осужденными, так и другими лицами, и исправление осужденных. Сила первой цели получила оценку еще в давние времена, когда больше всего краж кошельков совершалась у зевак на месте казни попавшегося вора. Для оценки эффективности реализации второй цели приведу цифры. Я не смог получить данные отечественной статистики, но по отчетности ФСИН РФ в 2020 году впервые попал за решетку 144 861 человек, повторно — 81 756 россиян, а в третий и более раз — 149 527.

Украина оказалась в десятке стран с наибольшим количеством людей в местах лишения свободы. О затратах повторять не буду.

Вывод ясен, уважаемые господа – товарищи? Или есть возражения? Просил вынести дискуссию на сайт разработчиков кодекса, но не хотят нарушать тишину.

Вопросов еще достаточно. Может кто-то приведет примеры, когда человек, встав на преступный путь, при выборе что совершить учитывает: за это ему грозит 5 лет лишения свободы, а за то 15. А тем более 7 или 8 лет - примеров с разницей санкций в 1-2 года в УК достаточно. Я уже приводил пример из собственного опыта. В бытность следователем советской прокуратуры, допрашивая виновных в хищении в особо крупном размере, за что грозила высшая мера наказания, я интересовался, почему они не ограничивали преступление хотя бы относительно безопасной суммой? Ответ был однозначным: «Когда деньги идут, о последствиях не думают».

Дифференцируя меры ответственность в зависимости от результата мы прогнозируем наличие у потенциального преступника

[14] Питер Гётше - Смертельно опасные лекарства и организованная преступность. Как большая фарма коррумпировала здравоохранение. Издательство: Литагент5 редакцияfca24822-af13-11e1-aac2-5924aae99221. 2016

наличие заоблачных способностей видеть, содержится в лежащем в открытой машине кейсе 100 гривен или 100000?

В Уголовном кодексе разграничивается ответственность водителя автомобиля за нарушение правил дорожного движения в зависимости от наступивших в результате последствий. Мне трудно себе представить психически нормального человека, который, сидя за рулем, нарушает установленные правила дорожного движения и четко, осознанно предвидит в этот момент возможность причинения смерти кому либо, а тем более прогнозирует количество потенциальных жертв. (Единичные примеры есть, но это патология). Человек не заботится о своей жизни, не останавливает его угроза смерти самого дорого – находящегося в машине ребёнка, а теоретики уголовного права свято надеются, что угроза оказаться за решеткой является эффективной мерой профилактики.

Комментировать, уважаемые разработчики проекта УК Украины, надо? Может, приподняв колпак цепных требований зарубежных путеводителей, что-то все же скажете?

Сложилось убеждение: политик, должен уметь предсказать, что случится через неделю, через месяц, через год — а потом убедительно объяснить, почему не случилось. Специалисты уголовного права самостоятельно прогнозами не занимаются, реалистичности прогнозов законодателя об эффективности принятой нормы в борьбе с преступностью должного внимания не уделяют, исходят из принципа: случится то, что случится, и как политики затем объясняют, почему не случилось. За это представители естественных наук над нами не без оснований потешаются: «юридическая наука давно превратилась в искусство подтверждать фактами известные истины».

Уголовное право в большинстве нормирует то, что предложат сверху, свелось к изобретению составов преступлений и мер наказания по принципу: «Я так считаю!». Глубокие исследования именно специалистов уголовного права, как введение или функционирование той или нормы Уголовного кодекса повлияло на улучшение качества человека и общества, найти затруднительно. Авторы проекта вынуждены следовать лозунгу «Догоним и перегоним!», не всегда трезво оценивая различия в культурно-историческом и экономическом потенциале догоняемых государств. От і маємо те, що маємо.

Может, отойдем от традиции, снимем туманящие очки и признаем, что уголовное право – в значительной мере искусственно созданная конструкция, с помощью которой государство компенсирует свою неспособность организовать действенное, экономически эффективное управление обществом, сводящее к минимуму посягательства на его безопасность? Ведь тысячелетняя история свидетельствует, что уголовный закон – это инъекция, которая уменьшает боль потерпевшего, но весьма слабо лечит болезни преступника и общества, а санкции – заведомое признание невыполнимости требований нормы всегда и всеми.

Извечный вопрос: ЧТО ДЕЛАТЬ?[15] Специально выделил крупным шрифтом, чтобы повторно не выслушивать необоснованные упреки в отсутствии предложений. Повторю: кардинальный путь – совершенствование генома человека. Но до этого пока далеко. Поэтому для начала необходимо отказаться от традиционного на Западе, исповедуемого ныне и разработчиками проекта УК определения понятия преступления. В его основу

[15] Вопрос «что делать?» возникает, как правило, тогда, когда уже много чего наделано. Без всяких вопросов.

положить гениальную формулу Н.С. Таганцева: «... деяние, посягающее на такой охраняемой нормою интерес жизни, который в данной стране, в данное время признается столь существенным, что государство *ввиду недостаточности других мер охраны* (курсив мой. — Б.Р.) угрожает посягнувшему на него наказанием»[16]. Образную характеристику зависимости дал бывший Генеральный секретарь ООН Пан Ги Мун: «Пиратство - не болезнь, которая передается водным путем. Это симптом условий на суше». А более просто в отдаленном прошлом то же сказал Ф. Бэкон: «Возможность украсть создает вора».

Опираясь на такие посылки, с учетом лингвистических новаций в проекте УК я в отправной работе понятие преступления счел целесообразным определить следующим образом: преступлением является противоправное деяние, соответствующее составу преступления, предусмотренного этим Кодексом, в данное время причиняющее квалифицируемый вред, предотвращение которого имеющимися средствами не представляется возможным.

Человек должен иметь право оспаривать не только доказанность обвинения, но и наличие самого преступления, обосновывать безопасность совершенного им деяния для конкретного лица или общества в целом, допустимость безнаказанно совершать деяния, квалифицируемые как преступление при условии предотвращении вредных последствий.

В уголовно - процессуальном кодексе Украины настоятельно требуется регламентировать данную возможность на стадии досудебного расследования и во всех судебных инстанциях.

Понятно, для конструктивного освещения проблемы потребуется написать не одну монографию. Предупреждение преступности - задача криминологии. Но мы можем оценить ее результаты. Надо честно признать: уголовное право при всем старании самостоятельно не в силах преодолеть преступность. Уважаемые коллеги, если следовать логике, то коль уголовное право – последний довод, реальные механизмы противодействия преступности находятся не в нем, а в отраслевом законодательстве и практике его применения. В юридической науке это в должной мере не осознано. В уголовном кодексе слабо просматривается ответственность должностных лиц всех рангов за пробелы в организации управления, влекущие возможность использования ресурсов вопреки интересам человека и общества. Для успешной борьбы с преступностью призыв Булата Окуджавы «Возьмёмся за руки друзья, чтоб не пропасть поодиночке» требуется сделать символом специалистов всех отраслей права.

Реально цель может быть достигнута тогда, когда мы перестанем смотреть на мир через отраслевые замочные скважины. Регулирование большинства общественных отношений осуществляется комплексом отраслей права. Но обычно каждая из них действует изолированно, в отрыве от других. Доходит до парадоксов. Например, в Гражданском и Хозяйственном кодексах Украины есть нормы с идентичными текстами. Когда какой пользоваться – угадай. Десятилетия ученые выясняют взаимные отношения, ни о какой эффективной кооперации речи быть не может

В то же время уже имеется опыт регулирования хозяйственных отношений комплексом норм нескольких отраслей, правда за рубежом. Так, Рольф Штобер - профессор, доктор права, коммерческий

[16] Таганцев Н.С. Курс уголовного права. - СПб, 1874. - С. 45. См. так же Сергиевский Н.Д. Русское уголовное право. Часть Общая. СПб, 1905.-С. 10-13. Жижиленко А.А. Наказание. Пт, 1914. - С.3-11.

директор Института экономического права, профессор кафедры публичного права и теории государства Гамбургского университета разработал оригинальную концепцию хозяйственно-административного права, отвечающую современным вызовам и условиям нарастающей глобализации экономики[17]. Специфику немецкого хозяйственного права анализировали отечественные ученые[18].

Опыт успешно может быть тиражирован на другие отрасли. Именно в них должна быть организована работа по формированию недостающих таганцевских мер охраны так, чтобы не досталось хлеба криминалистам. Типичная ситуация: уголовное право будет бессильно противостоять тотальной коррупции, взяткам в десятках миллионов, миллиардным тайникам в подвалах и зарубежных банках до тех пор, пока не будет снят гарантированный хозяйственным правом нимб священности с коммерческой, банковской и других тайн, не будет введена в правило конфискация имущества, источник доходов на приобретение которой не установлен.

Формулирую четко: без выявления и устранения причин и условий совершения преступления маховик уголовных наказаний будет действовать безостановочно Специалисты каждой отрасли права совместно с криминологами, с использованием достижений информационных технологий в кооперации со специалистами других отраслей обязаны выявлять и устранять все пробелы в своем правовом регулировании, создающие лазейки для совершения преступлений и лишь после этого уступать сидение уголовному праву.. Допущенные промахи должны восполнять следователь, прокурор в суд, для чего следует восстановить в действующем УПК Украины безосновательно исключенную ст. 23 кодекса предыдущего. Межотраслевая правовая кооперация должна стать мощным инструментом организации жизнедеятельности общества, еще больше сводящей к минимуму применение норм уголовного права. Не будет возможности украсть – не будет вора – не будет преступлений. Задача уголовного права – наряду с исполнением оставшихся текущих обязанностей, организовать и возглавить научное руководство этой кооперацией, принять активное участие в ее работе в качестве экспертов, но не заказчиков с сокирой в руках плодящих статьи кодекса, что имеет место сейчас. Здесь неизбежно восстановление разрушенного единства уголовного права и криминологии. Другому это сделать некому. А не сделаем – будем без конца в охотку писать все более толстые проекты уголовных кодексов.

Не хочу, чтобы эту статью вновь восприняли как «возмущение» и другую обиду. Я искренне ратую за высококачественное, дееспособное – не только уголовное - законодательство в моей родной Украине. Многое для этого делал и продолжаю делать. Хотел включиться в процесс по ходу дела и попросил Н.И. Хавронюка дать возможность ознакомиться с разработкой проекта УК, но получил отказ. – Даю оценку итогу.

Пословицы тоже устаревают. Если при предупреждающем собачьем лаем остановить караван невозможно, допустимо хоть внести поправки в курс.. Проблема в мудрости и смелости погонщиков.

---

[17] Штобер, Рольф. Хозяйственно-административное права. Опыт и проблемы. Мировая экономика и внутренний рынок, пер. с нем. – М.: Волтерс Клавуер. 2008. 400 с.

[18] Дятленко Н. Н. Особенности доктрины хозяйственного права в Федеративной Республике Германии : монография – Донецк : ООО "Юго-Восток, Лтд", 2011.– 307 с.

Я благодарен Р.А. Джабраилову за предоставленную возможность ознакомиться с этими двумя работами.

Rozovsky B.G. Sizif labor of criminal law. – Article. *This work is a continuation of the discussion started in the article "The Criminal Code should be given a reminder - the epigraph:" Many shot were posthumously rehabilitated! ", Published in the collection" Actual problems of law: theory and practice "No. 2 (40) (2020). The article presents a further analysis of the draft Criminal Code of Ukraine, substantiates a proposal to replace punishment in the form of imprisonment with other types of economic sanctions. The question of the use of probation in criminal law is briefly touched upon. The emphasis is made on the very notion of "prescription", which implies a gap in time between the commission of a crime and the clarification of the issue of release from punishment. However, a mechanical approach is not acceptable here. If we profess elementary logic - since, in principle, there is a possibility of freeing a person from responsibility in the future, why is it not widely extrapolated to the present?*

Attention is focused on the provision that specialists of each branch of law, together with criminologists and criminologists, using the achievements of information technologies, in cooperation with specialists from other industries, are obliged to identify and eliminate all gaps in their legal regulation that create loopholes for committing crimes and only after that as an extreme to give way to sitting in criminal law. The task of criminal law is, along with the execution of the remaining current duties, to organize and lead the scientific leadership of this cooperation, to take an active part in its work as experts, but not as customers with the sokira in the hands of the breeding articles of the code, which is the case now. The restoration of the destroyed unity of criminal law and criminology is inevitable here. There is no one else to do it. If we don't do it, we will endlessly eagerly write more and more thick drafts of criminal codes. In general, this work analyzes the criticisms of opponents, confirms the validity of the innovations expressed, shows other shortcomings of the draft Criminal Code, and makes a number of weighty proposals.

Key words: *law, law, criminal law, crime, punishment, state responsibility for unjustified condemnation of a person.*

Розовський Б.Г. Сізіфова праця кримінального права. – Стаття. *Справжня робота є продовженням дискусії, розпочатої в статті «Кримінальним кодексом слід надати нагадування - епіграф:« Багато розстріляні були посмертно реабілітовані! », Опублікованій у збірнику" Актуальні проблеми права: теорія і практика "№ 2 (40) (2020). У статті представлений подальший аналіз проекту кримінального кодексу України, обґрунтовано пропозицію щодо заміни покарання у вигляді позбавлення волі іншими видами економічних санкцій. Коротко порушено питання застосування пробації в кримінальному праві. Зроблено акцент на самому понятті «давність», котре передбачає розрив у часі між вчиненням злочину і з'ясуванням питання про звільнення від покарання. Однак механічний підхід тут неприпустимий. Якщо сповідувати елементарну логіку - якщо в принципі існує можливість звільнення людини від відповідальності в майбутньому, чому вона широко НЕ екстраполюється на сьогодення?*

Акцентується увага на положенні про те, що фахівці кожної галузі права спільно з кримінології та криміналістами, з використанням досягнень інформаційних технологій, в кооперації з фахівцями інших галузей зобов'язані виявляти і усувати всі прогалини в своєму правовому регулюванні, що створюють лазівки для вчинення злочинів і лише після цього , як крайність поступатися сидіння кримінального права. У Обощая, в даній роботі проведений аналіз критичних зауважень опонентів, підтверджена обґрунтованість висловлених новацій, показані інші недоліки проекту КК і зроблений ряд вагомих пропозицій.

Ключові слова: *закон, право, кримінальне право, злочин, покарання, відповідальність держави за необґрунтоване засудження людини.*

Авторская справка:

Розовский Борис Григорьевич, *доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины, заведующий кафедрой правоведения Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля (г. Северодонецк, Украина). ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5087-7076*

Стаття надійшла до редакції 18 квітня 2021 р.

УДК 343.163
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-47-53

ГЕНПРОКУРОРИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: 30 РОКІВ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ДОСВІДУ З ПЕРЕДУМОВ ПРИЗНАЧЕННЯ НА ПОСАДУ, СТРОКУ ПОВНОВАЖЕНЬ ТА ПІДСТАВ ЗВІЛЬНЕННЯ

Руденко М.В.

PROSECUTOR GENERAL OF INDEPENDENT UKRAINE: 30 YEARS OF POLITICAL AND LEGAL EXPERIENCE ON THE PREREQUISITES OF APPOINTMENT, TERM AND GROUNDS

Rudenko M.V.

У статті досліджено питання конституційної моделі посади "Генерального прокурора". Стисло розглянуто історичний шлях щодо передумов призначення на посаду кожного Генерального прокурора України, строку їх повноважень та підстав звільнення з посади у контексті 30-річного політико-правового досвіду. Значну увагу акцентовано на конституційної процедурі призначення (звільнення) Генерального прокурора, яка передбачає задіяння у цьому процесі двох вищих центрів влади: Верховної Ради та Президента України. Така законодавча конструкція піддана авторської критиці, адже за неї політично незаангажованим Генпрокурор бути не може, бо де-факто стає виконавцем політичної волі або Президента або Верховної Ради України, що, звичайно, не правильно. Тому подальша діяльність Генерального прокурора потребує нових гарантій незалежності та відсутності побічних факторів, які б її підривали, тобто запровадження в Україні нової конституційної моделі посади Генерального прокурора.

Ключові слова: *Генеральний прокурор, призначення Генерального прокурора, строк повноважень, підстави звільнення Генерального прокурора, модель посади Генерального прокурора.*

Постановка проблеми. Історичним підґрунтям становлення посади Генерального прокурора на теренах незалежної України є вітчизняні традиції державотворення, пов'язані насамперед з централізацією прокурорської системи. Нашій країни за роки незалежності взагалі не щастило з очільниками прокурорського відомства, тому й не випадково кількість Генеральних прокурорів на сьогодні припало на число тринадцять. Причому жоден з них не пропрацював на посаді встановленого Конституцією п'ятирічного (з 2016 року - шестирічного) терміну. А це – дуже погано, коли конституційна норма через її систематичне невиконання перетворюється на фікцію. Отже, уявляється важливим з'ясувати саме ці положення, що переконливо свідчать про наукову обґрунтованість та практичну доцільність тематики дослідження та своєчасного звернення до неї.

Аналіз стану досліджень і публікацій. Дослідження питань щодо статусу Генерального прокурора було предметом вивчення таких вчених, як Р.Басараб, Л.Давиденко, В.Долежан, П.Каркач, І.Козьяков, М.Косюта, М.Мичко, І.Назаров, М.Стефанчук, В.Сухонос, М.Якімчук та ін. Втім більшість досліджень було проведено до конституційних змін 2016 року (щодо правосуддя), реформи органів прокуратури 2019 р., що дає підстави знову аналізувати проблематику конституційної моделі посади Генерального прокурора.

Формування цілей. Метою статті є аналіз законодавства щодо статусу Генерального прокурора, організації його діяльності та напрацювання теоретико-методологічних засад удосконалення цього конституційного інституту. Врахування саме цих положень обумовлює у подальшому необхідність стисло дослідити деякі обставини щодо передумов призначення, строку повноважень та підстав звільнення кожного Генерального прокурора, як національного публічного діяча.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що першим Генеральним прокурором України був Шишкін Віктор Іванович, який перебував на посаді у період з 04.09.1991 р. до 21.10.1993-го. Саме 4 вересня 1991 року, постановами Верховної Ради України № 1478 та № 1478а були припинені повноваження Прокурора Української РСР Потебенька Михайла Олексійовича, та призначено Генеральним прокурором України Шишкіна В.І. На момент призначення на посаду він був народним депутатом першого демократичного скликання, а ще раніше – працював заступником голови Кіровоградського обласного суду.

Той період не відзначився розслідуванням "гучних справ", але запам'ятався відомчими конфліктами, суточками навколо Уряду та Генеральної прокуратури України. Генпрокурор опинився поміж двох вогнів: з одного боку, його відставки стали вимагати депутати, що підтримували Ю.О.Гайсинського (першого заступника Генерального прокурора, теж народного депутата). З іншого – позиція В.Шишкіна не задовольняла деяких представників виконавчої влади. У підсумку вузол двовладдя і розколу в Генпрокуратурі було розрублено у 1993 році на восьмій сесії Верховної Ради, коли депутати проголосували за звільнення В.Шишкіна (разом із Ю.Гайсінським) за серйозні недоліки в керівництві органами прокуратури України [1].

У період з 21.10.1993 р. до 19.10.1995-го аналізуєму посаду обіймав Дацюк Владислав Володимирович, досвідчений та авторитетний у прокурорських колах працівник. Його перебування на посаді припало на пік боротьби протилежних політичних сил. Це був час підписання Конституційного договору, чергових парламентських та дострокових президентських виборів – ідеальний для "війни компроматів". У новообраному (в 1994 році) парламенті розпалилася боротьба між правими та лівими за керівні посади. Дацюк В. став супротивником лівого крила парламенту, і цим, по суті, прирік себе на відставку. Для цього знайшовся й формальний привід – звіт Генерального прокурора перед парламентом. Постановою Верховної Ради від 19 жовтня 1995 року другий Генпрокурор незалежної України був звільнений з посади за грубі порушення виконання службових обов'язків.

Упродовж 19.10.1995 р. до 22.07.1997-го на посаді перебував Ворсінов Григорій Трохимович, кадровий прокурорський працівник. Перебування третього Генпрокурора у владі припало на "легендарну епоху" Павла Лазаренка, він

виявився втягнутим у суперечку між Президентом і Кабміном з одного боку, і парламентом – з іншого, з приводу передачі приміщення на вул. Банковій 5/7 щойно створеному Конституційному Суду України. Інакше кажучи Верховній Раді потрібен був прояв політичної приналежності Генпрокурора. Не з'ясувавши його остаточної позиції з цього приводу група депутатів почала активну компанію щодо відставки Г.Ворсінова, яка не змусила себе довго чекати. Указом Президента України Л.Кучми від 22.07.1997 року № 669/97 він був звільнений з посади у зв'язку з виходом на пенсію.

Мабуть, у найбільш невизначеному становищі (знову ж таки, за волевиявленням народних депутатів) опинився виконуючий обов'язки Генерального прокурора України (з 22.07.1997 р. до 24.04.1998-го) Олег Михайлович Литвак. Президент Л.Кучма тричі (!) вносив до Верховної Ради другого скликання подання про призначення О.Литвака Генеральним прокурором України і воно щоразу відхилялось. Як результат – Прокуратура України тривалий час залишалася без легітимного керівника. Про шкідливість такої ситуації в державі я писав в далекому 1998-му в окремій публікації, пропонуючи зокрема висунення кандидата на посаду Генерального прокурора України Всеукраїнською конференцією працівників прокуратури [2].

У період з 17.07.1998 р. до 30.04.2002-го посаду обіймав вже згаданий М.Потебенько [3]. Четвертий Генпрокурор протримався на посаді довше за всіх своїх попередників (майже чотири роки), адже найбільш влаштовував на той час провідних політиків. Зробивши в березні 2002 року всупереч принципу політичної нейтральності прокуратури вибір на користь компартії (20-й у її відкритому виборчому списку), Потебенько пересів із прокурорського крісла в депутатське, тобто був звільнений з посади у зв'язку з обранням народним депутатом четвертого скликання.

Упродовж 06.07.2002 р. до 29.10.2003-го на посаді перебував Піскун Святослав Михайлович. На момент призначення на посаду він був заступником Голови Державної податкової адміністрації України, начальником Слідчого управління податкової міліції, а на початку своєї кар'єри працював в органах прокуратури. П'ятий Генпрокурор широко інформував громадськість про хід розслідування "резонансних справ", зокрема вперше (нарешті !) повідомив про те, що вбивство у 2000 році журналіста Георгія Гонгадзе мало політичне підґрунтя (тим самим кинувши тінь на Адміністрацію Президента). Несподівано, 29 жовтня 2003 року, С.Піскун був звільнений з посади указом Президента Л.Кучми за незадовільну роботу.

У період з 18.11.2003 р. до 09.12.2004-го посаду обіймав Васильєв Геннадій Андрійович, досвідчений прокурорський працівник та політик. Перші крокі новопризначеного Генерального прокурора давали зрозуміти що попереду органи прокуратури мають чекати реформи. Автор цих рядків, працюючі у той час проректором Академії прокуратури при Генеральній прокуратурі України, відчував саме такий підхід Генерального прокурора до прийняття рішень [4]. Неймовірно, але факт: на початку акцій протесту, пов'язаних з черговими президентськими виборами, 9 грудня 2004 року, Г.Васильєва було звільнено з посади за власним бажанням.

Наступного дня, 10.12.2004-го, на посаді відновлено С.Піскуна (на підставі рішення Печерського районного суду м. Києва). Проте вже 14 жовтня 2005 року його знову було звільнено з посади, причому з тим же формулюванням як і в 2003-му, - "за незадовільну роботу". За висловлюванням

глави держави діяльність Генпрокуратури у той час являла собою здебільшого центр політичної амністії, а ні верховенства права.

Упродовж 04.11.2005 р. до 03.11.2010-го на посаді перебував Медведько Олександр Іванович, кадровий прокурорський працівник. У подальшому, 26 квітня 2007 року, Президент буде змушений відмінити свої укази від 14.10.2005 (про звільнення С.Піскуна) і від 04.11.2005 (про призначення О.Медведька), на виконання ухвали Шевченківського районного суду м. Києва, тобто С.Піскун знову (вдруге) був відновлений на посаді. З метою подолання прокурорського двовладдя 01 червня 2007 року В.Ющенко відновив дію свого указу від 04.11.2005 (про призначення О.І. Медведька Генеральним прокурором України). У результаті Піскун С. залишився в двох іпостасях: і як нардеп п'ятого скликання, і як незвільнений Генпрокурор при чинному наступнику.

О.Медведько обіймав посаду майже конституційний строк (з відповідною перервою), адже виявився компромісною фігурою для усіх гілок влади. Опонуючи йому під час захисту його кандидатської дисертації "Організаційно-управлінські функції та повноваження Генерального прокурора України" у 2010 році в Національному університеті "Одеська юридична академія", мені доводилося констатувати недосконаліть конституційної процедури, за якою Генеральний прокурор України призначається на посаду Президентом за погодженням із Верховною Радою, а звільняється з посади Президентом, коли той вважає за потрібне [5]. Природне виникало питання (залишається актуальним і на сьогодні) як може нормально працювати Генпрокурор, якщо він не знає, коли й за що його звільнять? Тож громадськість і не згадується чим керується Президент коли призначає та звільняє Генерального прокурора. Інакше кажучи, на перешкоді об'єктивності інколи стає непрозорість процедури погодження кандидата на посаду Генерального прокурора в Адміністрації (нині – Офісі) Президента України.

За часів президентства Віктора Януковича (у період з 04.11.2010 р. до 22.02.2014-го) на посаді перебував Пшонка Віктор Павлович, кадровий прокурорський працівник. Проте масові акції протесту, які розпочалися у листопаді 2013 року, призвели до усунення в лютому 2014 року В.Януковича з посади Президента України. Верховна Рада сьомого скликання взяла на себе усю відповідальність за подальший стан у державі. Зокрема постановою від 22.02.2014 року № 1755-VII ВР уперше в новітній історії України висловила недовіру Генеральному прокурору Пшонці В.П., що мало наслідком його відставку з посади.

У цій критичний час Революції Гідності, 24 лютого 2014 року, виконуючим обов'язки Генерального прокурора України було призначено народного депутата, Першого заступника Комітету ВР з питань верховенства права і правосуддя Махніцького Олега Ігоровича, який перебував у статусі в.о. Генпрокурора до 19.06.2014-го.

З обранням у травні 2014 року на дострокових виборах Президентом України Петра Порошенка за його часів на посаді Генерального прокурора перебували три чоловіки: один кадровий прокурорський працівник, два – взагалі ніколи не працювали в прокуратурі, що, звичайно, не правильно. Зокрема впродовж 19.06.2014 – 10.02.2015-го посаду обіймав Ярема Віталій Григорович. Президент акцентував два основних завдання, які дев'ятий Генпрокурор мав би реалізувати: перше – це кардинальна зміна образу Генеральної прокуратури, другим – глава держави називав рішучу боротьбу з корупцією. Ні першого, ні другого В.Ярема

не зміг (не встиг) реалізувати. 10 лютого 2015 року ВР восьмого скликання надала згоду на його звільнення з посади за власним бажанням.

У період з 15.02.2015р. до 03.04.2016-го посаду обіймав Шокін Віктор Миколайович, кадровий прокурорський працівник. За час свого перебування на посаді десятий Генпрокурор започаткував реформу прокуратури в контексті щойно прийнятого нового Закону про прокуратуру. Однак вже 29 березня 2016 року ВР ухвалила постанову про надання згоди на його звільнення з посади. За це рішення проголосували 289 народних депутатів із 339, зареєстрованих у сесійній залі. Представник Президента у парламенті Степан Кубів нагадав, що Президент вніс цей документ до ВР ще 22 лютого. За його даними, В.Шокін сам подав заяву про звільнення.

Його наступником Президент обирає Луценка Юрія Віталійовича, який перебував на посаді з 12.05.2016 р. до 29.08.2019-го. Призначення Ю.Луценка виявилося найскандальнішим за всю історію існуючого порядку призначення Генерального прокурора. Адже одного дня, 12 травня 2016 року, Верховною Радою поспіхом були внесені зміни до діючого Закону про прокуратуру щодо необов'язковості наявності вищою юридичної освіти для кандидата на посаду Генерального прокурора України (Луценка такої освіти не мав), водночас ці зміни були надруковані в газеті "Голос України", була також надана згода ВР на це призначення, та видано відповідний указ Президента [6]. І хоча одинадцятий Генпрокурор заявив про те, що прийшов у прокуратуру на півтора – два роки, на посаді він протримався до 29 серпня 2019 року, коли новообрана ВР (дев'ятого скликання) надала згоду Президенту України Володимиру Зеленському на його звільнення з посади .

Упродовж 29.08.2019р. до 05.03.2020-го посаду обіймав Рябошапка Руслан Георгійович (найменшій строк повноважень з усіх Генеральних прокурорів). Як правник дванадцятий Генпрокурор запровадив нову реформу прокуратури.., проте, вже 5 березня 2020 року ВР на позачерговому засіданні висловила йому недовіру (другий випадок у правозастосуванні), що мало наслідком його відставку з посади [7].

17 березня того ж року в Україні було призначено тринадцятого Генерального прокурора. І вперше в історії ним стала жінка – відома юристка Ірина Валентинівна Венедиктова. Подання Президента про призначення нового Генпрокурора на позачерговому засіданні парламенту підтримали 269 народних депутатів. Під час свого виступу в Верховній Раді Генпрокурорка запевнила, що виконуватиме свої обов'язки чесно і сумлінно, обіцяла не продавати справи, не зливати їх, не повертати прокурорських перевертнів, обіцяла прокурорам відновити потужну державну інституцію…[8].

Висновки. Підсумовуючи певною мірою викладене можна вивести, що успішна діяльність Генерального прокурора потребує нових гарантій незалежності та відсутності побічних факторів, які б її підривали. Усвідомлюючи дискусійність обговорюваної проблеми та з огляду на реорганізацію прокуратури (у 2014 році) та її трансформацію (у 2016-му) до Розділу VIII "Правосуддя" Конституції як суміжного правового інституту судової влади (правосуддя), ця посада має стати суто процесуальною (адміністративною), подібно до статусу Голови Верховного Суду.

З метою нівелювання політичної складової у процесі призначення (звільнення) Генерального прокурора доцільно було би здійснювати це призначення і звільнення не за участі Верховної Ради України, а - Вищої

ради правосуддя. Зокрема, призначення Генерального прокурора Президентом України мало би відбуватися за її (ВРП) поданням із кандидатів, попередньо рекомендованих їй Всеукраїнською конференцією прокурорів. Саме такий механізм (порядок) призначення Генерального прокурора, в якому беруть участь органи суддівського врядування та прокурорського співтовариства, передбачено, наприклад, у Болгарії, Іспанії, Польщі. Вища рада правосуддя мала би також надавати й висновок щодо виконання Генпрокурором своїх професійних обов'язків у разі дострокового припинення ним повноважень. Звичайно, це питання вимагає свого вирішення на законодавчому рівні, передусім шляхом внесення відповідних змін до статей 85, 106, 130, 131-1 Конституції України.

Законодавчі заходи мають бути спрямовані на те, щоб запобігти втручанню в організацію і діяльність прокуратури, як автономного органу судової влади (правосуддя) з боку Президента хоча як би парадоксально це не звучало, виключити спроби усунути Генерального прокурора з посади без будь-якої мотивації або скасування указів про призначення його на посаду. Це ж саме має стосуватися й повноважень Верховної Ради, яка не повинна надавати таку ж оцінку намаганням Президента звільнити Генерального прокурора, висловити йому недовіру, тобто пошуку підстав для того, щоб позбутися "незручного Генпрокурора".

Література:

1. Михайленко О. Статус Генерального прокурора України: історія, теорія і сучасність// Юридична Україна. – 2003. - № 2. – С. 20-25.

2. Руденко М. Так як же призначити Генерального прокурора?// Робітнича газета, 1 квіт. 1998 року.

3. Михайло Потебенько: Дубль-другий (редакційна)//Голос України, № 135, 22 липня 1998 року.

4. Аполітичний прокурор… (ред.)// Людина та закон/ № 12. – 2003.

5. Медведько О.І. Організаційно-управлінські функції і повноваження Генерального прокурора України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2010, 19 с.

6. В Україні новий Генпрокурор… // Юрид. вісн. України № 19, 2016 року.

7. Генерального прокурора відправлено у відставку… Голос України 05 березня 2020 року.

8. Завдання новому Генпрокурору… // Голос України № 51, 17 березня 2020.

References:

1. Mykhaylenko O. Status of the Prosecutor General of Ukraine: history, theory and modernity // Legal Ukraine. - 2003. - № 2. - P. 20-25.

2. Rudenko M. So how to appoint the Attorney General? // Workers' newspaper, April 1. 1998.

3. Mykhailo Potebenko: Double-second (editorial) // Voice of Ukraine, № 135, July 22, 1998.

4. Apolitical Prosecutor) (ed.) // Man and the Law / № 12. - 2003. - P. 18.

5. Medvedko OI Organizational and managerial functions and powers of the Prosecutor General of Ukraine: author's ref. dis. ... cand. jurid. Science: 12.00.10. Odessa, 2010, 19 p.

6. In Ukraine, the new Prosecutor General… // Law. spring Of Ukraine № 19, 2016.

7. The Prosecutor General was dismissed… Voice of Ukraine on March 5, 2020.

8. Tasks for the new Prosecutor General… // Voice of Ukraine № 51, March 17, 2020

Rudenko M.V. Prosecutor general of independent ukraine: 30 years of political and legal experience on the prerequisites of appointment, term and grounds p – Article.

The article examines the issue of the constitutional model of the position of "Prosecutor General". The historical path of the preconditions for the appointment of each Prosecutor General of Ukraine, the term of their powers and the grounds for dismissal in the context of 30 years of political and legal experience is briefly considered.

Considerable attention is paid to the constitutional procedure for the appointment (dismissal) of the Prosecutor General, which provides for the actions of two higher centers of power in this process: the Verkhovna Rada and the President of Ukraine. Such a legislative construction is subject to author's criticism, because the Prosecutor General cannot be

politically neutral for it, because he de facto becomes the executor of the political will of either the President or the Verkhovna Rada of Ukraine, which, of course, is not correct. Therefore, the further activity of the Prosecutor General needs new guarantees of independence and the absence of side factors that would undermine it, ie the introduction of a new constitutional model of the position of the Prosecutor General in Ukraine.

It is argued that in order to level the political component in the process of appointment (dismissal) of the Prosecutor General, it would be expedient to carry out this appointment and dismissal not with the participation of the Verkhovna Rada of Ukraine, but with the High Council of Justice. In particular, the appointment of the Prosecutor General by the President of Ukraine should be based on her (GRP) nomination of candidates previously recommended to her by the All-Ukrainian Conference of Prosecutors. The High Council of Justice should also provide an opinion on the performance of the Prosecutor General's professional duties in the event of his early termination. Of course, this issue needs to be resolved at the legislative level, primarily by amending Articles 85, 106, 130, 131-1 of the Constitution of Ukraine.

Key words: *Prosecutor General, appointment of the Prosecutor General, term of office, grounds for dismissal of the Prosecutor General, model of the position of the Prosecutor General. volume_up content_copy share.*

Руденко Н.В. Генпрокуроры независимой Украины: 30 лет политико-правового опыта с предпосылок назначения на должность, срока полномочий и оснований увальнения. – Статья.

В статье исследованы вопросы конституционной модели должности "Генерального прокурора". Кратко рассмотрены исторический путь касающийся предпосылок назначения на должность каждого Генерального прокурора Украины, срока их полномочий и оснований освобождения от должности в контексте 30-летнего политико-правового опыта.

Значительное внимание акцентировано на конституционной процедуре назначения (освобождения) Генерального прокурора, которая предусматривает задействования в этом процессе двух высших центров власти: Верховного Совета и Президента Украины. Такая законодательная конструкция подвергнута авторской критике, так как при ней политически незаангажированным Генпрокурор быть не может, потому что де-факто становится исполнителем политической воли или Президента или Верховного Совета Украины, что, конечно, неправильно. Поэтому дальнейшая деятельность Генерального прокурора требует новых гарантий независимости и отсутствии потусторонних факторов, которые б ее подрывали, то есть внедрение в Украине новой конституционной модели должности Генерального прокурора.

Аргументируется, что с целью нивелирования политической составляющей в процессе назначения (освобождения) Генерального прокурора целесообразно было бы осуществлять это назначение и увольнение не при участии Верховного Совета Украины, а - Высшего совета правосудия. В частности, назначение Генерального прокурора Президентом Украины должно происходить за ее (ВРП) представлением из кандидатов, предварительно рекомендованных ей Всеукраинской конференцией прокуроров. Высший совет правосудия мог бы также давать заключения о выполнении Генеральным прокурором своих профессиональных обязанностей в случае досрочного прекращения им полномочий. Конечно, этот вопрос требует своего решения на законодательном уровне, прежде всего путем внесения соответствующих изменений в статьи 85, 106, 130, 131-1 Конституции Украины.

Ключевые слова: *система, прокуратура Украины Офис Генерального прокурора, областные прокуратуры, окружные прокуратуры, специализированные прокуратуры, территориальность, специализация.*

Авторська довідка:

Руденко Микола Васильович *– доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.*

Стаття надійшла до редакції 19 квітня 2021 р

УДК 343.148.5
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-54-61

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПОДАТКОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Гриценко Г.М., Кузьменко Л.А.

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE FORENSIC TAX EXAMINATIOUKRAION

Hrytsenko H.M., Kuzmenko L.A.

У статті досліджено сутність та зміст спеціальних знань у контексті їх використання судовим експертом під час проведення судово-податкової експертизи.

Висвітлено позиції науковців щодо визначення понять «спеціальні знання» та «спеціальні економічні знання».

Констатовано, що визначення поняття «спеціальні знання» не містить жоден нормативно-правовий акт України, у тому числі профільний закон, який регулює судово-експертну діяльність, а також відсутність серед науковців єдиного підходу щодо визначення поняття «спеціальних економічних знань».

Обґрунтовано, що жодне розслідування правопорушень у сфері оподаткування не обходиться без проведення судової податкової експертизи, яка є видом судово-економічної, провадження якої потребує відповідних спеціальних знань.

Встановлено, що спеціальні знання судового експерта з питань оподаткування є поняттям комплексним, яке поєднує у собі знання у сфері оподаткування та права, не є загальнодоступними і загальновідомими, а також поєднують певні вміння і навички їх застосування для отримання науково-обґрунтованого, об'єктивного висновку експерта, який є процесуальним джерелом доказів. Спрямоване застосування спеціальних знань у сфері оподаткування та права дозволить якісно, всебічно, своєчасно вирішувати експертні завдання, які будуть поставлені перед судовим експертом, що, в свою чергу, забезпечить успіх в розкритті правопорушень щодо ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

За результатами дослідження запропоновано визначити на законодавчому рівні поняття «спеціальних знань»; нормативного закріплення судово-податкової експертизи, як самостійного виду; обґрунтовано необхідність розробки відповідної методики з проведення зазначеного виду експертизи, в якій буде визначено поняття «спеціальних економічних знань» та їх складових, а також чітко окреслено межі спеціальних знань судового експерта з питань оподаткування.

Ключові слова: *спеціальні знання, судова експертиза, спеціальні економічні знання, судово-податкова експертиза, спеціальні знання у сфері оподаткування та права, податки.*

Постановка проблеми. Однією зі складових судової реформи в Україні є широке використання різноманітних засобів доказування, зокрема судової експертизи як

форми використання спеціальних знань в судочинстві. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судовою експертизою є «дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [1]. Спеціальні знання є важливим інструментом для отримання фактичних даних з метою встановлення істини; захисту осіб, суспільства і держави від злочинних посягань; охорони прав, свобод і законних інтересів усіх учасників суспільних відносин. Розуміння сутності та змісту спеціальних знань є важливим і у теоретичному, і практичному сенсі, зокрема для визначення предмета певної експертизи, об'єктів дослідження тощо. Не винятком є і використання спеціальних знань під час розслідування правопорушень, які пов'язані з ухиленням від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Постійні зміни в податковому законодавстві, зменшення кількості податкових перевірок, карантинні обмеження зумовили зростання та латентний характер правопорушень щодо ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Особливістю податкових правопорушень є те, що їх виявлення можливе лише за допомогою податкових перевірок, але встановлення їх механізму, винних осіб та обсягів завданої шкоди вимагає використання спеціальних знань. З огляду на зазначене, під час розслідування правопорушень, які пов'язані з ухиленням від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів все більше зростає потреба у проведенні відповідних експертиз з використанням спеціальних знань. Проте питання, які саме спеціальні знання повинні використовуватись під час їх проведення, і досі залишається відкритим та актуальним.

Аналіз стану досліджень та публікацій. Питання використання спеціальних знань і провадження судово-експертної діяльності розглядались у наукових працях багатьма видатними вченими: Т.В. Авер'янова, В.Д. Арсеньєв, Р. С. Бєлкін, А. І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, О.О. Ейсман, Н.І. Клименко, Г.М. Надгорний, І.В. Пиріг, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Єфремян, Ю.В. Шепітько та інші. Вивченню сутності судово-економічної експертизи, зокрема і судової бухгалтерії присвячено праці Г.А. Атанесяна, Л.І. Георгієва, С.П. Голуб'ятникова, В.Б. Любкина, С.С. Остроумова, П.З. Пашюнаса, А.М. Ромашова, В.К. Стрепутенкової; В.Г. Танасевича, С.П. Фортинського та інших. Таке дискусійне питання, як виокремлення судової податкової експертизи неодноразово розглядалось у наукових працях А.С. Амеліної, А.О. Драгоненко, Н.І. Клименко, В.В. Федчишиної та інших. Безумовно, проведені дослідження є вагомим внеском у розвиток теоретичних засад інституту спеціальних знань, проте незважаючи на вже наявні здобутки, наукою не вироблено точки зору щодо розуміння спеціальних знань, які потрібно використовувати під час проведення судових експертиз з питань ухиленням від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Метою дослідження є дослідження сутності та змісту спеціальних знань у контексті їх використання судовим експертом під час проведення судово-податкової експертизи.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розпочати дослідження, необхідно зазначити, що визначення поняття «спеціальні знання» не містить жоден нормативно-правовий акт України, у тому числі профільний закон, який регулює судово-експертну діяльність, і це є приводом для дискусій серед наукової спільноти.

Перші згадки, які стосувалося спеціальних знань, зустрічаються у Зводі кримінальних законів Російської імперії від 1832 року. У цьому акті йшла мова про так званих «обізнаних осіб», свідчення яких визнавалися доказом у судочинстві. Статут кримінального судочинства від 1864 року мав правову норму щодо можливості запрошення до участі у кримінальному судочинстві обізнаних осіб. Вперше поняття «спеціальних знань» було наведено О.О. Ейсманом. На його думку «спеціальні знання» - це «…знання не загальнодоступні, не загальновідомі, що не мають масового поширення, якими володіє обмежене коло фахівців» [2, с. 56]. З того часу не припиняються жваві дискусії, щодо визначення поняття «спеціальні знання».

У юридичній літературі багато раз робилися спроби надати визначення поняттю «спеціальні знання», яке якомога повно розкривало його сутність, зміст, обсяг, умови застосування тощо. Так, наприклад, В. Ю. Шепітько поняття «спеціальних знань» тлумачить як систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [3, с. 11]. Г.М. Нагорний вважає, що спеціальними знаннями ті, котрі не мають приналежності до загальновідомих і доступних кожному, та відносяться до професійних наукових, інженерних, технічних, виробничих знань [4, с. 15]. В той же час, під «спеціальними знаннями» Р. Л. Степанюк визначає будь-які професійні знання, необхідні для розв'язання питань, що постають під час здійснення досудового розслідування та судового провадження [5, с. 42].

З аналізу наведених у юридичній літературі понять «спеціальних знань» можна виокремити, що спеціальні знання не є загальнодоступними та загальновідомими; особи, які володіють такими знаннями, отримали спеціальну освіту, професійну підготовку, набули досвіду роботи у відповідній сфері; спеціальні знання стосуються різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо по відношенню до будь-яких об'єктів, явищ і процесів. Проте, як зазначає М.Г. Щербаковський, що «критерії «незагальновідомий» або «незагальнодоступний» не можуть вважатися ознакою спеціальних знань» [6, с. 48]. Це пояснюється тим, що «у процесі набуття життєвого досвіду індивідом повсякденні знання формуються стихійно. Спеціальні (у тому числі наукові) здобуваються, коли вирішуються конкретні пізнавальні завдання щодо з'ясування сутності явищ для досягнення об'єктивної істини. Тож, взаємозв'язок між ними доволі тісний» [7, с. 27]. Разом із тим спеціальні знання тісно пов'язані з компетентністю експерта, під якою розуміють ступінь володіння спеціальними знаннями конкретним експертом [8, с. 131].

У деяких визначеннях поняття «спеціальні знання» розкриваються через навички і вміння, вважаючи рівнозначними або його складовими [7, с. 27; 9, с. 200]. Проте навички (досконале володіння дією, автоматизований момент свідомої діяльності, що формується на основі знань) і вміння (виникають за широкого кола знань і вже вироблених навичок, виражають той чи інший ступінь майстерності діяльності) характеризують практичний аспект оволодіння знаннями [7, с. 27; 10, с. 137].

Отже, узагальнюючи наведене вище, вважаємо, що визначення поняття «спеціальні знання», яке більш повно розкриває його сутність та зміст надано М.М. Надіжко: «спеціальні знання судового експерта становлять комплексне поняття, що охоплює професійні знання в галузі науки,

мистецтва, техніки та ремесла, які не є загальнодоступними і загальновідомими, а також певні вміння і навички їх застосування для отримання такого процесуального джерела доказів, як висновок експерта» [7, с. 31].

Судова експертиза передбачає використання багатьох напрямів спеціальних знань, які повинні забезпечити кваліфіковане, науково-обґрунтоване дослідження об'єктів, що мають значення для встановлення істини та обставин правопорушення. Під час розслідування правопорушень у сфері оподаткування правоохоронні органи, суд використовують допомогу експертів, які обізнані саме у галузі економічних знань. Проте, як слушно зазначає А.О. Драгоненко, що «суперечлива практика призначення і проведення судових експертиз у злочинах, пов'язаних із ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), недостатнє врахування при проведенні традиційних експертиз усіх особливостей оподаткування дозволяє поставити питання про необхідність і доцільність виділення самостійного виду експертизи – судово-податкової, яка належить до виду судово-економічних експертиз» [11, с. 357]. Зауважимо, що суспільна небезпечність правопорушень у сфері оподаткування полягає в умисному ухиленні від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, а тому при їх розслідуванні необхідно достовірно встановити обставини, що свідчать про невиконання або неналежне виконання суб'єктом господарювання обов'язку щодо до їх сплати, а також розмір шкоди, яку він заподіє бюджету держави. Отже, на сьогодні для України значимим є вирішення питань, які пов'язані із проведенням судово-податкової експертизи, а також із використанням спеціальних знань з питань правильності нарахування та сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів.

Згідно зі ст. 84 Податкового кодексу України «експертиза проводиться у разі, коли для вирішення питань, що мають значення для здійснення податкового контролю, необхідні спеціальні знання у галузі науки, мистецтва, техніки, економіки та в інших галузях» [12]. Тобто, Податковим кодексом України передбачена можливість проведення експертиз у сфері оподаткування, під час провадження яких необхідно використовувати знання у галузі економіки. Традиційно знання у галузі оподаткування відносять до сфери економічних знань. Також як і поняття «спеціальних знань», відсуне законодавче визначення і поняття «спеціальні економічні знання». Єдиного підходу щодо визначення поняття «спеціальних економічних знань» серед науковців не має. Так, В.В Федчишина поняття «спеціальні економічні знання» визначає як «теоретичну базу, що забезпечує вирішення експертних економічних задач і появу нових теоретичних розробок, формує межі компетенції і компетентності судово-економічної експертизи» [13, с. 215]. Також науковець звертає увагу, що «спеціальні економічні знання - це знання, вміння, навики і практичний досвід обізнаних у сфері економіки осіб із питань, які відображають сучасний рівень розвитку економічної науки, об'єктів, явищ і процесів» [13, с. 217]. Ми повністю погоджуємося з наданим визначенням. Проте вважаємо, що наука економіка є «материнською» наукою, яка охоплює різні сфери економіки, зокрема фінанси, кредити, аналіз господарської діяльності, бухгалтерський облік, оподаткування тощо. Так на думку А.О. Драгоненко «проведення експертних досліджень під час судово-податкової експертизи передбачає знання експертом насамперед податків і оподаткування як

самостійного напряму економічної науки» [11, с. 357].

Тобто, під час проведення судово-податкової експертизи експерт повинен встановити:

- чи є громадянин або організація (установа, підприємство) платником податків;
- чи є у суб'єкта оподаткування об'єкти, які підпадають під оподаткування;
- розрахувати розмір податкової ставки;
- встановити податковий період;
- виявити підстави для використання платником податків податкових пільг;
- встановити інші обставини, передбачені нормами закону про конкретні податки та збори (обов'язкові платежі) [11, с. 357; 12];
- дослідити первинні облікові документи, регістри бухгалтерського обліку, фінансової, податкової звітності;
- підтвердити або не підтвердити повноту і правильність нарахування податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Як бачимо, проведення судової податкової експертизи потребує від експерта ґрунтовних економічних знань у галузі оподаткування, які забезпечать об'єктивне, науково-обґрунтоване, всебічне дослідження діяльності суб'єктів господарювання. Зазначене дослідження може бути проведене на підставі первинних бухгалтерських документів, фінансової та податкової звітності.

Зауважимо, що лише «економічних знань експерта буде не досить, оскільки для притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення податкового злочину юридично значущим буде встановлення факту невиконання або неналежного виконання платником податків юридичного обов'язку зі сплати податку» [11, с. 357]. Тобто під час проведення судово-податкової експертизи необхідно розглядати питання застосування спеціальних знань експерта саме в оподаткуванні, а не в економічній науці взагалі, які повинні доповнюватися юридичними знаннями, оскільки такі дослідження не можливі без знання податкового законодавства, а також практики його застосування.

До сфери юридичних знань можна віднести дослідження правових аспектів оподаткування. Як акцентує увагу А.О. Драгоненко, що під час проведення судово-податкових експертиз «використовуються юридичні знання, правові питання мають переважаюче значення, оскільки вчинення податкових злочинів завжди є наслідком порушення встановлених податковим законодавством норм» [11, с. 359]. Зауважимо, що основним завданням експерта за допомогою юридичних знань під час проведення судово-податкової експертизи є встановлення фактичних і юридичних обставин, які тягнуть за собою виникнення, зміну та припинення обов'язків суб'єкта господарювання сплачувати податки, збори та обов'язкові платежі, а також механізму реалізації цього обов'язку з урахуванням належних йому конкретних прав. Тобто межі спеціальних знань судово-податкового експерта окреслюються лише застосуванням та аналізом норм податкового законодавства, а кримінально-правова кваліфікація правопорушень щодо ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, встановлення винних осіб виходить за межі його спеціальних знань. Тому, на нашу думку, твердження щодо переважного значення юридичних знань під час проведення судово-податкової експертизи є не зовсім коректним, оскільки правильне застосування та визначення норм податкового права неможливе без глибоких, ґрунтовних знань з теорії та практики

ведення і складання податкового обліку та звітності. Узагальнюючи наведене вище вважаємо, що спеціальні знання у сфері оподаткування та права, які використовуються під час проведення судової податкової експертизи, мають рівнозначний характер та не можуть застосовуватися окремо одні від одних.

Проте більшість науковців вважають неприпустимим, коли судовий експерт вирішує правові питання, оскільки вирішення правових питань законодавчо віднесено до компетенції суду. Науково-правова експертиза відповідно до Закону України «Про судову експертизу» [1] не є видом судової експертизи. Також експерт з питань права не є атестованим судовим експертом та не включений до відповідного державного реєстру атестованих судових експертів [14]. Але в останні часи все частіше науковцями висловлюється думка, що постановка правових питань перед експертом можлива. Оскільки проведення судово-податкової експертизи передбачає застосування спеціальних як у сфері оподаткування, так і права, «через це дослідницька та резолютивна частини висновку експерта не можливі без посилань на ті чи інші правові норми законодавства про податки, збори (обов'язкові платежі), їх тлумачення, аналізу практики їх застосування, в тому числі судової, особливе місце серед якої займають правові позиції Верховного Суду з питань оподаткування» [11, с. 359]**.**

Висновки. Узагальнююче наведене можна констатувати, що жодне розслідування правопорушень у сфері оподаткування не обходиться без проведення судової податкової експертизи, яка є видом судово-економічної, із застосуванням відповідних спеціальних знань. Спеціальні знання судового експерта з питань оподаткування є поняттям комплексним, яке поєднує у собі знання у сфері оподаткування та права, не є загальнодоступними і загальновідомими, а також певні вміння і навички їх застосування для отримання науково-обґрунтованого, об'єктивного висновку експерта, який є процесуальним джерелом доказів. Спрямоване застосування спеціальних знань у сфері оподаткування та права дозволить якісно, всебічно, своєчасно вирішувати експертні завдання, які будуть поставлені перед судовим експертом, що, в свою чергу, забезпечить успіх в розкритті правопорушень щодо ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Проте зазначене питання потребує подальшого наукового та нормативно-правового опрацювання. Особливо це стосується законодавчого визначення поняття «спеціальних знань»; нормативного закріплення судово-податкової експертизи, як самостійного виду; розробки відповідної методики з проведення зазначеного виду експертизи, в якій буде визначено поняття «спеціальних економічних знань» та їх складових, а також чітко окреслено межі спеціальних знань судового експерта з питань оподаткування.

Література:

1. Про судову експертизу Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 10.04.2021).

2. Криминалистика / Отв. ред. С.П. Митричев и др. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1973. – 536 с.

3. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні / В. Ю. Шепітько // Судова експертиза. – 2014. – № 1. – С. 11

4. Вайнштейн А.П. Участь в кримінальному судочинстві осіб, що володіють спеціальними знаннями. Донецьк: Новітнє видавництво, 1996. 267 с.

5. Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. Вісник Луганського державного університету внутрішніх

справ імені Е. О. Дідоренка. 2014. Спецвип. С. 38–42.

6. Щербаковський М.Г. (2015). Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: [монографія]. Харків: В деле. 560 с.

7. Надіжко М.М. Використання спеціальних знань у судово-експертній діяльності: теоретико-правові аспекти // Криміналістичний вісник • № 1 (33), 2020. DOI: 10.37025/1992-4437/2020-33-1-25.

8. Россинская Е. Р., Галяшина Е. И., Зинин А. М. (2016). Теория судебной экспертизы (Судебная экспертология): учебник / под ред. Е. Р. Россинской. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юр. Норма; НИЦ Инфра-М, 368 с.

9. Соколовский З.М. (1969). Понятие специальных знаний (к вопросу о назначении экспертизы). Криминалистика и судебная экспертиза, 6, 200–203.

10. Богославский, В.В., Ковалев, А.Г., Степанов, А.А. (Ред.). (1981). Общая психология. М.: Просвещение. 384 с.

11. Драгоненко А.О. Необхідність призначення експертизи податкової звітності (судово-податкової експертизи) під час досудового розслідування кримінальних правопорушень про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : Юридичний науковий електронний журнал, № 7/2020. 356-359 с. DOI:

12. Податковий кодекс України Кодекс України; Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 10.04.2021).

13. Федчишина В.В. Спеціальні економічні знання та їх використання в ході оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування і судового розгляду: теоретико-правові основи // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції №3, 2018. С. 215-218. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2018/48.pdf (дата звернення: 15.04.2021).

14. Реєстр атестованих судових експертів (Міністерство юстиції України): офіційний сайт. URL: https://rase.minjust.gov.ua/ (дата звернення: 20.04.2021).

References:

1. Pro sudovu ekspertyzu Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 # 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (data zvernennia: 10.04.2021).

2. Krymynalystyka / Otv. red. S.P. Mytrychev y dr. – 2-e yzd., yspr. y dop. – M., 1973. – 536 s.

3. Shepitko V. Yu. Problemy vykorystannia spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryminalnoho sudochynstva v Ukraini / V. Yu. Shepitko // Sudova ekspertyza. – 2014. – # 1. – S. 11

4. Vainshtein A.P. Uchast v kryminalnomu sudochynstvi osib, shcho volodiiut spetsialnymy znanniamy. Donetsk: Novitnie vydavnytstvo, 1996. 267 s.

5. Stepaniuk R. L. Poniattia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni. Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. 2014. Spetsvyp. S. 38–42.

6. Shcherbakovskyi M.H. (2015). Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni: [monohrafiia]. Kharkiv: V dele. 560 s.

7. Nadizhko M.M. Vykorystannia spetsialnykh znan u sudovo-ekspertnii diialnosti: teoretyko-pravovi aspekty // Kryminalistychnyi visnyk • # 1 (33), 2020. DOI: 10.37025/1992-4437/2020-33-1-25.

8. Rossynskaia E. R., Haliashyna E. Y., Zynyn A. M. (2016). Teoryia sudebnoi эkspertyzы (Sudebnaia эkspertolohyia): uchebnyk / pod red. E. R. Rossynskoi. 2-e yzd., pererab. y dop. M.: Yur. Norma; NYTs Ynfra-M, 368 s.

9. Sokolovskyi Z.M. (1969). Poniatye spetsyalnыkh znanyi (k voprosu o naznachenyy эkspertyzy). Krymynalystyka y sudebnaia эkspertyza, 6, 200–203.

10. Bohoslavskyi, V.V., Kovalev, A.H., Stepanov, A.A. (Red.). (1981). Obshchaia psykholohyia. M.: Prosveshchenye. 384 s.

11. Drahonenko A.O. Neobkhidnist pryznachennia ekspertyzy podatkovoi zvitnosti (sudovo-podatkovoi ekspertyzy) pid chas dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen pro ukhylennia vid splaty podatkiv, zboriv (oboviazkovykh platezhiv): Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, # 7/2020. 356-359 s. DOI:

12. Podatkovyi kodeks Ukrainy Kodeks Ukrainy; Zakon, Kodeks vid 02.12.2010 # 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (data zvernennia: 10.04.2021).

13. Fedchyshyna V.V. Spetsialni ekonomichni znannia ta yikh vykorystannia v khodi operatyvno-rozshukovoi diialnosti, dosudovoho rozsliduvannia i sudovoho rozghliadu: teoretyko-pravovi osnovy // Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii #3, 2018. S. 215-218. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2018/48.pdf (data zvernennia: 15.04.2021).

14. Reiestr atestovanykh sudovykh ekspertiv (Ministerstvo yustytsii Ukrainy): ofitsiinyi sait. URL: https://rase.minjust.gov.ua/ (data zvernennia: 20.04.2021).

Hrytsenko H.M., Kuzmenko L.A. Theoretical and legal aspects of the use of special knowledge during the forensic tax examination.- Article.

Annotation. *The article examines the essence and content of special knowledge in the context of their use by a forensic expert during a forensic tax examination.*

The positions of scientists on the definition of the concepts of "special knowledge" and "special economic knowledge" are highlighted.

It was stated that the definition of the concept of "special knowledge" does not contain any normative legal act of Ukraine, including the profile law regulating forensic expertise, as well as the absence of a unified approach among scientists to the definition of the concept of "special economic knowledge".

It is substantiated that not a single investigation of offenses in the field of taxation is complete without a forensic tax examination, which is a type of forensic economic, the implementation of which requires appropriate special knowledge.

It has been established that the special knowledge of a forensic expert on taxation is a complex concept that combines knowledge in the field of taxation and law, is not publicly available and well-known, and also combines certain skills and skills of their application to obtain a scientifically substantiated, objective expert opinion, is a procedural source of evidence. The application of special knowledge in the field of taxation and law is aimed at qualitatively, comprehensively, and in a timely manner solving the expert tasks that will be set before the forensic expert, which, in turn, will ensure success in disclosing offenses regarding tax evasion, fees and other mandatory payments.

Based on the research results, it was proposed to define the concept of "special knowledge" at the legislative level; normative consolidation of forensic tax expertise as an independent type; substantiated the need to develop an appropriate methodology for conducting this type of examination, which will define the concept of "special economic knowledge" and its components, as well as clearly outline the limits of special knowledge of a forensic expert on taxation issues.

Keywords: *special knowledge, forensic expertise, special economic knowledge, forensic tax expertise, special knowledge in the field of taxation and law, taxes.*

Гриценко Г.М., Кузьменко Л.А. Теоретико-правовые аспекты использования специальных знаний при проведении судебно-налоговой экспертизы. – Статья.

В статье исследована сущность и содержание специальных знаний в контексте их использования судебным экспертом при проведении судебно-налоговой экспертизы.

Освещены позиции ученых по определению понятий «специальные знания» и «специальные экономические знания».

Констатировано, что определение понятия «специальные знания» не содержит ни один нормативно-правовой акт Украины, в том числе профильный закон, регулирующий судебно-экспертную деятельность, а также отсутствие среди ученых единого подхода к определению понятия «специальных экономических знаний».

Обосновано, что ни одно расследование правонарушений в сфере налогообложения не обходится без проведения судебной налоговой экспертизы, которая является видом судебно-экономической, осуществления которой требует соответствующих специальных знаний.

Установлено, что специальные знания судебного эксперта по вопросам налогообложения является понятием комплексным, которое сочетает в себе знания в области налогообложения и права, не являются общедоступными и общеизвестными, а также сочетают определенные умения и навыки их применения для получения научно обоснованного, объективного заключения эксперта, является процессуальным источником доказательств. Направлено применения специальных знаний в области налогообложения и права позволит качественно, всесторонне, своевременно решать экспертные задачи, которые будут поставлены перед судебным экспертом, что, в свою очередь, обеспечит успех в раскрытии правонарушений относительно уклонения от уплаты налогов, сборов и других обязательных платежей.

По результатам исследования предложено определить на законодательном уровне понятие «специальных знаний»; нормативного закрепления судебно-налоговой экспертизы, как самостоятельного вида; обоснована необходимость разработки соответствующей методики по проведению данного вида экспертизы, в которой будет определено понятие «специальных экономических знаний» и их составляющих, а также четко очерчены пределы специальных знаний судебного эксперта по вопросам налогообложения.

Ключевые слова: *специальные знания, судебная экспертиза, специальные экономические знания, судебно-налоговая экспертиза, специальные знания в сфере налогообложения и права, налоги.*

Авторська довідка:

Гриценко Григорій Миколайович *– к.ю.н., доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.*

Кузьменко Лілія Анатоліївна *– судовий експерт Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.*

Стаття надійшла до редакції 29 березня 2021 р.

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-62-67

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Капліна Г.А., Лєонова Д.О.

ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS: PUBLIC LEGAL ASPECT

Kaplina H., Lieonova D.

У статті проаналізовані публічно-правові наслідки зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві. Встановлено зв'язок між зловживанням сторонами процесуальними правами та нівелюванням деяких основних завдань судочинства.

Робиться висновок, що проблема зловживання процесуальними правами повинна розглядатися не лише як порушення прав іншої сторони, але і як нанесення репутаційної та матеріальної шкоди судовій владі.

Ключові слова: *зловживання процесуальними правами, затягування цивільного процесу, недобросовісне користування процесуальними правами, публічно-правовий інтерес держави.*

Постановка проблеми. Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Зловживання процесуальними правами різко дисонує із завданнями та цілями як цивільного судочинства, так і правосуддя загалом. Недобросовісне користування процесуальними правами стає дедалі розповсюдженою практикою серед учасників цивільного процесу. Іноді адвокати чи інші представники навмисне обирають тактику «затягування» процесу для отримання бажаного результату. Зловживання процесуальними правами завжди має соціальну небезпеку, що полягає в тому, що зовні дії особи протікають у правовому полі, реалізуються права, надані законом, але, метою цих дій є маніпулювання законом для досягнення своєї мети, шляхом порушення законних інтересів інших учасників процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вчених, які займаються дослідження теми зловживання процесуальними правами слід виокремити С. Бичкову, Б. Колєснікова, В. Петренка, Ю. Цал-Цалко, Т. Цувіну. Об'єктом дослідження вчених часто стають порушення приватно-правових інтересів та прав учасників процесу, як наслідок зловживання процесуальними правами, однак, шкода публічним інтересам держави все ще залишається поза увагою правників.

Метою дослідження є аналіз впливу зловживання учасниками справи своїми процесуальними правами на публічно-

правові інтереси судової влади, держави та здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. До кінця 2017 року добросовісність використання процесуальних прав учасникам процесу було питанням особистим та майже не підлягало контролю. Внаслідок чого, очевидною стала проблема відсутності правового врегулювання зловживання процесуальними правами для зменшення проявів маніпулювання процесуальним законом, затягування процесів, уникнення відповідності, тощо. Саме тому до нової редакції Цивільного процесуального кодексу України [1] (далі – ЦПК України) було введено таку правову новелу як зловживання процесуальними правами. Зокрема, закріплено невичерпний перелік дій, які залежно від конкретних обставин, суд може визнавати зловживанням процесуальними правами (стаття 44 ЦПК України) та відповідні санкції (стаття 148 ЦПК України).

Нормативне закріплення зловживання процесуальними правами та відповідних санкцій за такі дії, викликало шквал як критики, так і схвалення.

Прихильники таких нововведень вказують, що дисциплінуватиме учасників судового процесу та стимулюватиме їх добросовісно користуватись процесуальними правами та сприяти суду у виконанні його функцій [2]. Опоненти вказують, що інститут зловживання процесуальними правами є необхідною складовою ефективного судового захисту, однак, введені норми є досить недосконалими та обминають увагою складні способи здійснення зловживання процесуальним правом [3, с.23].

Для того, щоб розкрити сутність порушення інтересів держави при зловживанні учасниками процесу своїх прав, пропонуємо звернутися до практики Європейського суду з прав людини про застосування статті 6 Конвенції з прав людини та основоположних свобод [4] (право на справедливий суд) та статті 17 (заборона зловживання правами). В своїх рішеннях, Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що це роль національних судів організовувати судові провадження таким чином, щоб вони були без затримок та ефективними [5] і запобігання неналежній та такій, що затягує справу, поведінці сторін у цивільному процесі є завданням саме державних органів [6].

Неможливість суду ефективно протидіяти недобросовісно створюваним учасниками справи перепонам для руху справи є порушенням частини першої статті 6 згаданої Конвенції [7]. Роль національних судів полягає у швидкому та ефективному розгляді справ [8].

Заявник зобов'язаний демонструвати готовність брати участь на всіх етапах розгляду, що стосуються безпосередньо його, утримуватися від використання прийомів, які пов'язані із зволіканням у розгляді справи, а також максимально використовувати всі засоби внутрішнього законодавства для прискорення процедури слухання. Обмеження права на доступ до правосуддя відповідатимуть п. 1 ст. 6 Конвенції за умови, що вони мають законну мету і що існує розумна співмірність між засобами, що використовуються, і поставленою метою [9].

Крім того, додатково до Рекомендації «Комітет міністрів – державамчленам відносно шляхів полегшення доступу к правосуддя» № R (84) 5 КМ Ради Європи від 28.02.1984г. «Принципи цивільного судочинства, спрямовані на вдосканалення судової системи» сформульовано правило «відносно любої сторони повинні застосовуватися санкції, якщо вона, отримавши судове повідомлення, не здійснює процессуальних дій у строки,

встановлені законом чи судом. З урахуванням обставин до таких санкцій можуть відноситися позбавлення права на процессуальну дію, рішення про відшкодування шкоди і судових витрат, накладення штрафу и залишення заяви без розгляду» (пункт 2 принцип 1) [10].

Системний аналіз судової практики ЄСПЛ стосовно права на доступ до правосуддя показує, що забезпечення ефективного, своєчасного розгляду справи та добросовісної поведінки учасників, покладено саме на суд як на орган, що здійснює правосуддя та керує процесом розгляду справи.

Якщо проаналізувати дії, що можуть бути розцінені судом як зловживання процесуальними правами, передбаченими ЦПК України (стаття 44), можна зробити висновок, що зловживання процесуальними правами має на меті настання таких наслідків:

- затягування процесу;
- штучне ускладнення справи, що перешкоджає винесенню рішення або вчиненню процесуальних дій;
- сутяжництво.

У зв'язку з подіями 2020-2021 років, сторони судового провадження можуть використовувати і пандемію та протиепідеміологічні заходи COVID-19, аби відтермінувати розгляд справи.

На сьогоднішній день все ще формується наукові та практичні підходи до розуміння категорії «зловживання процесуальними правами». Так, Верховний Суд вказує, що зловживання процесуальними правами може мати форму штучного ускладнення цивільного процесу, ускладнення розгляду справи в результаті поведінки, що перешкоджає винесенню рішення у справі або вчиненню інших процесуальних дій [11].

У кожному випадку зловживання процесуальними правами настають негативні наслідки не лише для протилежної сторони, а і для суду, судової влади та держави загалом.

При затягуванні справи учасником процесу або штучному ускладненні справи, час розгляду значно збільшується, а ефективність знижується. Це не лише призводить до репутаційний втрат, коли громадяни кажуть про судовий захист прав «це довго, неефективно», «через рік розгляду справи я більше витрачу нервів та грошей, ніж поверну боргу з боржника» тощо. Зловживання учасниками процесуальними правами також призводить до «штучної» завантаженості суддів. Коли за певний проміжок часу можна було б розглянути більшу кількість справ, а через недобросовісне затягування процесів учасником, одна справа розглядається довше, ніж це необхідно. На те, що навмисні дії зацікавлених осіб, спрямовані на затягування розгляду справ, перешкоджають своєчасному розгляду справ, суддівська спільнота вказує досить давно [12].

Загальновідомо, що Вища Рада правосуддя надала рекомендації Державній судовій адміністрації України та Раді суддів України застосовувати показники середньої тривалості розгляду судових справ при ухваленні рішень та здійсненні заходів з питань організаційного забезпечення діяльності судів. Показники середнього часу, необхідного для розгляду судових справ, можуть бути використані для визначення нормативної чисельності суддів та слугувати підставою для визначення пріоритетів фінансового забезпечення судової влади. Таким чином, недобросовісне затягування розгляду справ може мати негативний вплив не лише на строки розгляду справ, їх кількість, а і поглиблювати проблему кадрового дефіциту судової системи.

Слід зауважити, що проблема своєчасності та розумності строків розгляду справ є багатоаспектною та не зводиться виключно до негативних наслідків зловживання сторонами своїми процесуальними правами. Однак, на нашу думку, недобросовісне використання процесуальних прав учасниками справи, умисне затягування справ, сутяжництво призводить до штучного завантаження суддів, подовження строків розгляду, та як наслідок, є однією з причин кадрового дефіциту.

З метою запобігання зловживанням процесуальними правами суд може застосовувати різні заходи процесуального примусу, серед яких попередження, видалення із зали судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід свідка. Однак вирішення суддями у кожному конкретному випадку меж та мотивів добросовісного використання процесуальних прав все ще має ряд спірних питань. Як у правозастосуванні, так і в теорії права неможливо уніфікувати ознаки зловживання процесуальними правами, оскільки до кожної справи, процесуальної дії слід підходити індивідуально в залежності від мотивів, способів ефективного захисту та умислу учасника.

Висновки. Забезпечення добросовісної поведінки учасників процесу у публічно-правовому аспекті – це питання доступу до правосуддя, ефективного та своєчасного розгляду справ. Вважається доцільним окреслити проблему зловживання процесуальними правами не лише як таку, що порушує права протилежної сторони, інших учасників процесу, а і як таку, що наносить матеріальну шкоду системі судової влади та репутаційну шкоду щодо своєчасності та ефективності здійснення правосуддя в Україні. Причинно-наслідковий зв'язок між зловживанням процесуальними правами учасниками процесу, та порушенням публічно-правових інтересів полягає, по-перше, в унеможливлювані виконання завдань судочинства щодо своєчасного та ефективного розгляду справ, по-друге, сприяє посиленню кадрового дефіциту судової системи.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.

2. Бортман О., Подолєва А. Що Верховний Суд визнає зловживанням процесуальними правами? // Юридична Газета, 15 січня 2019 р., №1 – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/shcho-verhovniy-sud-viznae-zlovzhivannyam-procesualnimi-pravami.html

3. Колесников Б. Зловживання цивільними процесуальними правами: новела цивільного процесу / Б. Колесников // Цивільне право і процес. – 2018, – №7. – С. 22-27/

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.971 Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Шульга проти України", № 16652/04, від 02.12.2010 - Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_625#Text

6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Мусієнко проти України" № 26976/06, від 20.01.2011 - Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_635#Text

7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Смірнова проти України», № 36655/02 від 08.11.2005 - Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text

8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Красношапка проти України», N 23786/02 від 30.11.2006 - Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_137#Text

9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бруаль Гомес де ля Торре проти Іспанії», №155/1996/774/975 від 19.12.1997

- Електронний ресурс. – Режим доступу: http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library =ECHR&id=001-58127&filename=001-58127.pdf

10. Рекомендація R (84) 5 Комітету міністрів державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на удосконалення судової системи №994_126 від 28.02.1984 - Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126#Text

11. Постанова КЦС ВС від 06 вересня 2018 року, справа № 552/2378/17 - Електронний ресурс. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76350143

12. Аналіз порушення процесуальних строків при розгляді справ в порядку цивільного судочинства. Сайт судової влади України - Електронний ресурс. – Режим доступу: https://mka.court.gov.ua/sud1490/uzagalnenj/uzagal_ sud_praktik/strok/

References:

1. Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of March 18, 2004 // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. - 2004. - № 40-41, 42. - Ст. 492.

2. Bortman O., Podoleva A. What does the Supreme Court recognize as an abuse of procedural rights? // Yuridichna Gazeta, January 15, 2019, №1 - Electronic resource. - Access mode: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/shcho-verhovniy-sud-viznae-zlovzhivannyam-procesualnimi-pravami.html

3. Kolesnikov B. Abuse of civil procedural rights: a novel of the civil process / B. Kolesnikov // Civil law and process. - 2018, - №7. - P. 22-27 /

4. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950. Ratified by Law № 475/97-BP of 17.07.971 Electronic resource. - Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

5. Judgment of the European Court of Human Rights in the case "Shulga v. Ukraine", № 16652/04, dated 02.12.2010 - Electronic resource. - Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_625#Text

6. Judgment of the European Court of Human Rights in the case "Musienko v. Ukraine" № 26976/06, dated 20.01.2011 - Electronic resource. - Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_635#Text

7. Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Smirnova v. Ukraine, № 36655/02 of 8 November 2005 - Electronic resource. - Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text

8. Judgment of the European Court of Human Rights in the case "Krasnoshapka v. Ukraine", N 23786/02 of 30.11.2006 - Electronic resource. - Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_137#Text

9. Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Brual Gomez de la Torre v. Spain, 5155/1996/774/975 of 19 December 1997 - Electronic resource. - Access mode: http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library =ECHR&id=001-58127&filename=001-58127.pdf

10. Recommendation R (84) 5 of the Committee of Ministers to member states on the principles of civil procedure aimed at improving the judicial system №994_126 of 28.02.1984 - Electronic resource. - Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126#Text

11. Resolution of the CCS of the Supreme Court of September 6, 2018, case № 552/2378/17 - Electronic resource. - Access mode: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76350143

12. Analysis of violation of procedural deadlines in the consideration of cases in civil proceedings. Website of the Judiciary of Ukraine - Electronic resource. - Access mode: https://mka.court.gov.ua/sud1490/uzagalnenj/uzagal_ sud_praktik/strok/

Kaplina H., Lieonova D. Abuse of procedural rights: public legal. – Article.

The article analyzes the public legal consequences of abuse of procedural rights in civil proceedings. A connection has been established between the abuse of procedural rights by the parties and the leveling of some of the main tasks of legal proceedings.

The article substantiates the connection between the abuse of procedural rights by the participants in the process and the violation of public law interests of the state. These violations consist, firstly, in the impossibility of fulfilling the tasks of timely and effective consideration of cases, and secondly, it contributes to an increase in the personnel shortage of the judicial system.

Analyzed the practice of the European Court of Human Rights on the ratio of access to justice and abuse of procedural rights, the boundaries of fair use of procedural rights by the parties.

It is concluded that the problem of abuse of procedural rights should be considered not only as a violation of the rights of the other party, but also as causing reputational damage and material damage to the judiciary.

Key words: *abuse of procedural rights, protraction of civil proceedings, unfair use of procedural rights, public law interest of the state.*

Каплина Г.А., Леонова Д.А. Злоупотребление процессуальными правами: публично-правовой аспект. – Статья.

В статье проанализированы публично-правовые последствия злоупотребления процессуальными правами в гражданском судопроизводстве. Установлена связь между злоупотреблением сторонами процессуальными правами и нивелированием некоторых основных задач судопроизводства.

Делается вывод, что проблема злоупотребления процессуальными правами должна рассматриваться не только как нарушение прав другой стороны, но и как нанесение репутационного вреда и материального ущерба судебной власти.

Ключевые слова: *злоупотребление процессуальными правами, затягивание гражданского процесса, недобросовестное пользование процессуальными правами, публично-правовой интерес государства.*

Авторська довідка:

Капліна Галина Анатоліївна – *кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.*

Лєонова Дар'я Олександрівна – *асистентка кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.*

Стаття надійшла до редакції: 20 квітня 2021 р.

УДК 340.69
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-68-76

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ В УКРАЇНІ

Лазебний А.М., Божук І.І.

CURRENT ISSUES OF APPOINTMENT OF CRIMINAL FORENSIC EXAMINATIONS IN UKRAINE

Lazebny A.M, Bozhuk I.I.

У статті досліджено основні проблемні питання при призначенні та проведенні судової експертизи, що впливають на терміни та результати експертних досліджень, а також вирішення цих питань при розслідуванні у кримінальних провадженнях.

На підставі аналізу наукових домок та правової регламентації, розроблено авторське визначення терміну «судова експертиза». Проведено аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України та визначено основні проблеми та колізійні моменти.

З урахуванням сучасних тенденцій розвитку судової експертології як науки виокремлено, що існує нагальна потреба в однозначному термінологічному визначенні понятійного апарату, встановлення правового статусу експерта та регламентації комплексної експертизи в кримінальному провадженні.

Аргументовано необхідність внесення змін до порядку та підстав проведення судової криміналістичної експертизи, з метою уникнення узурпації такого права слідчим суддею.

До основних проблем застосування чинних норм права віднесено, перш за все ст. 244 чинного КПК України, відповідно до якої «експерта може залучити слідчий суддя за клопотанням сторони захисту в разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта». Застосування цього положення тягне за собою ряд проблем, серед яких: санкціонування слідчим суддею процедури проведення судової експертизи є недоцільним, оскільки більшість експертиз у кримінальному провадженні є обов'язковими, а тому перекладання функції призначення і так обов'язкових експертиз на суд лише затягне процес розгляду справи; за таких обставин не можливо забезпечити оптимізацію судових витрат на проведення судових експертиз; це спричиняє дисбаланс сторін кримінального провадження, що тягне за собою неефективність способів захисту та правосуддя в цілому, а також протирічать засаді свободи в поданні сторонами до суду своїх доказів та доведенні їх переконливості; це веде до невиправданих формальних і неформальних обмежень у використанні засобів доказування та нівелювання принципу змагальності сторін кримінального процесу.

Запропоновано вирішити проблемні аспекти термінологічного апарату, визначення статусу експерта та комплексної експертизи, а також порядку на підстав проведення судової експертизи у кримінальному провадженні у новому проекті Закону України «Про судово-експертну діяльність».

Ключові слова: *експерт, суд, кримінальне провадження, досудове розслідування, слідчий суддя, слідчий, суддя, реформи, правосуддя.*

Постановка проблеми. Забезпечення охорони та захисту прав людини є фундаментальним завданням держави та світової спільноти. Гарантування ефективного правосуддя в країні є основою для благополучного та стабільного життя її громадян. Корумпованість органів влади, в тому числі правосуддя та правоохоронних органів є недопустимою для демократичної та правової держави, тому повинна бути викорінена у всіх свої проявах.

Українське законодавство останнім часом зазнало чимало реформ. Частина із цих реформ оцінюється фахівцями позитивно, проте є значні недопрацювання, зокрема того, що стосується інституту судової експертизи.

Законом України № 2147-VIII від 03.10.2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [1], внесено багато змін до Закону України від 25 лютого 1994 р. «Про судову експертизу» [2] (далі – Закон), в контексті концептуальних аспектів поняття судової експертизи (ст. 1 Закону), повноважень суб'єктів судово-експертної діяльності (ст. ст. 7, 9, 10 Закону), підстав проведення судової експертизи (ст. 71 Закону). Як наслідок, відповідних змін стосовно підстав і порядку залучення судового експерта на стадії досудового розслідування злочинів зазнав і чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) [3].

Аналіз останніх досліджень та пулікацій. Проблемою процесуального порядку призначення криміналістичних судових експертиз у своїх наукових працях займалися такі вчені як Р. С. Бєлкін, В. Г. Гончаренко, А.В. Дулов, А. В. Іщенко, К.Б. Каліновський, О.М. Качалова, , Н. І. Клименко, В.П. Колонюк, В. К. Лисиченко, Л.М. Лобойко, А. І. Лозовий, Г. М. Нагорний, , В. Т. Нор, М. Я. Сегай, А.В. Смірнов, В. М. Тертишник, П.В. Цимбал, М. Г. Щербаковський та інші. Разом з тим, з урахуванням законодавчих змін та практичних проблем, дана тема є мало дослідженою вітчизняними науковцями

Метою статті є дослідження актуальних проблем призначення криміналістичних судових експертиз в контексті реформованого законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах реформування українського законодавства в цілому, кримінальне процесуальне законодавство України є чи не одним із найбільш проблемних. Проблеми реформування цього блоку законодавства пов'язані із застарілими підходами радянського періоду, корумпованістю правоохоронної системи та відсутністю необхідної кількості якісних кадрів. Проте, державні перетворення намагаються зміни вже укоріненні проблеми та вирішити нагальні питання. Одним із таких питань є вдосконалення нормативної регламентації порядку призначення судової експертизи у кримінальному провадженні.

Необхідно зазначити, що сьогодні до кримінального процесуального законодавства України законодавцем були внесені значні зміни. Серед суттєвих змін слід виокремити процедуру призначення судових експертиз у кримінальному провадженні України.

Вкрай важливо зазначити, що під час кримінального провадження виникають питання, вирішення яких потребує використання наукових, технічних, або інших спеціальних знань та умінь набутих в результаті цілеспрямованої професійної діяльності, які використовуються з метою збирання доказової інформації про злочин.

Судова експертиза забезпечує кваліфіковане та методично обґрунтоване дослідження об'єктів, що мають значення для встановлення обставин кримінального провадження, й є вкрай поширеною формою використання спеціальних знань у вітчизняному судочинстві. Проте проблеми, зумовлені недоліками правового регулювання інституту судової експертизи у кримінальному процесі, багато в чому ускладнюють її ефективне використання. Ці проблеми перш за все пов'язані з нещодавніми законодавчими нововведеннями стосовно понятійного апарату судової експертизи, підстав і порядку залучення судового експерта в кримінальне провадження [4, С. 219].

Для призначення та проведення судової експертизи обов'язково потрібна наявність як фактичних так і юридичних підстав. Фактичною підставою є дані, які свідчать про певні обставини, що можуть стати передумовою для проведення судової експертизи. Юридичною підставою є передбачена законодавством формальна процесуальна форма правого акту [5, с. 8-9].

Згідно нової редакції ст. 1 Закону, під судовою експертизою варто розуміти «дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [2].

Як влучно зазначає Макаренок І.Є, у такій редакції наведена дефініція не дозволяє відмежувати судову експертизу від іншої – несудової. У загальному широкому розумінні судову експертизу розглядають як процесуальну (слідчу) дію, яка полягає у проведенні за дорученням суду експертного дослідження матеріальних об'єктів або процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду, з метою отримання об'єктивного висновку з питань, що потребують спеціальних знань [4, С. 219].

Головним з напрямків протидії зростання рівня злочинності у країні є забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Для реалізації цього потрібне своєчасне залучення експерта [6, С. 225].

Згідно з ч. 1 ст. 69 КПК України, «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону, на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження й стосуються сфери її знань» [3].

Здійснення функцій та завдань криміналістичних судових експертиз в контексті розкриття скоєних злочинів, доведення вини конкретних осіб значно ускладнилися внаслідок проведеної в Україні правової реформи. У кримінальному судочинстві проблема призначення і здійснення експертиз завжди мала місце, вона була та залишається досить актуальною, оскільки важлива роль в доведенні вини особи, яка вчинила злочин, належить саме експертизі.

Відповідно до ст. 101 КПК України під висновком експерта слід розуміти докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [3].

Як відомо, висновок експерта є одним з джерел доказів, передбачених процесуальним законодавством та підлягає

обов'язковій оцінці суб'єктами доказування. Оскільки в переважній більшості випадків при проведенні експертизи досліджуються об'єкти, у виявленні і вилученні яких експерт участі не бере, один із важливих компонентів оцінки висновку – перевірка дотримання процесуального порядку одержання (виявлення, фіксація, вилучення, упаковки) досліджуваних речових доказів, документів та зразків [7, с. 376-377].

Варто зазначити, що з огляду на наукові підходи та законодавче трактування поняття «судова експертиза», доцільно буде узагальнити викладене у авторському розумінні даної дефініції. Так, судова експертиза - це сукупність дій спеціально уповноваженого суб'єкта, спрямована на проведення спеціального дослідження об'єктів експертизи, що потребує глибоких знань у тій чи іншій галузі з метою передачі визначеної інформації для встановлення правосуддя.

В контексті нових змін у кримінальне процесуальне законодавство, особливе занепокоєння у науковців і практиків викликала нова редакція ст. 7 Закону в частині обмеження здійснення судово-експертної діяльності у кримінальних провадженнях виключно державними спеціалізованими установами. Іншими словами, цією нормою права встановлено монополію держави на проведення судової експертизи у всіх кримінальних провадженнях. Варто зазначити, що така умова дотримується лише в кримінальних провадження, судові експертизи у інших провадженнях можуть бути проведені і недержавними суб'єктами.

На нашу думку, ці зміни мають свою логіку, проте вже є недостатньо обґрунтованим в сучасних реаліях. З одного боку, дане положення дає можливість контролювати судово-експертну діяльність, зменшуючи при цьому корупцію на місцях, кількість фальсифікацій. З іншого боку, такі правила дещо суперечать демократичним засадам та принципу змагальності сторін у кримінальному процесі. Разом з тим, порушеним можна вважати принцип судово-експертної діяльності в контексті розвитку альтернативної (конкурентної) експертизи у кримінальному провадженні. Варто також зазначити, що така монополія потребує значних фінансових затрат, великої кількості професійних кадрів, адже кількість замовлень на судові експертизи значно збільшиться, що швидше за все спровокує затримки їх результатів, а тому довготривалість судових розглядів.

Доцільно звернути увагу ще на одні зміни в інституті судової експертизи. Законодавцем було змінено підстави та порядок призначення судової експертизи. Так, згідно із ч. 1 ст. 242 КПК України, «експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права» [3].

Здійснивши аналіз норм КПК України та Закону, можна дійти висновку, що всупереч ч. 5 ст. 40 Закону, дане положення позбавляє слідчого процесуальної самостійності залучати експерта в необхідний момент, тим самим закріплює за слідчим суддею монопольне право на вирішення цього питання.

Згідно зі ст. 243 КПК України сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, зокрема за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Поряд із тим сторона захисту має право самостійно залучати експертів на

договірних умовах для проведення експертизи, зокрема обов'язкової [3].

Також, відповідно до ст. 244 чинного КПК України, експерта може залучити слідчий суддя за клопотанням сторони захисту в разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта [3]. Слідчий суддя застосовує процесуальні санкції у вигляді повернення клопотання особі, яка його подала, у випадку недодержання вимог КПК України, які висуваються до форми і порядку подання клопотання про призначення судової експертизи.

З огляду на викладене, можна прослідкувати, що до реформування законодавства для проведення експертизи необхідна була лише постанова слідчого чи прокурора, а ухвала слідчого судді для проведення експертизи необхідна була лише у випадку відмови слідчого чи прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта.

Із урахуванням змін, згідно нової редакції ст. 243 КПК України, судовий експерт може залучатися тільки за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за відповідним клопотанням сторони кримінального провадження, і лише в тому разі, коли особа, яка звернулася з таким клопотанням, доведе, що для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне використання спеціальних знань [3].

Не надто вдалою видається положення ч. 3 ст. 244 КПК України, за яким клопотання може розглядатися слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, впродовж 5 днів із моменту його надходження до суду, за підсумками якого слідчий суддя має прийняти одне з двох рішень: призначити або відмовити у призначенні судової експертизи [3]. Разом з тим, відповідно до ч. 5, 6 ст. 244 КПК України, під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за власною ініціативою або за клопотанням учасників розгляду заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання [3].

Слушною є думка Макаренка Є.І., що слідчий суддя самостійно визначає підстави для проведення експертизи, експертну установу, якій доручає проведення експертизи, хоча це істотно обмежує право збирати докази та суперечить їхній функції судового контролю за дотриманням прав учасників кримінального процесу на стадії досудового розслідування. Виходить, що сторона захисту позбавляється свого права залучати експертів на договірних (платних) умовах, а сторона обвинувачення, втрачаючи дорогоцінний час, який має суттєве значення для розслідування будь-якого кримінального правопорушення, буде змушена чекати доручення суду на проведення вкрай необхідної експертизи [4, С. 221].

На нашу думку, нові зміни в КПК України в контексті інституту судової експертизи на є вдалими, обґрунтованими і виправданими в сучасних реаліях.

По-перше, санкціонування слідчим суддею процедури проведення судової експертизи є недоцільним, оскільки більшість експертиз у кримінальному провадженні є обов'язковими (відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України), зокрема щодо встановлення причин смерті особи, встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, визначення психічного стану підозрюваного, встановлення статевої зрілості потерпілої особи та визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, заподіяної кримінальним правопорушенням, а тому перекладання функції призначення і так

обов'язкових експертиз на суд лише затягне процес розгляду справи.

По-друге, за таких обставин не можливо забезпечити оптимізацію судових витрат на проведення судових експертиз. Адже проведення експертизи за дорученням слідчого судді або суду здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим установам із Державного бюджету України (ч. 2 ст. 122 КПК України).

По-третє, такі норми спричиняють дисбаланс сторін кримінального провадження, що тягне за собою неефективність способів захисту та правосуддя в цілому, а також протирічать засаді свободи в поданні сторонами до суду своїх доказів та доведенні їх переконливості.

По-четверте, вказані зміни ведуть до невиправданих формальних і неформальних обмежень у використанні засобів доказування та нівелювання принципу змагальності сторін кримінального процесу.

Окрім того, проблеми правового регулювання інституту судової експертизи в кримінальному провадженні пов'язані із відсутністю процесуального статусу комплексної експертизи в новому КПК України. Як зазначає Начальник Управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України Л. М. Головченко, «визначення понять, підстави призначення та порядок проведення таких експертиз обов'язково повинні бути відображені й в базовому Законі» [8]. Натомість, в чинному КПК України на відміну інших процесуальних законів, статус таких експертиз нажаль до цього часу залишається не визначеним.

На нашу думку, проблеми призначення, організації та виконання комплексних експертиз, а також подолання колізій кримінального процесуального законодавства, можуть бути вирішенні прийняттям законопроекту «Про судово-експертну діяльність» [9].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки. До кримінального процесуального законодавства України законодавцем були внесені значні зміни, серед яких слід виокремити процедуру призначення судових експертиз у кримінальному провадженні України.

Сформульовано авторське визначення поняття «судова експертиза», - це сукупність дій спеціально уповноваженого суб'єкта, спрямована на проведення спеціального дослідження об'єктів експертизи, що потребує глибоких знань у тій чи іншій галузі з метою передачі визначеної інформації для встановлення правосуддя.

На підставі аналізу нормативно-правових актів, що становлять правову основу здійснення судових експертиз у кримінальному провадженні, визначено що механізм регулювання цього інституту повинен забезпечуватися чіткими нормами, сформованими з урахувань потреб сучасної вітчизняної та зарубіжної практики.

Зазначено, що правові положення національного законодавства в контексті призначення судової експертизи у кримінальному провадженні, потребують свого подальшого вдосконалення. До основних проблем застосування чинних норм права віднесено, перш за все ст. 244 чинного КПК України, відповідно до якої «експерта може залучити слідчий суддя за клопотанням сторони захисту в разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта». Застосування цього положення тягне за собою ряд проблем, серед яких: санкціонування слідчим суддею процедури проведення судової експертизи є недоцільним, оскільки більшість експертиз у кримінальному провадженні є

обов'язковими, а тому перекладання функції призначення і так обов'язкових експертиз на суд лише затягне процес розгляду справи; за таких обставин не можливо забезпечити оптимізацію судових витрат на проведення судових експертиз; це спричиняє дисбаланс сторін кримінального провадження, що тягне за собою неефективність способів захисту та правосуддя в цілому, а також протирічать засаді свободи в поданні сторонами до суду своїх доказів та доведенні їх переконливості; це веде до невиправданих формальних і неформальних обмежень у використанні засобів доказування та нівелювання принципу змагальності сторін кримінального процесу.

З урахуванням сучасних тенденцій розвитку судової експертології як науки існує нагальна потреба в однозначному термінологічному визначенні понятійного апарату Закону, встановлення правового статусу експерта та регламентації комплексної експертизи в кримінальному провадженні.

З огляду на це, запропоновано вирішити колізійні проблеми та регламентувати інститут судової експертизи належним чином у проекті Закону України «Про судово-експертну діяльність», прийняття якого забезпечить належний рівень нормативно-правового регулювання інституту судової експертизи в Україні.

Література:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19 (дата звернення: 19.02.2021 року).

2. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (дата звернення: 19.02.2021 року).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 19.02.2021 року).

4. Макаренко Є.І. Проблеми призначення судової експертизи у кримінальному провадженні. Право і суспільство. 2019. №3. С. 218-222.

5. Актуальні питання призначення та проведення експертиз в Україні: навч. посібник. Власова Г.П., Калачова, О.М., Кощинець, В.В., Соколова Я.А. Щербакова Г.В. Київ. Національна академія прокуратури України, 2014. 320 с.

6. Слободзян, А.П. Правові основи призначення та проведення експертиз у кримінальному провадженні. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 6. С. 224–227.

7. Експертизи у судочинстві України: науково-практичний посібник. Гончаренко В.Г., Гора І.В. Київ: Юрінком Інтер. 2015. 504 с.

8. Головченко Л. М. Проблемні питання законодавчого регулювання судово-експертної діяльності. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. URL: http://www.minjust.gov.ua/42772 (дата звернення: 19.02.2021 року).

9. Про судово-експертну діяльність: проект Закону України 06.08.2013 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/NT0587 (дата звернення: 19.02.2021 року).

References:

1. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy 06.07.2005 № 2747-IV.Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2005. №35. S. 1358

2. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR).2016. № 31. S. 7.

3. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1697-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2102. №2. S. 54.

4. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII.Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2015. №40. S. 1970.

5. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 776/97-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1998. № 20. S. 99.

6. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 № 889-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2016. №.4 S. 43.

7. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2011-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1991. № 15. S. 190.

8. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia derzhavnym sluzhbovtsiam materialnoi dopomohy dlia vyrishennia sotsialno-pobutovykh pytan: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.08.2016 № 500. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2016. № 65. S. 44.

9. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 07.06.2001 № 2493-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR).2001 № 33. S. 175.

10. Pro status narodnoho deputata Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 17.11.1992 № 2790-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1993 № 3. S. 17.

Lazebny A.M, Bozhuk I.I. Current issues of appointment of criminal forensic examinations in ukraine. – Article.

The article examines the main problematic issues in the appointment and conduct of forensic examination, which affect the timing and results of expert research, as well as the solution of these issues in the investigation of criminal proceedings.

Based on the analysis of scientific houses and legal regulations, the author's definition of the term "forensic examination" was developed. The analysis of the current criminal procedural legislation of Ukraine is carried out and the main problems and conflicting moments are determined.

The implementation of the functions and tasks of forensic forensic examinations in the context of the detection of committed crimes, proving the guilt of specific individuals has become significantly more complicated as a result of the legal reform carried out in Ukraine. In criminal proceedings, the problem of appointing and conducting examinations has always taken place, it has been and remains quite relevant, because an important role in proving the guilt of the person who committed the crime belongs to the examination.

It is argued that it is necessary to make changes to the procedure and grounds for conducting a forensic examination, in order to avoid usurpation of such a right by the investigating judge.

The necessity of making changes to the procedure and grounds for conducting a forensic examination in order to avoid usurpation of such a right by the investigating judge is argued.

Based on the analysis of regulations that constitute the legal basis for forensic examinations in criminal proceedings, it is determined that the mechanism of regulation of this institution should be provided with clear rules, formed taking into account the needs of modern domestic and foreign practice.

It is noted that the legal provisions of national legislation in the context of the appointment of forensic examination in criminal proceedings need to be further improved. The main problems of application of current rules of law include, first of all, Art. 244 of the current CPC of Ukraine, according to which "an expert may be involved by an investigating judge at the request of the defense in case of refusal of the investigator, prosecutor to satisfy the request of the defense to involve an expert."

It is proposed to solve the problematic aspects of the terminological apparatus, determining the status of an expert and a comprehensive examination, as well as the procedure for conducting a forensic examination in criminal proceedings in the new draft Law of Ukraine "On forensic activities". The application of this provision entails a number of problems, including: sanctioning by the investigating judge of the forensic procedure is inexpedient, as most examinations in criminal proceedings are mandatory, and therefore the transfer of the function of appointment and mandatory examinations to the court will only delay affairs; in such circumstances, it is not possible to optimize court costs for forensic examinations; this causes an imbalance of the parties criminal proceedings, which entails the ineffectiveness of the methods of defense and justice in general, as well as contradict the principle of freedom in the submission of their evidence to the court and proving their persuasiveness; this leads to unjustified formal and informal restrictions in the use of means of proof and leveling the principle of adversarial proceedings of the parties to the criminal proceedings.

Key words: *expert, court, criminal proceedings, pre-trial investigation, investigating judge, investigator, judge, reforms, justice.*

Лазебный А.М., Божук И.И. Актуальные вопросы назначения криминалистической судебной экспертизы в Украине. – Статья.

В статье исследованы основные проблемные вопросы при назначении и проведении судебной экс-экспертиз, что влияют на сроки и результаты экспертных исследований, а также решения этих вопросов при расследовании уголовных производствах.

На основании анализа научных домик и правовой регламентации, разработаны авторские определения термина «судебная экспертиза». Проведен анализ действующего уголовного процессуального законодательства

Украины и определены основные проблемы и коллизионные моменты.

С учетом современных тенденций развития судебной экспертологии как науки выделены, что существует насущная необходимость в однозначном терминологическом определении понятийного аппарата, установления правового статуса эксперта и регламентации комплексной экспертизы в уголовном процессе.

Аргументированно необходимость внесения изменений в порядок и оснований проведения судебной криминалистической экспертизы, во избежание узурпации такого права следственным судьей.

К основным проблемам применения действующих норм права отнесены, прежде всего ст. 244 действующего УПК Украины, согласно которой «эксперта может привлечь следственный судья по ходатайству стороны защиты в случае отказа следователя, прокурора в удовлетворении ходатайства стороны защиты о привлечении эксперта». Применение этого положения влечет за собой ряд проблем, среди которых: санкционирование следственным судьей процедуры проведения судебной экспертизы нецелесообразно, поскольку большинство экспертиз в уголовном производстве являются обязательными, а потому перекладывание функции назначения и так обязательных экспертиз на суд только затянет процесс рассмотрения дела; при таких обстоятельствах невозможно обеспечить оптимизацию судебных расходов на проведение судебных экспертиз; это вызывает дисбаланс сторон уголовного производства, что влечет за собой неэффективность способов защиты и правосудия в целом, а также противоречат принципе свободы в представлении сторонами в суд своих док-зев и доведении их убедительности; это ведет к неоправданным формальных і неформальных ограничений в использовании средств доказывания и нивелирования принципа состязательности сторон уголовного процесса.

Предложено решить проблемные аспекты терминологического аппарата, определения статуса эксперта и комплексной экспертизы, а также порядка на оснований проведения судебной экспертизы в уголовном производстве в новом проекте Закона Украины «О судебно-экспертной деятельности».

Ключевые слова: *эксперт, суд уголовное производство, досудебное расследование, следственный судья, следователь, судья, реформы, правосудия.*

Авторська довідка:

Лазебний Анатолій Миколайович *– кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Університету державної фіскальної служби України.*

Божук Ірина Іванівна – *студентка V курсу Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України.*

Стаття надійшла до редакції: 01 березня 2021 р.

УДК 349.2(477):006.032
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-77-85

МІЖНАРОДНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ У ГІРНИЧОДОБУВНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

Назимко О.В.

INTERNATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF LABOR IN THE MINING INDUSTRY

Nazymko O.V.

В рамках даної науково-правничої статті авторка визначила особливості зарубіжного досвіду правового регулювання праці у гірничодобувній промисловості. На цій основі розроблено пропозиції з покращення якості національного законодавства та підвищення практики його застосування. Пропозиції стосуються гармонізації національної нормативної бази з положеннями Конвенцій Міжнародної організації праці; перевірки Гірничого закону України на узгодження положень з вимогами ратифікованих Конвенцій МОП та Директив ЄС; систематизації спеціального трудового законодавства в гірничодобувній сфері, чітко прописуючи обов'язки, права та відповідальність працівників і роботодавців в Гірничому Законі України, у т.ч. щодо затримки заробітної плати, порушень умов колективного договору, інформування про шкідливі умови праці і т.п.; 4) виконання вимоги ст. 9 Конвенції МОП №176 щодо реального інформування працівників про небезпеки, пов'язані з їхньою роботою шляхом підвищення дисциплінарної відповідальності керівників (до звільнення з посади); 5) удосконалення Правил безпеки у вугільних шахтах, враховуючи положення Додатку «Мінімальні вимоги щодо безпеки і захисту здоров'я» Директиви Ради 92/104/ ЄЕС (оснащення робочих місць, приміщень для відпочинку тощо); 6) здійснення ранжування в проекті Трудового кодексу вимог щодо допустимого віку і досвіду працівника залежно від посади й виду небезпечних, шкідливих робіт; 7) законодавчого закріплення переліку гірничих професій, на яких дозволяється використання праці жінок тощо.

Ключові слова: *: сучасні міжнародні трудові стандарти, діюче національне трудове законодавство, зарубіжне законодавство, гірник, добування, промисловість.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку національної економіки гірничодобувна промисловість є однією з визначальних і суспільно-значущих галузей, від сталого функціонування якої значною мірою залежить ефективність роботи практично всіх сфер господарства, у т.ч. комунального. Проте на сьогодні має місце незадовільний стан охорони праці й промислової безпеки, що негативно впливає на продуктивність праці й рентабельність діяльності. Зазначене вище обумовлено, передусім, недосконалістю правового регулювання праці працівників гірничодобувної промисловості.

Так, свідченням цього є велика кількість нещасних випадків з летальним наслідком у розрахунку на 1 млн. т видобутку вугілля, яка в Україні є суттєво вищою у порівнянні з аналогічним показником іноземних країн. Зокрема, маємо наступні значення: Австралія – 0, США – 0,02, Німеччина – 0,08, ПАР – 0,16, Польща – 0,26, Росія – 0,33, Індія – 0,56, Китай – 3, Україна – 3,7 [1]. Тому у гірничодобувній промисловості, як і в інших сферах правовідносин, Україна змушена грати роль «наздоганяючого», оскільки процеси, які вона сьогодні переживає, проблеми, які нині вирішує, тенденції, які в ній спостерігаються, для провідних країн світу – вже частина історії [2, с.369]. Тому вивчення досвіду правового регулювання праці у гірничодобувній промисловості іноземних країн є важливим та актуальним завданням.

Ступінь наукової розробленості. Слід зазначити, що проблематика використання світового досвіду з регулювання праці знаходить висвітлення в працях М.Г. Александрова, Н.Б. Болотіної, П.Ю. Буряка, В.С. Венедіктова, В.П. Грохольського, Ю.П. Дмитренка, В.В. Жернакова, М.І. Іншина, І.Я. Кисельова, М.В. Лушникової, Ю.П. Орловського, В.І. Прокопенка, П.Д. Пилипенка, О.Г. Середи, О.В. Смирнова, Є.Б. Хохлова, Г.І. Чанишевої та ін. Проте європейський та міжнародний досвід правового регулювання праці працівників безпосередньо гірничодобувної промисловості є малодослідженим.

Метою даної статі є визначення особливостей зарубіжного досвіду правового регулювання праці у гірничо-добувній промисловості у зметою покращення якості національного законодавства та підвищення практики його застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Солід погодитись з твердженням про те, що при реформуванні трудового законодавства важливо без перебільшень оцінити здобутки держави та суспільства, обдумано використовувати досвід правового регулювання соціально-трудових відносин у країнах Європи, трансформація трудового права України під впливом європейської інтеграції має відбуватися з дотриманням таких принципових положень, як поступовість, послідовність, продуманість, довгострокова стратегія, обов'язковість перехідного періоду адаптації [3, с.115-118].

Варто відмітити, що сучасне правове регулювання праці у гірничодобувній промисловості іноземних країн базується, передусім, на положеннях низки міжнародних нормати-вно-правових документів, що лежать в основі національних законодавчих баз, зокрема: Конвенції МОП № 176 «Про безпеку та гігіє-ну праці в шахтах» від 22.06.1995 р., № 31 «Про обмеження робочого часу у вугільних шахтах» № 31 від 28 травня 1931 р., № 45 «Про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду» від 21.06.1935 р., № 63 «Про статистику заробітної плати і тривалості робочого часу в основних галузях гірничодобувної та обробної промисловості, зокрема у цивільному і промисловому будівництві, а також у сільському господарстві» від 2 червня 1938 р., № 124 «Про медичний огляд молодих людей з метою визначення їхньої придатності до праці на підземних роботах у шахтах і копальнях» від 23.06.1965 р., № 123 «Про мінімальний вік допуску на підземні роботи в шахтах і рудниках» від 22.06.1965 р.; Рекомендації МОП № 125 «Щодо умов праці молодих людей, зайнятих на підземних роботах у шахтах та копальнях» від 23.06.1965 р., № 183 «Щодо безпеки та гігієни праці на шахтах» від 6 червня 1995 р.; Директив Ради 92/91/ЄЕС від 3 листопада 1992 р. «Про мінімум вимог по поліпшенню охорони праці працівників галузей по видобутку корисних

копалин на основі буріння», 92/104/ЄЕС від 3 грудня 1992 р. «Про мінімальні вимоги щодо поліпшення безпеки і захисту здоров'я працівників гірничодобувних підприємств з підземним і відкритим способами видобування» [4-5] та ін.

Аналізуючи зазначене міжнародне та європейське законодавство в порівнянні з національним, В.С. Венедіктов, М.І. Іншин, В.П. Грохольський та інші науковці приходять до висновку, що законодавчі акти України в цілому враховують вимоги міжнародних та європейських норм. Проте, на думку авторів, у Гірничому Законі України [3] не враховано: 1) положення ст. 5 Конвенції МОП № 176 щодо збирання і публікування статистичних даних про нещасні випадки, професійні захворювання і небезпечні події на гірничих підприємствах; 2) того, що компетентний орган з питань нагляду за охороною праці та його посадові особи мають право зупиняти чи обмежувати виробничу діяльність на гірничому підприємстві через поганий стан безпеки та гігієни праці, доки умови, які дали підстави для такого зупинення чи обмеження, не будуть виправлені, що закріплено у ст. 5 Конвенції МОП № 176; 3) положення ст.ст 7, 10 Конвенції МОП № 176, ст.ст. 3-8 Директиви Ради 92/104/ЄС відносно закріплення обов'язків власника (керівника) гірничого підприємства; 4) вимоги ст. 9 Конвенції МОП №176 щодо інформування працівників щодо небезпек, пов'язаних з їхньою роботою; 5) передбачені ст. 13 Конвенції № 176, п. 1.5 Додатку «Мінімальних вимог щодо безпеки і захисту здоров'я» Директиви Ради 92/104/ ЄС права працівників; 6) основних положень Конвенції МОП № 63 щодо загальних засад збирання статистичної інформації про заробітну плату і тривалість робочого часу в гірничодобувній промисловості; 7) вимоги ст. 3 Директиви Ради 92/104/ЄС відносно того, що якщо два або більше роботодавця здійснюють роботи на одному і тому ж гірничому підприємстві, то роботодавець, безпосередньо відповідальний за це підприємство, координує вжиття всіх заходів, пов'язаних із безпекою та гігієною праці працівників, і несе основну відповідальність за безпечність робіт, що не звільняє інших роботодавців від відповідальності за життя всіх заходів, пов'язаних з безпекою та гігієною праці їхніх працівників [6, с.411-422].

Крім того, В.С. Венедіктов пропонує вдосконалити Правила безпеки у вугільних шахтах шляхом винесення окремих пунктів під назвою «Оснащення робочих місць» (п. 1.1.1 Додатку «Мінімальні вимоги щодо безпеки і захисту здоров'я» Директиви Ради 92/104/ ЄЕС); окремого пункту під назвою «Загальні вимоги до приміщення для відпочинку працівників» (п. 16.8 Додатку «Мінімальні вимоги щодо безпеки і захисту здоров'я» Директиви Ради 92/104/ЄЕС) тощо.

Аналізуючи інші міжнародні акти, слід зупинитися і на п.3 ст.2 Конвенції МОП «Про мінімальний вік допуску на підземні роботи в шахтах і рудниках» № 123 від 2 червня 1965 р, яка визначає, що мінімальний вік допуску на підземні роботи в шахтах і рудниках у жодному разі не встановлюється нижче 16 років [7]. Відповідно в Україні згідно ст.190 КЗпП забороняється застосування праці осіб молодше 18 років на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах [8]. На нашу думку, український законодавець коректно вчинив, визначивши вік 18, а не 16 років, проте вважаємо доцільним проранжувати і розписати в КЗпП конкретні групи видів робіт і допустимий вік, що може бути неоднаковим, виходячи з необхідного досвіду, стажу для заняття тієї чи іншої посади.

У свою чергу, Конвенцією МОП № 45 «Про застосування праці жінок на підземних роботах в шахтах будь-якого роду» від 21.06.1935 р. повністю забороняється жінкам незалежно від віку праця на будь-яких підземних роботах у шахті [9]. Згідно зі статтею 174 КЗпП забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт із санітарного та побутового обслуговування) [8]. Зокрема, виключеннями є: жінки, що займають керівні посади та не виконують фізичної праці; жінки, зайняті санітарним та соціальним обслуговуванням; жінки, що проходять курс навчання і допущені до проходження стажу в підземних частинах шахти з метою професійної підготовки; інші жінки, які повинні спускатися час від часу в підземні частини шахти для виконання робіт нефізичної характеру[8].

При цьому Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.1993 № 256 було затверджено Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок [10]. Однак, на нашу думку, доцільно законодавчо закріпити і перелік гірничих професій, на яких дозволяється використання праці жінок при виконанні підземних робіт.

У даному контексті М.С. Трофименко пропонує доповнити частину 1 статті 174 КЗпП України положеннями такого змісту: «Забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт, а саме: зайняття керівних посад, що не потребують виконання фізичної праці; зайняття санітарним та соціальним обслуговуванням; проходження курсу навчання та допущення до проходження стажу в підземних частинах шахти з метою професійної підготовки; інші види робіт, при яких жінки повинні спускатися час від часу в підземні частини шахти для виконання робіт нефізичної характеру» [11, с.269]. Проте не можемо погодитися з дозволом на будь-які роботи, пов'язані зі спуском та перебуванням під землею (як виняток – за бажанням працівниці), зважаючи на фізіологічні особливості та соціальну роль у суспільстві (сім'я, діти та ін.).

Слід зазначити, що для реалізації передбачених і міжнародними, і національними стандартами прав, гарантій і інших аспектів правового регулювання в будь-якій країні створюється спеціальний державний орган, наприклад, Федеральна адміністрація з техніки безпеки та виробничої санітарії в США, Управління з техніки безпеки та гігієни праці в Швеції) [12, с. 124]. Крім того, у США, окрім загальної адміністрації, у сфері охорони праці було створено спеціальну галузеву адміністрацію з питань охорони праці. В даній адміністрації функціонує цілодобова «гаряча лінія», на яку можна надіслати скаргу зручним для працівника способом (телефоном, Інтернетом, письмовим зверненням тощо). Завдяки роботі даного органу прослідковується тенденція до зменшення кількості нещасних випадків на виробництві й скорочення втрат робочого часу з причин аварій.

У Бразилії управління гірничодобувною сферою здійснюється Національним департаментом гірничого виробництва, що входить до структури Міністерства видобувної промисловості та енергетики, а також Секретаріатом гірничої та металургійної промисловості та Геологічною службою Бразилії. У свою чергу, в Австралії таким управлінським і регулюючим органом є Департамент промис-ловості та мінеральних ресурсів штату Захід-на Австралія [13, с.220].

У цілому ж гірничодобувна промисловість є однією з пріоритетних в США і регламентується федеральним законом «Про охорону здоров'я й безпеку праці на шахтах» 1977 р., а з 2006 р. – новим законом [14]. Варто зазначити, що американцям вже вдалося знизити рівень виробничого травматизму в гірничодобувній промисловості на 35%, при цьому взятий курс на «нульовий травматизм» і ліквідацію професійних захворювань в да-ній сфері. Для цього, в тому числі на федера-льному рівні, передбачені спеціальні програ-ми страхування від нещасних випадків на виробництві для шахтарів, які страждають професійними захворюваннями (так звані «чорні легені») [15]. При цьому США займає друге місце по споживанню після Китаю. Щодо інших країн, то, наприклад, вугілля видобувають понад 50 країн світу, споживають його – понад 70 країн. Серед найбільших виробників: Китай – 2325 млн. т, США – 990, Індія – 427, Австралія – 309, Російська Федерація – 233, Казахстан – 92, Польща – 85, Україна – 80,3 млн. т. [16, с.86]. Старопромисловими районами з видобутком вугілля є й Польща, Німеччина, Великобританія.

У Польщі серед заходів правового регулювання праці працівників гірничодобувної сфери варто відмітити достроковий вихід шахтарів на пенсію з економічно обґрунтованих причин (закриття шахт) і надання працівникам, яким до виходу на пенсію залишається не більше 5 років, добровільної відпустки протягом 5 років із збереженням 75% місячного доходу. Звертає на себе увагу й гарантоване працевлаштування звільнених працівників (при ліквідації шахт), яким залишилось до пенсії не більше 2 років.

Цікаво звернути увагу й на досвід правового регулювання праці в гірничодобувній сфері Німеччини, де акцент робиться на спе-ціальні економічні методи – дотації гірничим підприємствам, субсидії працівникам, що вивільнилися тощо. Значний соціальний та економічний ефект мають локальні програми розвитку, які фінансувалися за рахунок коштів структурних фондів ЄС. Через систему «мітбештіммунг» у гірничодобувній та сталеварній промисловості максимальною мірою здійснюється принцип соціального партнерства.

Правовий режим іноземних нафтових компаній, що беруть участь у надрокористуванні в Китаї, установлюється як національним законодавством, так і нормами міжнародних договорів, формуючи систему дворівневого правового регулювання. Таке дворівневе правове регулювання забезпечує гармонічне поєднання міжнародно-правового й націона-льного регулювання та створює правову базу для оптимального врахування інтересів іно-земних осіб і держави-реципієнта гірничих відносин [17].

Досліджуючи світовий досвід правового регулювання праці в гірничодобувній промисловості, слід підкреслити, що Україна вже рік як отримала статус країни-кандидата Ініціативи прозорості видобувних галузей (Extractive Industries Transparency Initiative, EITI). Згідно з рішенням правління Ініціативи, Україна повинна провести необхідні реформи в надрокористуванні і опублікувати свій перший звіт про імплементацію EITI до 17.10.15 р Основний акцент при імплементації EITI зроблений на підвищення прозорості платежів, зокрема, в нафтогазовому секторі [18]. Крім того, Україна знаходиться в центрі уваги Групи технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Східної Європи й Центральної Азії [19]. Основними напрямками діяльності даного органу є: 1) забезпечення виконання Рамкової конвенції МОП № 187; 2) впровадження системи управління охороною праці, спрямовані на до-

сягнення культури охорони праці (МОП-СУОП 2001); 3) проведення в регіоні інформаційної кампанії про необхідність поліпшення безпеки працівників з метою зміцнення прихильності вирішення цієї проблеми (у т.ч. щорічне проведення 28 квітня Всесвітнього дня охорони праці); 4) поширення інформації через переклад та публікацію великої кількості міжнародних та європейських публікацій та досліджень, доступних у друкованому та електронному видах; 5) навчання та зміцнення потенціалу в галузі створення сучасних систем управління охороною праці та оцінки ризиків через технічну підтримку міністерств праці, соціальних партнерів, навчальних закладів, навчальних центрів та підприємств; 6) впровадження показових програм для подальшого їх поширення і стимулювання ініціативи у сфері охорони праці серед рядових працівників (приклад: програма WIND - «Удосконалення практики праці в процесі розвитку місцевих спільнот» та програма WISE - «Удосконалення практики праці на підприємствах») тощо [20]. Відмітимо, що ще в 2001 році МОП розробила Керівництво по системам управління охороною праці МОП-СУОП 2001, яке представляє собою систему управління охороною праці, покликану допомогти як країнам, так і окремим підприємствам включити охорону праці та соціальний діалог в загальну систему управління. Визначальною рисою є й те, що рекомендації МОП припускають створення національної рамкової структури для систем управління охороною праці, переважно закріпленої в національних законах та нормативних актах.

Вважаємо, що зазначені вище напрямки правового регулювання праці в гірничодобувній сфері є досить актуальними, оскільки за оцінками МОП, щорічно в світі більше 2,3 млн. чоловіків і жінок гинуть в результаті нещасних випадків на робочому місці або професійних захворювань, 4% світового валового внутрішнього продукту втрачаються в результаті поганих умов праці та нещасних випадків. Більш того, в країнах СНД щорічно близько 12 млн. чоловіків і жінок стають жертвами нещасних випадків на виробництві. Крім того, 180 тис. людей змушені достроково виходити на пенсію з причини нещасних випадків на виробництві та профзахворювань [20].

На нашу думку, для того, щоб відповідати міжнародним вимогам, в Україні потрібно в першу чергу забезпечити якісні зміни законодавства для підвищення ефективності гірничодобувної промисловості. При цьому існує проблема приведення нормативно-правових актів (у т.ч. узгодження юридичних термінів) у відповідність до міжнародних і європейських норм і стандартів, їх удосконалення, систематизація, а також узгодження основних юридичних термінів.

Таким чином, виходячи із усього вищевикладеного, ми доходимо наступних **висновків.** Аналіз досвіду правового регулювання праці в гірничодобувній промисловості обґрунтовує необхідність здійснення наступних заходів: 1) гармонізації національної нормативної бази з положеннями Конвенції МОП № 45 «Про застосування праці жінок на підземних роботах в шахтах будь-якого роду» від 21.06.1935 р., де повністю забороняється праця жінок незалежно від віку на будь-яких підземних роботах у шахті; ст. 5 Конвенції МОП № 176 щодо збирання і публікування статистичних даних про нещасні випадки, професійні захворювання і небезпечні події на гірничих підприємствах, ст.ст 7, 10 Конвенції МОП № 176, ст.ст. 3-8 Директиви Ради 92/104/ЄС відносно закріплення обов'язків власника (керівника) гірничого підприємства та ін.; 2) перевірки Гірничого закону України на узгодження положень з вимогами ратифікованих Конвенцій МОП та Директив ЄС; 3) систематизації спеціального

трудового законодавства в гірничодобувній сфері, чітко прописуючи обов'язки, права та відповідальність працівників і роботодавців в Гірничому Законі України, у т.ч. щодо затримки заробітної плати, порушень умов колективного договору, інформування про шкідливі умови праці і т.п.; 4) виконання вимоги ст. 9 Конвенції МОП №176 щодо реального інформування працівників про небезпеки, пов'язані з їхньою роботою шляхом підвищення дисциплінарної відповідальності керівників (до звільнення з посади); 5) удосконалення Правил безпеки у вугільних шахтах, враховуючи положення Додатку «Мінімальні вимоги щодо безпеки і захисту здоров'я» Директиви Ради 92/104/ ЄЕС (оснащення робочих місць, приміщень для відпочинку тощо); 6) здійснення ранжування в проекті Трудового кодексу вимог щодо допустимого віку і досвіду працівника залежно від посади й виду небезпечних, шкідливих робіт; 7) законодавчого закріплення переліку гірничих професій, на яких дозволя-ється використання праці жінок та ін.

Література:

1. Постанова Центрального комітету Професійної спілки працівників вугільної промисловості України від 27.05.2013 р. № 11-1 «Про виконання Галузевої угоди і колективних договорів на підприємствах вугільної промисловості». URL: http:// www.spfu.gov.ua
2. Бойко Д.Д. Міжнародний досвід діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. №1. С.369-376.
3. Жернаков В.В. Трудове право на шляху України до Європи: теоретичні та практичні проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 2. С. 115-120.
4. Клемпарський М.М., Назимко О. В. Особливості правового регулювання праці працівників гірничодобувної промисловості в Україні : монографія / М.М. Клемпарський, О.В. Назимко. Київ : ВД «Дакор», 2016. 172с.
5. Бесчастний В.М., Клемпарський М.М., Назимко О. В. Нариси з міжнародного та зарубіжного трудового права і права соціального забезпечення: монографія; за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного. Харків: Право, 2017. 176 с.
6. Венедіктов В.С. та ін . Охорона праці: європейські і міжнародні стандарти та законодавство України (порівняльний аналіз). Державний департамент з питань адаптації законодавства. Українська асоціація фахівців трудового права. Харків Київ , 2006. 680 с.
7. Конвенція МОП № 123 «Про мінімальний вік допуску на підземні роботи в шахтах і рудниках» від 22.06.1965 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_061.
8. Конвенція МОП № 31 «Про обмеження робочого часу у вугільних шахтах» № 31 від 28 травня 1931 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_511
9. Конвенція МОП № 45 «Про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду» від 21.06.1935 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_134).
10. Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» від 29.12.1993 № 256. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text
11. Трофименко М.С. Особливості використання праці жінок на підземних роботах. Актуальні питання інтелектуальної власності та інноваційного розвитку: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (21 берез. 2014 р.) / НАПрН України, НДІ прав. забезп. інновац. розвитку, НДІ інтелект. власності, НЮУ ім. Ярослава Мудрого, ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Х.: НДІ ПЗІР, 2014 Актуальные вопросы интеллектуальной собственности и инновационного развития. С. 268-270
12. Киселев И.Я. Зарубежное трудовое право: Учебник для вузов / И.Я. Киселев. М.: Издательство НОРМА, 2000. 263 с.
13. Середа О.Г. Міжнародні стандарти з охорони праці: сучасний стан та перспективи адаптації законодавства України. Публічне право. 2013. № 2. С. 219-226
14. Bureau of labor statistic / United States Department of labor. URL: http://www.dol.gov
15. Лебедева Л. Опыт США: государственная политика в социально-трудовой сфере. URL: http://vasilievaa.narod.ru/7_5_02.htm
16. Власюк О.С. Прейгер Д.К. Вугілля як стратегічна енергетична перспектива України. Стратегічні пріоритети. 2008. №4-9. С.85–95

17. Яремчук Р. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері надрокористування. URL: http://blogs.korrespondent.net/blog/users/3333870-mizhnarodno-pravove-rehuluivannia-spivrobitnytstva-derzhav-u-sferi-nadrokorystuvannia

18. Прийшла біда – відчиняй ворота. Уряд рятує «Нафтогаз України» ціною приватної газовидобутку URL: http://www.ukrnadra.net/ua/analitics/ articles/461.html.

19. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Східної Європи й Центральної Азії. URL: http://www.ilo.org/moscow/office/lang--ru/index.htm

20. Продвижение достойного труда в Восточной Европе и Центральной Азии Направления работы Группы технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/ publication/wcms_306408.pdf. *Офіційний вісник України.* 2019. № 55. Ст. 1915.

References:

1. Postanova Tsentralnoho komitetu Profesiynoyi spilky pratsivnykiv vuhilnoyi promyslovosti Ukrayiny vid 27.05.2013 r. № 11-1 «Pro vykonannya Haluzevoyi uhody i kolektyvnykh dohovoriv na pidpryyemstvakh vuhil′noyi promyslovosti». URL: http:// www.spfu.gov.ua

2. Boyko D.D. Mizhnarodnyy dosvid diyalnosti pravookhoronnykh orhaniv u sferi zabezpechennya bezpeky dorozhnoho rukhu. Naukovyy visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2012. №1. S.369-376.

3. Zhernakov V.V. Trudove pravo na shlyakhu Ukrayiny do Yevropy: teoretychni ta praktychni problemy. Chasopys Kyyivskoho universytetu prava. 2006. № 2. S. 115-120.

4. Klemparskyy M.M., Nazymko O. V. Osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya pratsi pratsivnykiv hirnychodobuvnoyi promyslovosti v Ukrayini : monohrafiya / M.M. Klemparskyy, O.V. Nazymko. Kyyiv : VD «Dakor», 2016. 172 s.

5. Beschastnyy V.M., Klemparskyy M.M., Nazymko O. V. Narysy z mizhnarodnoho ta zarubizhnoho trudovoho prava i prava sotsial′noho zabezpechennya: monohrafiya; za zah. red. prof. V. M. Beschastnoho. Kharkiv: Pravo, 2017. 176 s.

6. Venediktov V.S. ta in . Okhorona pratsi: yevropeyski i mizhnarodni standarty ta zakonodavstvo Ukrayiny (porivnyalnyy analiz). Derzhavnyy departament z pytan adaptatsiyi zakonodavstva. Ukrayinska asotsiatsiya fakhivtsiv trudovoho prava. Kharkiv Kyyiv, 2006. 680 s.

7. Konventsiya MOP № 123 «Pro minimalnyy vik dopusku na pidzemni roboty v shakhtakh i rudnykakh» vid 22.06.1965 r. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_061.

8. Konventsiya MOP № 31 «Pro obmezhennya robochoho chasu u vuhil′nykh shakhtakh» № 31 vid 28 travnya 1931 r. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_511

9. Konventsiya MOP № 45 «Pro vykorystannya pratsi zhinok na pidzemnykh robotakh u shakhtakh bud-yakoho rodu» vid 21.06.1935 r. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_134

10. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovya «Pro zatverdzhennya Pereliku vazhkykh robit ta robit iz shkidlyvymy i nebezpechnymy umovamy pratsi, na yakykh zaboronyayet′sya zastosuvannya pratsi zhinok» vid 29.12.1993 № 256. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text

11. Trofymenko M.S. Osoblyvosti vykorystannya pratsi zhinok na pidzemnykh robotakh. Aktualni pytannya intelektualnoyi vlasnosti ta innovatsiynoho rozvytku: materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (21 berez. 2014 r.) / NAPrN Ukrayiny, NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku, NDI intelekt. vlasnosti, NYUU im. Yaroslava Mudroho, KHNU im. V.N. Karazina. – KH.: NDI PZIR, 2014 Aktual′nye voprosy yntellektual′noy sobstvennosty y ynnovatsyonnoho razvytyya. S. 268-270

12. Kyselev Y.YA. Zarubezhnoe trudovoe pravo: Uchebnyk dlya vuzov / Y.YA. Kyselev. M.: Yzdatelstvo NORMA, 2000. 263 s.

13. Sereda O.H. Mizhnarodni standarty z okhorony pratsi: suchasnyy stan ta perspektyvy adaptatsiyi zakonodavstva Ukrayiny. Publichne pravo. 2013. № 2. S. 219-226

14. Bureau of labor statistic / United States Department of labor. URL: http://www.dol.gov

15. Lebedeva L. Opyt SSHA: hosudarstvennaya polytyka v sotsyalno-trudovoy sfere. URL: http://vasilievaa.narod.ru/7_5_02.htm

16. Vlasyuk O.S. Preyher D.K. Vuhillya yak stratehichna enerhetychna perspektyva Ukrayiny. Stratehichni priorytety. 2008. №4-9. S.85–95

17. Yaremchuk R. Mizhnarodno-pravove rehulyuvannya spivrobitnytstva derzhav u sferi nadrokorystuvannya. URL: http://blogs.korrespondent.net/blog/users/3333870-mizhnarodno-pravove-rehuluivannia-spivrobitnytstva-derzhav-u-sferi-nadrokorystuvannia

18. Pryyshla bida – vidchynyay vorota. Uryad ryatuye «Naftohaz Ukrayiny» tsinoyu pryvatnoyi hazovydobutku. URL: http://www.ukrnadra.net/ua/analitics/articles/461.html

19. Hrupa tekhnichnoyi pidtrymky z pytan hidnoyi pratsi ta Byuro MOP dlya krayin Skhidnoyi Yevropy y Tsentral′noyi Aziyi. URL: http://www.ilo.org/moscow/office/lang--ru/index.htm

20. Prodvyzhenye dostoynoho truda v Vostochnoy Evrope y Tsentralnoy Azyy Napravlenyya raboty Hruppy tekhnycheskoy podderzhky po voprosam dostoynoho truda y Byuro MOT dlya stran Vostochnoy Evropy y Tsentral′noy Azyy. URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_306408.pdf.

Nazymko O.V. International and foreign experience of legal regulation of labor in the mining industry. – Article.

In the framework of this scientific and legal article, the author identified the features of foreign experience in the legal regulation of labor in the mining industry. On this basis, proposals have been developed to improve the quality of national legislation and increase the practice of its application. The study substantiated the need to: 1) harmonize the national regulatory framework with the provisions of ILO Convention № 45 «On the use of women in underground work in mines of any kind» from 21.06.1935, which completely prohibits the work of women regardless of age underground works in the mine; Art. 5 of ILO Convention № 176 on the Collection and Publication of Statistics on Accidents, Occupational Diseases and Dangerous Events in Mining Enterprises, Art. 7, 10 of the ILO Convention № 176, Article 3-8 of Council Directive 92/104 / EC on the consolidation of the responsibilities of the owner (manager) of a mining enterprise, etc.; 2) inspections of the Mining Law of Ukraine for harmonization of provisions with the requirements of ratified ILO Conventions and EU directives; 3) systematization of special labor legislation in the mining sector, clearly prescribing the duties, rights and responsibilities of employees and employers in the Mining Law of Ukraine, including regarding salary delays, violations of the terms of the collective agreement, informing about harmful working conditions, etc.; 4) compliance with the requirements of Art. 9 of the ILO Convention №176 on the actual informing of employees about the dangers associated with their work by increasing the disciplinary responsibility of managers (before dismissal) 5) improving the Safety Rules in coal mines, taking into account the provisions of Annex «Minimum safety and health requirements» of Council Directive 92 / 104 / EEC (equipping workplaces, rest rooms, etc.); 6) implementation of ranking in the draft Labor Code of the requirements for the permissible age and experience of the employee depending on the position and type of dangerous, harmful work; 7) legislative consolidation of the list of mining professions on which the use of women's labor is allowed, etc.

Key words: *modern international labor standards, current national labor legislation, foreign legislation, miner, mining, industry.*

Назымко Е.В. Международный и зарубежный опыт правового регулирования труда в горнодобывающей промышленности. - Статья.

В рамках данной научно-правовой статьи автор определил особенности зарубежного опыта правового регулирования труда в горнодобывающей промышленности. На этой основе разработаны предложения по улучшению качества национального законодательства и повышения практики его применения. Предложения касаются гармонизации национальной нормативной базы с положениями Конвенции Международной организации труда; проверки Горного закона Украины на согласование его положений требованиям ратифицированных Конвенций МОТ и директив ЕС; систематизации специального трудового законодательства в горнодобывающей сфере, в том числе относительно задержки заработной платы, нарушений условий коллективного договора, информирование о вредных условиях труда и т.д.

Ключевые слова: *современные международные трудовые стандарты, действующее национальное трудовое законодательство, зарубежное законодательство, горняк, добыча, промышленность.*

Авторська довідка:

Назимко Олена Вікторівна *– кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.*

Стаття надійшла до редакції: 20 квітня 2021 р.

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-86-97

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ: В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Петросян К.Є., Котова Л.В.

EXERCISE OF THE RIGHT TO SOCIAL PROTECTION BY INTERNALLY DISPLACED PERSONS: IN THE ASPECT OF PROVIDING THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW

Petrosian K.E., Kotova L.V.

У статті здійснено аналіз міжнародних та національних нормативно-правових актів, а також даних, зокрема статистичних, щодо окремих аспектів реалізації права на соціальний захист, у тому числі щодо правового забезпечення захисту внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Відзначено, що з початком збройної агресії Російської Федерації у 2014 році в Україні з'явилися особи, які з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту були вимушені залишити місця свого постійного проживання та переселитися в інші регіони держави. Офіційна статистика щодо кількості взятих на облік ВПО з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим, та частки серед них осіб пенсійного віку в черговий раз підкреслює необхідність дослідження питання забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб на соціальний захист та розробки ефективних механізмів вдосконалення законодавчої бази, що закріплює права і свободи внутрішньо переміщених осіб в аспекті забезпечення принципу верховенства права. Констатовано, що в аспекті забезпечення принципу верховенства права, право на соціальний захист має природно-правовий характер, тобто належить особі з моменту народження, а тому має визнаватись і гарантуватись державою. Підкреслюється неподільність принципу верховенства права з такими поняттями як демократія та права людини, в тому числі права у сфері соціального захисту. Авторами з'ясовані важливі моменти визначення понять «соціальний захист» й «соціальне забезпечення» та виокремлені три головні складові системи соціального захисту. Авторами зазначено, що існує ряд особливостей в реалізації права на соціальний захист в умовах збройного конфлікту в Україні внутрішньо переміщеними особами, зокрема: по-перше, констатовано, що право на соціальний захист внутрішньо переміщеної особи поставлено у залежність від наявності у такої особи довідки на підтвердження цього статусу; по-друге, підкреслюється, що з метою реалізації свого конституційного права особа повинна відкрити рахунок виключно в Ощадбанку; по-третє, встановлюється, що діюче законодавство передбачає обов'язок внутрішньо переміщеної особи періодично проходити фізичну ідентифікацію в установі банку; по-четверте, у разі недотримання встановлених умов особа зазнає обмеження у реалізації свого права на соціальний захист шляхом зупинення соціальних виплат, що порушує забезпечення принципу верховенства права.

***Ключові слова**: соціальний захист, соціальне забезпечення, система соціального захисту, реалізації права на соціальний захист, принцип верховенства права.*

Постановка проблеми. Статтею 46 Конституції України передбачено, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставив, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [1, ст.46]. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням; пенсіями, іншими видами соціальних виплат та допомоги, що спрямовані на забезпечення рівня життя, не нижчий від про-житкового мінімуму, встановленого законом.

Однак, в сучасних умовах питання реалізації та забезпечення конституційних прав людини та громадянина в Україні набули особливого значення, враховуючи певні загрози та фактори, такі як, збройна агресія Російської Федерації на Сході України, пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 та введення внаслідок цього карантинних обмежень, локдаунів тощо.

З початком збройної агресії Російської Федерації у 2014 році в Україні з'явилися особи, які були вимушені залишити місця свого постійного проживання з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та переселитися в інші регіони держави, так звані внутрішньо переміщені особи. При цьому, як люди, що були змушені виїхати з окупованих територій, так і ті, які залишилися на тимчасово окупованій території, стикаються з численними проблемами. Найбільше проблем виникає у галузі соціального забезпечення, зокрема, пенсійного. Це пов'язано з тим, що велика кількість осіб, постраждалих від збройного конфлікту – особи похилого віку. Відповідно до інформації офіційного сайту Міністерства соціальної політики України, станом на 15 березня 2021 року, за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), в Україні взято на облік 1 462 313 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [2]. Згідно повідомлення пресслужби Пенсійного фонду України, станом на 1 січня 2021 року в Україні налічувалось 11,1 мільйонів пенсіонерів [3]. З огляду на це, питання забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб на соціальний захист постало перед вітчизняним законодавцем та правниками теоретиками і практиками так гостро, як ніколи раніше.

Також на нашу думку, ця актуальність підкреслюється необхідністю дотримання принципу верховенства права, який є основоположною засадою у визначенні конституційного ладу держави і передбачає, що людина, її права та свободи є найвищою цінністю, визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою реалізації права на соціальний захист, у тому числі щодо правового забезпечення захисту внутрішньо переміщених осіб займалися такі науковці, як: О. Виноградова, О.Фесенко, Г. Христова, О. Безпалова, С. Алексєєв, Т. Гарасимів, О. Рогач та інші. Також проблема забезпечення та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є предметом постійного моніторингу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, різноманітних міжнародних організацій (ОБСЄ, Міжнародна організація з міграції (МОМ), Агентство ООН із питань міграції тощо).

Проблематика верховенства права привертає чи не найбільшу увагу представників юридичної науки. Окремі її аспекти ставали предметом ґрунтовних досліджень таких вчених, як С. Головатий, А. Заєць, М. Козюбра, О.Петришин, В. Городовенко, Н. Грень, В. Камка, О. Ткачук, С. Шевчук та ін.

Разом з тим, питання реалізації права на соціальний захист внутрішньо переміщеними особами в аспекті забезпечення принципу верховенства права науковцями не вивчалося в достатньої мірі.

Тому, з огляду на зазначене, метою цієї статті є дослідження особливостей реалізації права на соціальний захист в умовах збройного конфлікту в Україні внутрішньо переміщеними особами з урахуванням міжнародних стандартів та формування пропозицій щодо ефективної реалізації механізмів вдосконалення законодавчої бази, що закріплює права і свободи внутрішньо переміщених осіб в аспекті забезпечення принципу верховенства права.

Виклад основного матеріалу дослідження. В статті 1 Конституції України закріплено, що Україна є суверенною незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою. При цьому наголошується, що людина її життя і здоров'я честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. А права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави [1, ст.1]. Отже, здійснюючи соціальну функцію, держава тим самим забезпечує соціальний захист своїх громадян у сфері суспільних відносин.

Вважається, що термін «соціальний» походить від латинського "socialis" і означає: спільний, громадський, тобто такий, що пов'язаний із питаннями спільного життя громади та суспільства [4].

Багато науковців розглядають поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» як синоніми. Однак, соціальний захист, на відміну від соціального забезпечення, передбачає гарантії щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього природного середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави. Соціальне забезпечення порівняно із соціальним захистом є вужчим поняттям і означає практику виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду. Відповідно до міжнародних стандартів соціальне забезпечення включає також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [5, с.36].

Отже, соціальний захист забезпечує життєдіяльність громадян у широкому розумінні і включає в себе не тільки соціальне забезпечення, а й соціальну інтеграцію, отримання освіти, забезпечення житлом, охорона здоров'я і так далі. При цьому, соціальний захист може розглядатися як у широкому, так і у вузькому розумінні.

Так, поняття «соціальний захист» у широкому розумінні визначають як: діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті. У вузькому розумінні соціальний захист визначають як: сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийнятного рівня життя [5, с.36].

Тобто, на нашу думку, соціальний захист у широкому значенні становить вид окремих відносин, що існують у державно-організованому суспільстві, з приводу забезпечення достатніх можливостей особи для її всебічного розвитку та її нормальної життєдіяльності.

В юридичній літературі є велика кількість визначень поняття «соціальний захист». Соціальний захист визначається як

комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах [6, с.381].

С. Алексєєв під поняттям «захист» розумів державно-примусову діяльність, спрямовану на здійснення «відновлювальних» завдань – на відновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку [7, с.202].

О. Єрмоловська вважає, що «соціальний захист – це система відносин між індивідом і суспільством з приводу розв'язання протиріч між негативними соціальними наслідками та становленням ринкової організації виробництва, реальними можливостями людини адаптуватися до них» [8, с.13]. Іншу думку висловлює Н. Хом'як, яка під соціальним захистом розуміє «комплекс заходів, що захищають від економічної та соціальної деградації внаслідок економічної кризи, зниження доходів, хвороб, професійного захворювання, старіння, безробіття, екологічної загрози тощо» [9, с.8].

На думку І. Сироти, термін «соціальний захист» належить до функції держави, яка піклується про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян [10, с.4].

І. Ярошенко соціальний захист розглядає «як діяльність держави, яка здійснюється у рамках державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя, і закріплена у системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються при задоволенні потреб особи в належному матеріальному забезпеченні із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, у розмірі не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня» [11, с.24].

Н. Стаховська вважає, «що законодавець до соціального захисту намагається віднести різні державницькі заходи матеріально-побутового, медичного, культурно-освітницького й іншого характеру, через які виявляється турбота держави про підростаюче покоління, про громадян, які перебувають у складних життєвих ситуаціях і потребують допомоги, про громадян, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною і, фактично, про все населення України» [12, с.56].

Н.Б. Болотіна розглядає соціальний захист «як зміст соціальної функції держави, який виражається системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини й громадянина в державі» [13, с.324].

На думку П.І. Шевчука система соціального захисту покликана виконувати дві основні функції:

- пом'якшувати наслідки бідності (реабілітаційна функція) через надання короткотермінової адресної допомоги бідним;

- запобігати бідності (превентивна функція), що досягається запровадженням умов для участі громадян у соціальному страхуванні під час свого активного періоду життя.

Перша функція має, зазвичай, характер пасивної підтримки тих членів суспільства, які з певних причин опинились у скрутному економічному становищі, що допомагає їм уберегтися від зубожіння. Друга полягає у захисті доходу окремої особи і членів її сім'ї на випадок втрати працездатності (через старіння, хворобу, каліцтво) чи самої роботи і є активним заходом допомоги [14].

Вважаємо, що мета соціального захисту полягає в тому, щоб, забезпечивши людям мінімально необхідний життєвий рівень,

надати кожному можливості вільно розвиватися, реалізувати себе, свої здібності, гарантувати дотримання стабільності в суспільстві, соціальної солідарності, загального добробуту населення.

В аспекті принципу верховенства права слід зауважити, що право на соціальний захист має природно-правовий характер, тобто належить особі з моменту народження, а тому має визнаватись і гарантуватись державою. У юридичній енциклопедії верховенство права тлумачать як принцип, що передбачає панування права в життєдіяльності громадянського суспільства та функціонуванні правової держави [15, с.341]. На думку одного із творців доктрини верховенства права А. Дайсі цей принцип ґрунтується на визнанні та беззастережному сприйнятті найвищої цінності людської особи, її невідчужуваних прав і свобод, які, є «основою, а не результатом права країни», а правила, що лежать в основі конституційного кодексу, є «не джерелом, а наслідком прав осіб» [16, с.522, 527].

Принцип верховенства права є «надпринципом», який можна розглядати як верховенство правового закону, характеризуючи його за призначенням як верховенство прав людини в їх природному розумінні [17]. В питанні реалізації в Україні принципу верховенства права важко переоцінити значення підписання та ратифікації Україною Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, 11, 15 та 16 до неї. Розглядаючи механізм реалізації в Україні принципу верховенства права, слід ще раз підкреслити його неподільність з такими поняттями як демократія та права людини, в тому числі права у сфері соціального захисту.

Тобто, соціальний захист - це певний механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян, система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив.

Водночас слід виділити три головні складові системи соціального захисту: 1) пенсійне забезпечення та забезпечення на випадок безробіття; 2) грошова допомога сім'ям; 3) різні форми соціальної допомоги й соціальних послуг (догляд за людьми похилого віку, інвалідами, опіка над сиротами).

Механізм реалізації права на соціальний захист визначають такі акти законодавства як Основи законодавства про загальнообов'язкове держане соціальне страхування від 14 січня 1998 року, Закони України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року, «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 року.

Відповідно до Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, загальнообов'язкове державне соціальне страхування - це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у випадку хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, встановлених законом. Законом також передбачено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне; у зв'язку з тимчасовою втратою

працездатності та витратами, зумовленими похованням; медичне; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; на випадок безробіття та інші види страхування, передбачені законами України [18, ст.1].

Права внутрішньо переміщених осіб у сфері соціального захисту лише нещодавно стали предметом досліджень у вітчизняній науці публічного права. Зокрема, існує дискусія щодо наявності у внутрішньо переміщених осіб окремого правового статусу чи визнання їх окремого правового положення. Це має значення, оскільки правовий статус особи потребує певної процедури визнання та офіційного оформлення. Правове положення особи вимагає скоріше вжиття державою певної сукупності негативних і позитивних обов'язків, які випливають з фактичного стану правовідносин і обов'язку держави захистити будь-які категорії осіб відповідно до засад поваги до прав людини та юридичної визначеності. Внутрішньо переміщені особи зіткнулися з проблемою здійснення та захисту своїх прав, гарантованих Конституцією України, в тому числі права на соціальний захист. Не зважаючи на прийняті спеціальні нормативно-правові акти, чинне законодавство недосконале та не містить належних і ефективних правових, зокрема, організаційних і процедурних механізмів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в аспекті забезпечення принципу верховенства права. Однак, в умовах сьогодення український законодавець намагається вирішити ряд проблем, які постають перед внутрішньо переміщеними особами.

Зокрема, 20.10.2014 було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо перемішених осіб» № 1706-VII, який встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.

Статтею 2 зазначеного Закону визначено, що Україна має вжити всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо запобігання вимушеного внутрішнього переміщення осіб. Громадяни України, іноземці або особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання в Україні, мають право на захист від примусового внутрішнього переміщення. Цей закон встановлює додаткові гарантії для ВПО, а не обмеження їх прав [19, ст.2].

Внутрішньо переміщені особи потребують особливого захисту, на чому наголошує Комітет міністрів Ради Європи: «внутрішньо переміщені особи не повинні зазнавати дискримінації через їхнє переміщення. Держави-члени повинні вжити належних і ефективних заходів для забезпечення рівного ставлення до внутрішньо переміщених осіб, а також до них та інших громадян. У результаті цього може виникнути зобов'язання розглянути питання щодо особливого поводження з внутрішньо переміщеними особами з огляду на їхні потреби» [20].

В чинному законодавстві існує чимало законів, постанов КМУ та законодавчих актів, що визначають нормативно-правове регулювання права на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб.

Так, Кабінетом Міністрів України 01.10.2014 була прийнята постанова № 505, якою затверджено Порядок надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення

антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг (далі - Порядок № 505). Цей Порядок визначає механізм надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг (далі - грошова допомога).

Пунктом 7 Порядку № 505 передбачено, що у разі звільнення та подальшого непрацевлаштування працездатного члена сім'ї грошова допомога на цього члена сім'ї через два місяці з дня, що настає за днем звільнення, зменшується на 50 відсотків, а через чотири місяці з дня, що настає за днем звільнення, - припиняється. Поряд з цим, Порядком взагалі не передбачено можливість відновлення виплати щомісячної грошової допомоги у разі, якщо їх припинено на підставі пункту 7, навіть якщо у подальшому, після припинення виплат, особа офіційно працевлаштувалася, що має наслідком необхідність звернення внутрішньо переміщеної особи до суду з метою захисту її соціального права.

Деякі вчені відмічають, що «не зважаючи на існування спеціального законодавства в сфері забезпечення дотримання та реалізації соціальних прав внутрішньо переміщених осіб, неврегульованим залишається питання підтвердження наявного трудового стажу до жовтня 1998 року (за відсутності трудової книжки або відповідних записів в ній) на підприємствах, які залишилися на тимчасово окупованій території або архіви яких залишилися на таких територіях. Документи, видані окупаційною владою, не беруться до уваги органами ПФУ на підставі статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»» [21, с. 70]. Підтримаємо думку вчених, та вважаємо, що слід враховувати обмежені можливості ВПО по збору доказів на окупованій території, у той час як встановлення цих фактів має істотне значення для реалізації цілої низки прав людини, включаючи право на пенсійні виплати в аспекті забезпечення принципу верховенства права. Саме тому при розгляді такої категорії спорів на підставі подібних документів суди керуються «Намібійськими винятками», практикою ЄСПЛ та враховують роз'яснення і практику Верховного Суду. Саме судовий порядок має на меті допомогти захистити права людини, передбачені Конституцією України. Водночас, на нашу думку, подібна судова процедура, яка набула масового характеру знецінює мету та сенс саме судового розгляду, бо суд просто підміняє адміністративну процедуру, яка має виконуватися пенсійними органами, наділеними відповідними дискреційними повноваженнями.

Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-XII встановлено гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми через надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів, віку дітей. Статтею 10 зазначеного Закону передбачена допомога при народженні дитини, яка вважається власністю дитини і призначається за умови, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше дванадцяти місяців з дня народження дитини [22, ст.10]. Разом з тим, Законом не передбачено можливості звернення за такою допомогою після закінчення 12 місяців з моменту народження дитини або за її відновленням з моменту припинення для тих осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України, що призводить до порушення інтересів дитини.

Також, чинне законодавство у сфері доступу до пенсійних виплат внутрішньо переміщених осіб передбачає певні обмеження для таких осіб, оскільки особа для цього повинна отримати довідку внутрішньо переміщеної особи, відкрити рахунок виключно в Ощадбанку, оформити електронне пенсійне посвідчення і періодично проходити фізичну ідентифікацію в установі банку. На нашу думку, можливість отримувати пенсії виключно через рахунки, відкриті в установах Ощадбанку, позбавляють особу права вибору банківської установи та фактично обмежують її право на отримання пенсії.

Ще однією з проблем в аспекті забезпечення принципу верховенства права є невідповідність підзаконних нормативно-правових, що регулюють питання поновлення пенсійних виплат внутрішньо переміщеним особам пенсій чинному Закону України від 09.07.2003 № 1058-IV "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування".

Так, частиною першою статті 49 Закону № 1058-IV передбачено, що виплата пенсії за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду або за рішенням суду припиняється:

1) якщо пенсія призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості;

2) на весь час проживання пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

3) у разі смерті пенсіонера;

4) у разі неотримання призначеної пенсії протягом 6 місяців підряд;

5) в інших випадках, передбачених законом.

Частиною другою цієї статі визначено, що поновлення виплати пенсії здійснюється за рішенням територіального органу Пенсійного фонду протягом 10 днів після з'ясування обставин та наявності умов для відновлення її виплати. Виплата пенсії поновлюється в порядку, передбаченому частиною третьою статті 35 та статтею 46 цього Закону [23, ст.49].

В той же час, 08 червня 2016 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 365 "Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам", яка набрала чинності 14 червня 2016 року, пунктом 1 якої затверджено Порядок призначення (відновлення) соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам та Порядок здійснення контролю за проведенням соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам за місцем їх фактичного проживання /перебування. При цьому, норми Постанови КМУ № 365 обмежують конституційне право особи на соціальні виплати в аспекті забезпечення принципу верховенства права та встановлюють додаткові підстави для припинення виплати пенсії, ніж передбачені Законом № 1058, чим, нажаль керуються в своїй роботі органи Пенсійного фонду. Це, в свою чергу, призводить до численних звернень внутрішньо переміщених осіб до суду із позовними заявами щодо відновлення та виплати пенсії, стягнення заборгованості з пенсії тощо.

Слід також зазначити, що відповідно до абзацу сімнадцятого пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам», яка набрала чинності з 26.11.2014, припинення або відновлення соціальних виплат проводиться структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад

або територіальними органами Пенсійного фонду України згідно з Порядком здійснення контролю за проведенням соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам за місцем їх фактичного проживання/перебування, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 № 365 "Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам".

Відповідно до абзацу двадцять першого пункту 1 Порядку № 637 суми пенсій, які не виплачено за період до місяця їх відновлення, обліковуються в органі, що здійснює пенсійні виплати, та виплачуються на умовах окремого порядку, визначеного Кабінетом Міністрів України.

Однак, до теперішнього часу Кабінетом Міністрів України зазначений порядок не розроблено, що виключає можливість фахівців Пенсійного органу при відновленні пенсійних виплат з моменту звернення особи вчиняти дії по виплаті виниклої заборгованості.

Отже, на даний час потребують вдосконалення як законодавчі акти у сфері нормативно-правового регулювання права на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб, так і функції пенсійних органів під час проведення відповідної роботи з ВПО. В цьому аспекті погоджуємося із точкою зору Г.В. Татаренко та О.С. Арсентьєвої щодо «необхідності розроблення Україною нової Доктрини Національної безпеки задля досягнення бажаного результату» [24, с.181], в тому числі проведення заходів по інформуванню і роз'ясненню ВПО можливостей врегулювання існуючих проблемних питань у сфері соціального захисту з метою забезпечення принципу верховенства права.

Висновки. На сьогоднішній день в Україні в цілому спостерігається тенденція до системного розвитку прав людини в аспекті забезпечення принципу верховенства права, в тому числі прав внутрішньо переміщених осіб. Соціальні права розглядаються як невід'ємний елемент міжнародних стандартів прав людини, які, з одного боку, спрямовані на гарантування кожному гідних умов життя, а з другого – визначають обов'язок держави забезпечити всім, хто цього потребує, такий мінімум соціальних можливостей і соціальної захищеності, який необхідний для підтримки гідності особи, нормального задоволення її матеріальних і духовних потреб. У цьому контексі можна констатувати, що існує ряд особливостей в реалізації права на соціальний захист в умовах збройного конфлікту в Україні внутрішньо переміщеними особами, зокрема:

- право на соціальний захист внутрішньо переміщеної особи поставлено у залежність від наявності у такої особи довідки на підтвердження цього статусу;
- з метою реалізації свого конституційного права особа повинна відкрити рахунок виключно в Ощадбанку,
- діюче законодавство передбачає обов'язок внутрішньо переміщеної особи періодично проходити фізичну ідентифікацію в установі банку;
- у разі недотримання встановлених умов особа зазнає обмеження у реалізації свого права на соціальний захист шляхом зупинення соціальних виплат, що порушує забезпечення принципу верховенства права.

На підставі викладеного, на нашу думку, необхідно створити ефективні механізми задля реалізації внутрішньо переміщеними особами наданого їм права на соціальний захист з метою дотримання гарантованого державою принципу верховенства права, що перш за все потребує вдосконалення законодавчої бази, що закріплює права і свободи внутрішньо переміщених осіб в аспекті забезпечення принципу верховенства права, а саме:

а) розроблення порядку звернення за призначенням соціальних виплат для громадян, які постійно проживають на тимчасово окупованій території України;

б) визначення на законодавчому рівні права внутрішньо переміщених осіб на звернення за соціальною виплатою після закінчення встановленого строку за наявності поважних причин;

в) розроблення порядку виплати внутрішньо переміщеним особам виниклої заборгованості у разі відновлення соціальних виплат за заявою особи;

г) приведення у відповідність до закону існуючих підзаконних актів у сфері соціального захисту.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: за станом на 01.01.2020 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
2. Міністерство соціальної політики [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.msp.gov.ua/news/19770.html.
3. Пенсійний фонд України. Інформаційна сторінка вебпорталу [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.pfu.gov.ua/2128756-rozpodil-pensioneriv-po-vydah-ta-rozmirah-pryznachenyh-pensij-stanom-na-01-01-2021/.
4. Философский энциклопедический словарь. – М., 2000.
5. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. Право України. 2000, № 4. С. 36.
6. Ліанова Л., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. – К., 2004. 491 с.
7. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. Москва: Изд-во Проспект, 2008. 412 с.
8. Єрмоловська, О.Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О.Ю. Єрмоловська. - Харківський державний університет. Харків : [б.в.], 1996. – 23 с.
9. Хом'як І. К. Формування системи соціального захисту сільського населення в радіоактивних забруднених районах: Автореф. дис. канд. екон. наук. – К., 1996.
10. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні. – К., 1998. – 408 с.
11. Ярошенко І. С. Організаційно-правові фори соціального захисту людини і громадянина в Україні: Дис. канд. юрид. наук. – К., 2006. – 219 с.
12. Стаховська Н. Соціальне забезпечення чи захист // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 8. – С. 52–57
13. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні: [монографія] / Н.Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – 381 с.
14. Шевчук П. І. Соціальна політика / Шевчук П. І. – Львів: Світ, 2003. – 400с.
15. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А–Г. – 1998. – 341 с.
16. Дайсі А. Вступ до вчення про право Конституції. Анатомія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права. –2008. – 678 с.
17. Головатий С. Верховенство закону verus «верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? // Вісник Академії правових наук України. – 2003. - № 2-3.
18. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне стархування: Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 23, ст.121.
19. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII: за станом на 27.03.2018р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст. 1).
20. Рекомендація Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб / Комітет Міністрів Ради Європи. 05.04.2006. Європи. URL: https://rm.coe.int/16806b5ab1 (дата звернення: 24.02.2020).
21. Галкін В.Л. Котова Л.В. Проблема легітимації документів, виданих окупаційною владою, на шляху до забезпечення пенсійних прав внутрішньо переміщених осіб /В.Л. Галкін, Л.В. Котова // Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць. Сєвєродонецьк : СНУ ім. В. Даля 2019. № 2 (38). С. 64-73.
22. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII//**Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 5, ст.21**
23. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування від 09.07.2003 р. № 1058-IV// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 49-51, ст. 376.

24. Татаренко Г.В., Арсентьєва О.С. Інформаційна агресія Російської Федерації проти України: Історичні паралелі // Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць. Сєвєродонецьк : СНУ ім. В. Даля 2018. № 1 (35). С.175-182

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR: za stanom na 01.01.2020 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141.

2. Ministerstvo sotsialnoi polityky [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://www.msp.gov.ua/news/19770.html.

3. Pensiinyi fond Ukrainy. Informatsiina storinka vebportalu [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://www.pfu.gov.ua/2128756-rozpodil-pensioneriv-po-vydah-ta-rozmirah-pryznachenyh-pensij-stanom-na-01-01-2021/.

4. Fylosofskyi эntsyklopedycheskyi slovar. – M., 2000.

5. Bolotina N. Pravo liudyny na sotsialne zabezpechennia v Ukraini: problema terminiv i poniat. Pravo Ukrainy. 2000, № 4. S. 36.

6. Lianova L., Palii O.. Rynok pratsi ta sotsialnyi zakhyst. – K., 2004. 491 s.

7. Alekseev S.S. Obshchaia teoryia prava : uchebnyk. Moskva : Yzd-vo Prospekt, 2008. 412 s.

8. Iermolovska, O.Iu. Sotsialnyi zakhyst yak faktor stabilizatsii zhyttievoho rivnia naselennia v umovakh transformatsiinoi ekonomiky : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk / O.Iu. Yermolovska. - Kharkivskyi derzhavnyi universytet. Kharkiv : [b.v.], 1996. – 23 s.

9. Khomiak I. K. Formuvannia systemy sotsialnoho zakhystu silskoho naselennia v radioaktyvnykh zabrudnenykh raionakh: Avtoref. dys. kand. ekon. nauk. – K., 1996.

10. Syrota I. M. Pravo pensiinoho zabezpechennia v Ukraini. – K., 1998. – 408 s.

11. Iaroshenko I. S. Orhanizatsiino-pravovi fory sotsialnoho zakhystu liudyny i hromadianyna v Ukraini: Dys. … kand. yuryd. nauk. – K., 2006. – 219 s.

12. Stakhovska N. Sotsialne zabezpechennia chy zakhyst // Predprynyma-telstvo, khoziaistvo y pravo. – 2000. – № 8. – S. 52–57

13. Bolotina N.B. Pravo sotsialnoho zakhystu: stanovlennia i rozvytok v Ukraini : [monohrafiia] / N.B. Bolotina. – K. : Znannia, 2005. – 381 s.

14. Shevchuk P. I. Sotsialna polityka / Shevchuk P. I. – Lviv: Svit, 2003. – 400s.

15. Iurydychna entsyklopediia : u 6 t. / redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. – K. : Ukr. entsykl., 1998. – T. 1 : A–H. – 1998. – 341 s.

16. Daisi A. Vstup do vchennia pro pravo Konstytutsii. Anatomiia liberalizmu. Polityko-pravnychi vchennia ta verkhovenstvo prava. –2008. – 678 s.

17. Holovatyi S. Verkhovenstvo zakonu verus «verkhovenstvo prava»: filolohichna pomylka, profesiina nedbalist chy naukovyi dohmatyzm? // Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. – 2003. - № 2-3.

18. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne starkhuvannia: Zakon Ukrainy vid 14.01.1998 r. № 16/98-VR// Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1998, № 23, st.121.

19. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Za-kon Ukrainy vid 20.10.2014 r. № 1706-VII: za stanom na 27.03.2018r. // Vido-mosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2015, № 1, st. 1).

20. Rekomendatsiia Rec (2006) 6 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo vnutrishno peremishchenykh osib / Komitet Ministriv Rady Yevropy. 05.04.2006. Yevropy. URL: https://rm.coe.int/16806b5ab1 (data zvernennia: 24.02.2020).

21. Halkin V.L. Kotova L.V. Problema lehitymatsii dokumentiv, vydanykh okupatsiinoiu vladoiu, na shliakhu do zabezpechennia pensiinykh prav vnutrishno peremishchenykh osib /V.L. Halkin, L.V. Kotova // Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka: zbirnyk naukovykh prats. Sievierodonetsk : SNU im. V. Dalia 2019. № 2 (38). S. 64-73.

22. Pro derzhavnu dopomohu simiam z ditmy: Zakon Ukrainy vid 21.11.1992 r. № 2811-XII//Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1993, № 5, st.21

23. Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia vid 09.07.2003 r. № 1058-IV// Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2003, №№ 49-51, st. 376.

24. Tatarenko H.V., Arsentieva O.S. Informatsiina ahresiia Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: Istorychni paraleli // Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka: zbirnyk naukovykh prats. Sievierodonetsk : SNU im. V. Dalia 2018. № 1 (35). S.175-182.

Petrosian K.E., Kotova L.V. Exercise of the right to social protection by internally displaced persons: in the aspect of providing the principle of the rule of law. – Article.

The article analyzes international and national legal acts, as well as data, including statistics on

certain aspects of the implementation of the right to social protection, including the legal provision of protection of internally displaced persons (further - IDPs). It is noted that with the beginning of the armed aggression of the Russian Federation in 2014, in Ukraine appeared people who were forced to leave their places of permanent residence and move to other regions of the state in order to avoid the negative consequences of the armed conflict. Official statistics on the number of unaccounted-for IDPs from the temporarily occupied territories of Donetsk and Lugansk regions and the Crimea, and particles including retired persons once again highlights the need to study the issue of the rights of internally displaced persons to social protection and development of effective mechanisms to improve the legal framework, enshrining the rights and freedoms of internally displaced persons in terms of ensuring the rule of law. It is stated that in terms of ensuring the principle of the rule of law, the right to social protection has a natural and legal nature, ie belongs to a person from birth, and therefore should be recognized and guaranteed by the state. Emphasized the indivisibility of the rule of law with such concepts as demokratiya and human rights, including the right to social protection. The authors clarify the important points of defining the concepts of "social protection" and "social security" and identify three main components of the social protection system. The authors noted that a number of features in the right to social protection in armed conflict in Ukraine internally displaced persons, in particular: firstly, stated that the right to social protection of internally displaced persons in attitudes depending on the presence of that person's help to confirm this status; secondly, it is emphasized that in order to exercise his constitutional right, a person must open an account exclusively with the Sberbank; thirdly, it is established that the current legislation provides for the obligation of an internally displaced person to periodically undergo physical identification in a bank institution; fourthly, in case of non-compliance with the established conditions, a person is subject to restrictions in the exercise of his right to social protection by suspending social benefits, which violates the principle of the rule of law.

Key words: *social protection, social security, social protection system, realization of the right to social protection, principle of rule of law.*

Петросян К.Е., Котова Л.В. Реализация права на социальную защиту внутренне перемещенными лицами в аспекте обеспечения принципа верховенства права. – Статья.

В статье осуществлен анализ международных и национальных нормативно-правовых актов, а-же данных, в частности статистических, по отдельным аспектам реализации права на социальную защиту, в том числе по правовому обеспечению защиты внутренне перемещенных лиц (далее - ВПО). Отзначений, с началом вооруженной агрессии Российской Федерации в 2014 году в Украине появились лица, во избежание негативных последствий вооруженного конфликта были вынуждены покинуть места своего постоянного проживания и переселиться в другие регионы страны. Официальная статистика по количеству взятых на учет ВПО с временно оккупированных территорий Донецкой и Луганской областей и АР Крым и доли среди них лиц пенсионного возраста в очередной раз подчеркивает необходимость исследования вопроса обеспечения прав внутренне перемещенных лиц на социальную защиту и разработки эффективных механизмов совершенствование законодательной базы, закрепляющей права и свободы внутренне перемещенных лиц в аспекте обеспечения принципа верховенства права. Констатировано, что в аспекте обеспечения принципа верховенства права, право на социальную защиту имеет естественно-правовой характер, то есть принадлежит лицу с момента рождения, а потому имеет признаваться и гарантироваться государством. Подчеркивается неделимость принципа верховенства права с такими понятиями как демократия и права человека, в том числе права в сфере социальной защиты. Авторами выяснены важные моменты определения понятий «социальная защита» и «социальное обеспечение» и выделены три главные составляющие системы социальной защиты. Авторами отмечено, что существует ряд особенностей в реализации права на социальную защиту в условиях вооруженного конфликта в Украине внутренне перемещенными лицами, в частности: во-первых, констатировано, что право на социальную защиту внутренне перемещенного лица поставлены в зависимость от наличия у такого лица справки на утверждение этого статуса; во-вторых, подчеркивается, что в целях реализации своего конституционно-го права лицо должно открыть счет только в Сбербанке; в-третьих, устанавливается, что действующее законодательство предусматривает обязанность внутренне перемещенного лица периодически проходить физическую идентификацию в учреждении банка; в-четвертых, в случае несоблюдения установленных условий осо-ба испытывает

ограничения в реализации своего права на социальную защиту путем остановки социальных выплат, нарушает обеспечения принципа верховенства права.

Ключевые слова: *социальная защита, социальное обеспечение, система социальной защиты, реализация права на социальную защиту, принцип верховенства права.*

Авторська довідка:

Петросян Крістіна Єрвандівна – *аспірант кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.*

Котова Любов Вячеславна – *кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.*

Стаття надійшла до редакції: 17 квітня 2021р.

УДК 351: 35.073.53(477)
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-98-105

УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ПОТРЕБИ СУСПІЛЬСТВА

Попов А.А., Рязанцев О.Є., Рязанцева Н.О.

UKRAINIAN LEGISLATION AND THE NEEDS OF SOCIETY

Popov A.A., Riazantsev O.E., Riazantseva N.O.

В статті розглянуті проблеми відповідності ряду норм українського законодавства потребам українського суспільства, охарактеризовані головні форми та моделі взаємодії громадських організацій з державою, що визначені законодавчо та мають чітке нормативно-правове регулювання. Автори висувають і обґрунтовують пропозицію щодо розробки більш ефективних норм законодавства України, порівняно із зарубіжних країнах в деяких сферах (податкове, сімейне, міжнародне приватне право і т.д.).

В дослідженні критично проаналізовані положення Угоди про асоціацію Україна – ЄС, а також запропоновано запозичення досвіду у таких західних країн, як: Німеччина, Франція, США та інших, в побудові громадянського суспільства.

Ключові слова: *національні інтереси, податкові пільги, громадські організації, законодавча ініціатива, громадськість.*

Постановка проблеми. Попри певні досягнення України в розвитку демократичного і ефективного правового поля, ще дуже багато проблем вимагають на сьогодні свого рішення. Сюди можна віднести невирішені правові питання щодо боротьби з корупцією, криза система правосуддя «на чолі» з кризою із Конституційним Судом України, неврегульовані відносини в сфері ефективності державного управління і ін.

Значною мірою критична ситуація в законодавстві України склалася тому, що «законопроєкти (робота з підготовки яких здійснюється комітетами згідно зі статтею (ст.) 6.3.4. Регламенту) не завжди ґрунтуються на науковому аналізі соціально-економічних, правових, політичних передумов розвитку суспільства, а також відповідних причин та наслідків прийняття тих чи інших законів» [10]. Це потребує відповідного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у світовій та вітчизняній науковій думці і практиці відіграють питання реалізації національних інтересів, визначення їх методології та політико-правових засад, що було предметом дослідження у працях таких вчених як В. Горбулін, А. Качинський, А. Кузьменко. У той же час малодослідженими залишаються питання зв'язку національних інтересів з «європейським вибором» і сучасними реаліями створення в Україні громадянського суспільства. Окремі аспекти

останніх досліджені в роботах О. Заславського, О. Корнієвського та ін.

Метою роботи є визначення і дослідження окремих шляхів вдосконалення українського законодавства щодо сучасних потреб українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз проблем поліпшення українського законодавства в останні роки не може бути здійснений без об'єктивної оцінки намагання нашої держави до формування інституційної частини правової системи України у відповідності з сучасними європейськими правовими вимогами.

Ще 18 березня 2004 р. був прийнятий Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», який визначив механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі.

В цій Програмі зазначено, що «адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу (ЄС) є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до ЄС, що в свою чергу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики» [3].

Залишаючи за дужками відповідь на питання, чи «європейський вектор» має бути визначальним і єдиним, скажемо про інше.

Уявіть собі бігуна, що на змаганнях рухається за допомогою абсолютно таких же техніки, і швидкості, що й лідери. Риторичне питання: чи зможе цей спортсмен не те, що випередити, але хоча б здогнати тих, що попереду? Вочевидь, йому обійтися без нових, більш прогресивних засобів пересування ніяк неможливо.

В перекладі на юридичну мову і маючи метою прогрес України в пошуках відповідних засобів перемоги в світових змаганнях, потрібно починати з чіткого формулювання її національних інтересів.

Вже у ст. 18 Конституції України зустрічаємо спробу їх формулювання. Тут сказано, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права» [1].

Отже, найвищий Закон України акцентує увагу на першочерговості відстоювання національних інтересів у зовнішньополітичній діяльності.

Однак, захист національних інтересів повинен здійснюватися і у внутрішньополітичній діяльності України. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року, «національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [5, п. 10 ч.1 ст. 1].

В ст. 3 цього ж Закону зазначено, що «фундаментальними національними інтересами України є:

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами» [5, ч. 3 ст. 3].

На наш погляд, попри значимість захисту національних інтересів у внутрішній політиці Україні, формулювання їх змісту в законодавстві, на наш погляд, є явно недосконалим.

Як вбачається із наведеного фрагмента тексту Закону «Про національну безпеку України», «сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення» ніяким шляхом не пов'язаний, наприклад, із створенням так званих «робочих місць» всередині України.

Цікаво у зв'язку з цим розглянути, чи надає держава якісь митні пільги при ввезенні (імпорту) обладнання на територію України, оскільки, безумовно, обладнання – це ледь не перша умова для запуску відповідного виробничого процесу, а отже створення нових робочих місць.

В статті 197 Податкового кодексу (ПК) України «Операції, звільнені від оподаткування» дається перелік операцій, які звільнені від оподаткування податком на додану вартість. Серед них – операції із ввезення на митну територію України:

«197.16.2. матеріалів, устаткування, комплектуючих, що використовуються для виробництва:

197.16.2.1. устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії;

197.16.2.2. матеріалів, сировини, устаткування та комплектуючих, які будуть використовуватися у виробництві альтернативних видів палива або виробництві енергії з відновлюваних джерел енергії;

197.16.2.3. енергозберігаючого обладнання і матеріалів, виробів, експлуатація яких забезпечує економію та раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів;

197.16.2.4. засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів.

Операції із ввезення на митну територію України зазначених у цьому пункті товарів звільняються від оподаткування, якщо ці товари застосовуються платником податку для власного виробництва та ідентичні товари з аналогічними якісними показниками не виробляються в Україні» [6].

Натомість, за ст. 195 ПК України за нульовою ставкою оподатковуються операції з вивезення товарів за межі митної території України у митному режимі експорту [6, п. п. «а» п. п. 195.1.1 п. 195.1 ст. 195]. При цьому Податковий кодекс не вирізняє, про експорт яких самих товарів йдеться, тобто не вирізняє сировину, ступінь обробки товарів і т. ін.

Із наведеного можна зробити висновок: українське законодавство містить пільги для відкриття важливих, але не визначальних видів виробництва (літакобудування, нанотехнології та інші передові галузі промисловості, як то має місце в США). Українські «національні інтереси», таким чином, не прив'язані до нагальних потреб країни, і (логічно) не закріплені належним чином в законодавстві.

З огляду на зазначене вище, першочерговими заходами щодо вирішення кола означених питань мають стати узгодження норм Митного та Податкового кодексів України із захистом внутрішнього ринку України і її національної економіки.

Таким чином, необхідність і актуальність подальшого розвитку і удосконалення процедур національної політики повинна обґрунтовуватися не тільки обраним європейським вектором руху (хоча, безумовно, він є на сьогодні визначальним), але й нагальними потребами України.

Потрібно дивитись вперед і чітко уявляти, що Угода про асоціацію Україна – ЄС містить положення, котрі неповною мірою відповідають завданням державної політики на внутрішньому ринку. Зокрема, Угода заперечує можливість проведення Україною активної протекціоністської політики щодо розширення внутрішніх ринків вітчизняних товарів і послуг. Вона передбачає, що процес виведення на внутрішній ринок нових видів вітчизняної продукції має регулюватися виключно дією ринкового механізму й інвестиційними ресурсами українських підприємств, банків та іноземних компаній і не може стимулюватися заходами державної політики.

Так, ця Угода побудована на умові, що український уряд буде дещо обмеженим у своїх діях щодо надання державної допомоги, спрямованої на зміну структури вітчизняного товарного виробництва. Безпосередньо такі обмеження поширюватимуться на державну допомогу підприємствам, які реалізують свою продукцію на внутрішніх галузевих ринках, де присутні також товари з країн – членів ЄС. Це випливає з пункту 2 (c) ст. 262 Угоди, де наголошується, що «в Україні державна допомога може надаватися для сприяння розвитку певної економічної діяльності або певних економічних сфер, якщо вона не чинить несприятливого впливу на умови торгівлі всупереч інтересам Сторін (тобто всупереч інтересам України та країн – членів ЄС)». Іншими словами, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, Україна добровільно взяла на себе зобов'язання не надавати в будь-якій формі державну допомогу внутрішнім виробникам товарів і послуг, які конкурують або можуть конкурувати з імпортерами з ЄС [11, с. 60].

Сформулювавши чітко, якими є справжні національні інтереси України не тільки у зовнішній, але і у внутрішній політиці, слід подумати і про інші засоби їх досягнення. Вони можуть бути різними, в залежності від сфери регулювання, а також зв'язку з іншими засобами, тобто системними.

Серед таких засобів, які раніше не використовувалися в Україні, та і у світі – наступні. Опіка над дітьми заробітчан, ефективні податкові пільги, якщо дитина працює за профілем, або працевлаштована відповідно до отриманої освіти, зв'язок заробітної плати державних службовців із рівнем заплати по країні, або регіоні, зберігання громадянами всіх квитанцій на суму неоподатковуваного мінімуму при відповідному зменшенню фіскальних перевірок, заборона державним службовцям і їх родичам відкривати підприємства в регіоні, де вони працюють з метою позбавити їх конкурентних переваг і ін.

Різке покращення змістовного наповнення українського законодавства повинно відбуватися не тільки для поліпшення державного регулювання сфер суспільного життя.

Одним з напрямків зміни українського законодавства, безумовно, має стати розвиток можливостей громадськості по управлінню суспільством.

Так, на думку Ф. Фукуями, «американські державні та суспільні інститути були задумані для послаблення держави чи навіть обмеження потенціалу державної влади» [14, с. 174]. Замість держави багато її функцій перебирає на себе громадянське суспільство, оскільки воно сьогодні є більш важливим для прогресу людства.

«Будучи необхідною для людей, – справедливо пише І. П. Динник, – держава є передусім гарантійною, посередницькою і контролюючою установою. Із цього виходить, що в ієрархії духовних цінностей

держава належить до цінностей нижчого порядку – після особистості й суспільства» [7].

Такий підхід є особливо ціннісним для України. «Саме активна громадянська позиція значної частини українського соціуму вирізняє його з-поміж багатьох інших націй із тоталітарним минулим» [9].

Однак, можливості громадських організацій в Україні в законодавчому полі набагато менші, ніж в громадських організацій за кордоном.

«В площині впливу громадськості, – зазначає О. Заславський, – вони здебільшого полягають в інформуванні суб'єктів законодавчої ініціативи представниками неурядової організації. Часто цим процесам передують, або протікають паралельно, соціальні маніпуляції через засоби масової інформації, загравання із суспільною думкою, намагання показати суспільству важливість та доцільність того чи іншого рішення» [8, с. 7].

Подібна «взаємодія» лише підтримувала замкнене коло обопільних ілюзій: влада перебувала у переконанні, що веде діалог із громадянським суспільством, а її контрагенти з числа громадських об'єднань намагалися переконати всіх і, насамперед, самих себе у наявності реального впливу на владу [9].

Очевидно, громадська організація сама могла б бути суб'єктом законодавчої ініціативи. Але в Законі «Про громадські об'єднання» передбачено лише, що «для здійснення своєї мети (цілей) громадське об'єднання має право: брати участь у порядку, визначеному законодавством, у розробленні проєктів нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування і стосуються сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя» [4, п. 4 ч. 1 ст. 21].

Натомість, в багатьох зарубіжних країнах це питання вирішено позитивно. Наприклад, за ст. 71 Конституції Італією народ реалізує своє право законодавчої ініціативи шляхом внесення від імені не менш ніж 50 000 виборців пропозиції, яка складена у формі постатейного законопроєкту [13, с. 21].

Інший приклад, ст. 65 Конституції Латвії серед суб'єктів законодавчої ініціативи, уповноважених вносити законопроєкти у Сейм, називає одну десяту частину виборців (у випадках та в порядку, передбаченому Конституцією) [13, с. 21].

З врахуванням необхідності якомога швидших змін в розвитку України мінімальна кількість громадян, яка була б достатня для ініціювання відповідного законопроєкту, могла би становити не більше до 25 тисяч.

Для усунення можливих негативних наслідків безпідставної масової подачі законопроєктів можна було б скористатися механізмами подібними до тих, що використані в Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 р. (Україна приймає участь). Тут, зокрема сказано, що «зацікавлена громадськість» означає громадськість, на яку справляє або може справити вплив процес прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, або яка має зацікавленість в цьому процесі; для цілей даного визначення недержавні організації, які сприяють охороні навколишнього середовища та відповідають вимогам національного законодавства, вважаються такими, що мають зацікавленість [2, ч. 5 ст. 2].

Відповідно, надалі перспективи розвитку взаємин між владою і організованим суспільством має визначати сприяння запровадження обов'язкових публічних консультацій з усіма зацікавленими сторонами при виробленні публічних політик, стандартизацію адміністративних процедур в органах публічної влади, які б змусили її підтримувати зворотний зв'язок із громадянами [9].

В цьому напрямку можна було б скористатися існуючим досвідом західних країн. У таких країнах, як: Німеччина, Франція, США та інші, головні форми та моделі взаємодії громадських організацій з державою визначені законодавчо та мають чітке нормативно-правове регулювання. «Розвинуті демократичні держави зазвичай проводять наступні заходи для розвитку третього сектору:

- визначення стратегічних напрямків, пріоритетних для держави;
- спрощене податкове регулювання;
- створення спеціальних фондів розвитку NGO;
- пряма фінансова підтримка;
- активне впровадження нових форм взаємодії та контролю: електронні обговорення, форуми, петиції;
- проведення відкритих конкурсів для розподілу грантів;
- залучення органів місцевої влади та територіальних громад;
- публічна прозорість звітування неурядових організацій» [12].

З врахуванням справжніх українських національних інтересів можна було б піти далі. Адже сьогодні в Україні суспільна довіра до громадських організацій загалом вища, ніж до політичних партій. Тому варто було б подумати про зміцнення політичної суб'єктності громадянського суспільства і надати йому можливостей системного непартійного представництва в процесі прийняття політичних рішень.

Новим викликом для України є і відставання державних електронних сервісів від темпів оцифровування суспільства та, зокрема, від актуальних потреб організованої громадськості у цій галузі. На найвищому рівні вже задекларовано намір усебічно сприяти розвиткові цифрової демократії («держава у смартфоні»). Однак, як справедливо вважає О. Корнієвський, «електронна комунікація має розвиватися лише паралельно з традиційними представницькими практиками, у жодному разі не підміняючи їх – надто з огляду на масштаби цифрової нерівності в Україні» [9].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що справжні національні інтереси України потребують їх конкретного формулювання не тільки у зовнішній, але і у внутрішній політиці відповідно до потреб суспільства.

Засоби їх досягнення не повинні бути сліпо скопійовані із західних зразків, а в багатьох напрямках бути більш прогресивними.

Різке покращення змістовного наповнення українського законодавства повинно відбуватися не тільки для поліпшення державного регулювання сфер суспільного життя.

Таким чином, одним з напрямків зміни українського законодавства, безумовно, має стати розвиток можливостей громадськості по управлінню суспільством.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. URL: http: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр(дата звернення: 15.03.2021).

2. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 черв. 1998 р. URL: https://zakon.

rada.gov.ua/laws/show/994_015 (дата звернення: 05.04.2021).

3. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 берез. 2004 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/1629-15 (дата звернення: 05.04.2021).

4. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 берез. 2012 р. № 4572-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/4572-17 (дата звернення: 03.03.2021).

5. Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2469-55(дата звернення: 10.03.2021).

6. Податковий кодекс України від 02 груд. 2010 р. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17(дата звернення: 05.04.2021).

7. Динник І. П. Взаємовідносини держави та суспільства в контексті сучасних дослідницьких підходів. URL: http://www. dy. nayka. com. ua/?op=1&z=1126(дата звернення: 03.03.2021).

8. Заславський О. Участь громадськості у законотворчому процесі. *Часопис ПАРЛАМЕНТ*. 2015. № 3. С. 2–40. URL: http://reglament.rada.gov.ua/uploads/documents / 30311.pdf (дата звернення: 12.03.2021).

9. Корнієвський О. До порядку денного розвитку взаємовідносин держави і громадянського суспільства. URL: tps://niss.gov.ua/news/statti/do-poryadku-dennogo-rozvitku-vzaemovid nosin-derzhavi-i-gromadyanskogo-suspilstv (дата звернення: 22.03.2021).

10. Основні юридичні ознаки сучасної правової системи України. URL: http://mego.info(дата звернення: 05.04.2021).

11. Пустовойт О. В. Політика розвитку внутрішнього ринку та угода про асоціацію Україна – ЄС: спільність і суперечність завдань. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 1. С. 49–63.

12. Регулювання діяльності громадських організацій (NGO) в країнах ЄС, США та Канаді. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/28925%20(1).pdf (власний текст).

13. Участь громадськості у законодавчому процесі / за ред. А. М. Євгеньєвої, експерта Лабораторії законодавчих ініціатив. URL: https://parlament.org.ua › uploads › 2015/09 (дата звернення: 12.03.2021).

14. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке / пер. с англ. Москва : АСТ; АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 220с. (Philosophy) .

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. URL: http: //zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr(data zvernennia: 15.03.2021).

2. Konventsiia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosuddia z pytan, shcho stosuiutsia dovkillia vid 25 cherv. 1998 r. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/994_015 (data zvernennia: 05.04.2021).

3. Pro Zahalnoderzhavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: Zakon Ukrainy vid 18 berez. 2004 r. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/1629-15 (data zvernennia: 05.04.2021).

4. Pro hromadski obiednannia: Zakon Ukrainy vid 22 berez. 2012 r. № 4572-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/4572-17 (data zvernennia: 03.03.2021).

5. Pro natsionalnu bezpekuUkrainy: ZakonUkrainy vid 21 cherv. 2018 r. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2469-55(data zvernennia: 10.03.2021).

6. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02 hrud. 2010 r. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17(data zvernennia: 05.04.2021).

7. Dynnyk I. P. Vzaiemovidnosyny derzhavy ta suspilstva v konteksti suchasnykh doslidnytskykhpidkhodiv. URL: http://www. dy. nayka. com. ua/?op=1&z=1126(data zvernennia: 03.03.2021)..

8. Zaslavskyi O. Uchast hromadskosti u zakonotvorchomu protsesi. Chasopys PARLAMENT. 2015. № 3. S. 2-40. URL: http://reglament.rada.gov.ua/uploads/documents / 30311.pdf (data zvernennia: 12.03.2021).

9. Korniievskyi O. Do poriadku dennoho rozvytku vzaiemovidnosyn derzhavy I hromadianskoho suspilstva. URL: tps://niss.gov.ua/news/statti/do-poryadku-dennogo-rozvitku-vzaemovid nosin-derzhavi-i-gromadyanskogo-suspilstv (data zvernennia: 22.03.2021).

10. Osnovni yurydychni oznaky suchasnoi pravovoi systemy Ukrainy. URL: http://mego.info(data zvernennia: 05.04.2021).

11. Pustovoit O. V. Polityka rozvytku vnutrishnoho rynku ta uhoda pro asotsiatsiiu Ukraina- YeS:spilnist i superechnist zavdan. Ekonomika i prohnozuvannia. 2015. № 1. S. 49–63.

12. Rehuliuvannia diialnosti hromadskykh orhanizatsii (NGO) v krainakhYeS, SShA ta Kanadi. URL:

file:///C:/Users/User/Downloads/28925%20(1).pdf (vlasnyitekst).

13. Uchast hromadskosti u zakonodavchomu protsesi / za red. A. M. Yevhenievoi, eksperta Laboratorii zakonodavchykh initsiatyv. URL: https://parlament.org.ua › uploads › 2015/09 (data zvernennia: 12.03.2021).

14. Fukuiama F. Sylnoehosudarstvo: upravlenye y myrovoi poriadok v XXI veke / per. s anhl. Moskva : ACT; ACT MOSKVA: KhRANYTEL, 2006. 220 s. (Philosophy).

Popov A. A., Riazantsev O. E., Riazantseva N. O. Ukrainian legislation and the needs of society. – Article.

In the article the problems of accordance of row of norms of the Ukrainian legislation to the necssities of Ukrainian society are considered, many forms and models of co-operation of public organizations with the state, that is certain legislatively and have the clear normatively-legal adjusting, are described.

Largely a critical situation in the legislation of Ukraine was folded because of bills not always are base on scientific analysis of socio-economic, legal, political pre-conditions of development of society.

It is needed to look ahead and clearly to present, that Agreement about an association Ukraine - ЄС contains positions that answer the tasks of public policy an incomplete measure at the internal market. In particular, Agreement denies possibility of realization of active protectionism politics Ukraine in relation to expansion of internal markets of home commodities and services.

Thus, a necessity and actuality of further development and improvement of procedures of national politics must be grounded by not only the select European vector of motion (although, undoubtedly, he determines for today) but also urgent necessities of Ukraine.

Setting forth clearly, what the real national interests of Ukraine are not only in a foreign but also in internal policy, it follows to think and about other facilities of their achievement. They can be different, depending on the sphere of adjusting, and also connection with other facilities, id est by the system.

Authors throw out and ground suggestion in relation to development of more effective norms of legislation of Ukraine, by comparison to foreign countries in some spheres (tax, family, international private law et cetera).

They consider also borrowing of such western countries as Germany, France, the USA experience is offered in the construction of civil society.

Key words: *national interests, tax deductions, public organizations, legislative initiative, public.*

Попов А.А., Рязанцев Е.Е., Рязанцева Н.А. Украинское законодательство и потребности общества. - Статья.

В статье рассмотрены проблемы соответствия ряда норм украинского законодательства потребностям украинского общества, охарактеризованы главные формы и модели взаимодействия общественных организаций с государством, которые определены законодательно и имеют четкое нормативно-правовое ре-ния. Авторы выдвигают и обосновывают предложение по разработке более эффективных норм законодательства Украины по сравнению с зарубежных странах в некоторых сферах (налоговое, семейное, международное частное право и т.д.).

В исследовании критически проанализированы положения Соглашения об ассоциации Украина - ЕС, а-же предложено заимствования опыта в таких западных стран, как Германия, Франция, США и других, в построении гражданского общества.

Ключевые слова: *национальные интересы, налоговые льготы, общественные организации, законодательная инициатива, общественность.*

Авторська довідка:

Попов Анатолій Андрійович, *кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та фінансів Луцького інституту розвитку людини вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"».*

Рязанцев Олександр Євгенович, *кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та фінансів Луцького інституту розвитку людини вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"».*

Рязанцева Наталія Олександрівна, *старший викладач кафедри права та фінансів Луцького інституту розвитку людини вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"».*

Стаття надійшла до редакції: 29 квітня 2021 р.

УДК 342.9, 342.5
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-106-117

АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА ОРГАНІВ ЯКІ РОЗСЛІДУЮТЬ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПОДАТКОВОГО ТА МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Солодченко С.В., Гриценко Г.М.

THE ADMINISTRATIVE REFORM OF BODIES WHICH ARE INVESTIGATING VIOLATIONS IN THE FIELD OF TAX AND CUSTOMS LEGISLATION

Solodhenko S. Hrytsenko H.

Державна фіскальна служба України виконувала низку важливих завдань з забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску. З 1998 року держава починає реформу по створенню органу який буде проводити розслідування правопорушень у сфері податкового та митного законодавства. На теперішній час вже почався 4 етап реформування органів з боротьби з порушеннями у сфері податкового та митного законодавства з моменту створення нашої держави, але нажаль, жодного разу неможливо зазначити більш позитивних моментів ніж негативних. Мета жодного реформування органів які проводять розслідування у сфері правопорушень податкового та митного законодавства зменшити тиск на бізнес та зробити більш прозорим ведення бізнесу у державі та зацікавленість іноземних інвесторів в інвестування в економіку держави.

Наразі Верховною Радою України прийнятий у другому читанні закон України «Про Бюро економічної безпеки України», метою даного закону є ліквідація податкової міліції, оптимізації структури та чисельності органів, які ведуть боротьбу зі злочинами у сфері економіки, усунення дублювання їх функцій та створення Бюро економічної безпеки України з метою запобігання, попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до їх підслідності.

У статті проаналізовано особливості адміністративного реформування органів які ведуть боротьбу зі злочинами у сфері економіки у історичному аспекті, та зазначені деякі прогалини діючого законодавства при адміністративному реформуванні та розроблені шляхи усунення практичних прогалин у законодавстві.

Ключові слова: *державна фіскальна служба, бюро економічної безпеки, податкова міліція, органи державної влади.*

Постановка проблеми. Питання про постійний тиск на бізнес, з боку держави в обличчі правоохоронних органів виникає з моменту набуття самостійності нашої держави. І саме це проблемне питання ставлять попереду, коли виникає зміна влади

у державі, або починається економічна криза та різко падає приток інвестицій в економіку держави. Державна фіскальна служба в історичному (Міністерство доходів та зборів та інші назви даної структури) слугує першим, що на думку громадськості заважає веденню бізнесу та сплати суб'єктами господарювання податків до дер-жави. Але, у багатьох не виникає питання: «А лише тільки Державна фіскальна служба України, проводить розслідування та припи-нення правопорушень у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внес-ку?», адже в нас ще багато органів які розг-лядають дане питання, це й економічні підрозділи в Національної поліції України, Де-партамент з розслідування особливо важли-вих справ у сфері економіки при ГПУ та Служба безпеки України. І дуже важливе питання: «А є можливість реального впливу на ведення легальної господарської діяльності з боку правоохоронних органів (особливо в обличчі державної фіскальної служби) з урахуванням останніх змін які проводились у державній фіскальний службі (починаючи з 2021 року), або можливо це маніпуляції тіньового бізнесу щоб облегшить себе ухилення від сплати податків та збільшити нелегальні прибутки?».

Актуальність теми обумовлено тим, що Верховною Радою України прийнято Закон «Про Бюро економічної безпеки України». Даний закон повинен буде ліквідувати податкову міліцію, котра входить до складу Державної фіскальної служби й створити Бюро економічної безпеки України - центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Тому, потрібно проаналізувати у історичному аспекті створення, здійснення професійної діяльності та функції якими були у органів, які припиняли правопорушення у податковому та митному законодавстві (на прикладі податкової міліції, яка входила до складу Державної фіскальної служби України) та Бюро економічної безпеки України, щоб в порівняльному аналізі виявити дискусійні питання, які спричиняли тиск на суб'єктів господарювання. Рішення даних питань неможливо без ретельного правового аналізу діючих норм, в ракурсі історичного розвитку інституту державних органів які припиняли правопорушення у сфері податкового та митного законодавства. Проаналізував, ми зможемо виявити істотні недоліки норм законодавства та розробити пропозиції до правового регулювання діяльності Бюро економічної безпеки України та функцій, які надала держава цьому органу щодо протидії правопорушенням, що посягають на сталий розвиток функціонування економіки держави**.**

Дослідження та публікації. Починаючи зі створення у нашій державі органу, який проводить розслідування економічних злочинів, науковцями приділяється значна увага законодавчому регулювання повноваженням та функціям які держава надає для виконання наданих завдань, особливо це зазначалось, коли держава стала інтегрувати своє законодавство до законодавства Європейського Союзу. Але, нажаль, ці дослідження більш проходили журналістами та деколи адвокатами в мережі Інтернет. Що стосується функцій та повноважень Державної Фіскальної служби України, науковцями були лише наступні дослідження, які частково стосувалися теми: дослідження Шулатова І.С. «Поняття і сутність державної фіскальної служби України», Литвин Н.А. «Адміністративно-правове забезпечення інформаційної діяльності органів Державної Фіскальної

Служби України», Мороз Д.О. «Адміністративно-правові засади діяльності податкової міліції як суб'єкта інформаційних відносин в Україні» та ін.

Метою дослідження є аналіз діючого законодавства щодо ефективності проведення реформи органів виконавчої влади, на які покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави (у історичному аспекті), та зазначення деяких прогалини діючого законодавства при адміністративному реформуванні, шляхи усунення практичних прогалин у законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Верховною Радою України 28.01.2021 року був прийнятий та набрав чинності 25.03.2021 року Закон Украйни «Про Бюро економічної безпеки України»[1], який повинен буде ліквідувати податкову міліцію й створити Бюро економічної безпеки України. На теперішній час це є однією з умов прийнятого 25 серпня 2020 року Закону України «Про ратифікацію меморандуму про взаєморозуміння між Україною як позичальником та Європейським Союзом як кредитором і кредитної угоди між Україною як позичальником та Національним банком України як агентом позичальника та Європейським Союзом як Кредитором (щодо отримання Україною макрофінансової допомоги Європейського Союзу в сумі до 1 мілья-рда 200 мільйонів євро)» (далі – Закон про ратифікацію меморандуму). [2]

Але, у п.2 Додатку І Закону про ратифікацію меморандуму критеріями структурних реформ зазначено що: «Органи влади продовжать реформу податкової та митної адміністрацій, шляхом проведення конкурсної і заснованої на компетенції процедури відбору на посади керівників Державної податкової служби України та Державної митної служби України після закінчення карантину, а також шляхом реалізації планів податкової та митної реформи, особливо стосовно вдосконаленої системи моніторингу ПДВ, заснованої на управлінні ризиками, розробки концепції та методології електронного податкового аудиту та початку їх публічного обговорення, впровадження електронних касових реєстраторів (програмних реєстраторів розрахункових операцій) та використання нових IT-рішень для прискорення митного оформлення)». Тобто ніде не зазначено що потрібно ліквідувати Державну Фіскальну службу України, та податкову міліцію, зазначено про податкову та митну адміністрації, так цю реформу наша держава розпочала ще у 2018 році, яку успішно проводе крок за кроком по теперішній час.

Щоб всебічно розглянути ліквідацію податкової міліції, яка входить до складу Державної Фіскальної служби України та створення Бюро економічної безпеки України з позитивних та негативних наслідків, необхідно розглянути історію становлення податкової міліції у нашій державі, та функції які були їй довірені державою у порівняльному аналізі з функціями, які держава надає для функціонування Бюро економічної безпеки України.

З моменту набуття незалежності нашої держави з 1991 року з кримінальним приховуванням прибутків від оподаткування суб'єктами господарювання проводили боротьбу спеціальні підрозділи Міністерства внутрішніх справ України. З урахуванням становлення державності і процесів переходу економіки держави від планової до ринкової ефективність діяльності даних підрозділів знизилася до мінімуму, а ще одним з фактів неефективності стала взаємодія з податковими інспекціями (спільним

веденням баз даних). Тому, Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) починає історію реформування підрозділів, які проводили боротьбу з приховуванням прибутків від оподаткування суб'єктами господарювання. Так, 15.11.1996 року КМУ приймає Постанову «Про забезпечення діяльності Державної податкової адміністрації України» [3] в якій зазначено, що за рахунок делегування частки повноважень від Міністерства внутрішніх справ, 4700 працівників підрозділів по боротьбі з кримінальними правопорушеннями в сфері прибутків від оподаткування увійшли до складу Державної податкової адміністрації (далі – ДПА), яка фактично від утворення і до сьогодні перебуває у стадії постійного реформування. В 1998 році був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про державну податкову службу в Україні"» [4], де статтею 1 до органів попереднього слідства ДПА віднесли Податкову міліцію (далі – ПМ). Статтею 2 даного закону передбачено, що одним із завдань Податкової міліції є запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Проведенні реформи в органах державної влади, які проводять боротьбу з кримінальним приховуванням прибутків від оподаткування суб'єктами господарювання, надали позитивні результати, але вже починаючи з початку 2000 років почалися маніпуляції дій у засобах масової інформації між владою, бізнесом та суспільством щодо ліквідації Податкової міліції. Тому, питання потрібності ліквідування Податкової міліції стало виникати неодноразово як з уст посадових осіб діючої влади, так бізнесу та суспільства. При чому повноваження та функції які держава надала податкової міліції не скасувати, а лише повернути Міністерству внутрішніх справ та Службі безпеки України.

У 2010 року Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [5] була утворена Державна податкова служба України, реорганізував Державну податкову адміністрацію України. У зв'язку з черговим реформуванням, підрозділи Податкової міліції перейшли до складу Державної податкової служби, а у 2012-му році Указом Президента України «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» [6] було утворено Міністерство доходів та зборів, до складу якого були включена Податкова міліція. Положення про Міністерство доходів та зборів було затверджено Указом Президента України від 18 березня 2013 року № 141/2013[7], де зазначено у п.3, що основним завданням Податкової міліції є «……а також боротьба з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, здійснення в межах своїх повноважень контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів та інших платежів».

У 2014 році після проведення революції Гідності, Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про ліквідацію Міністерство доходів і зборів» [8], якою було ліквідовано Міністерство доходів і зборів та припинені заходи щодо реорганізації Державної податкової служби та Державної митної служби, що розпочаті відповідно до Указу Президента України від 24 грудня 2012 р. № 726 «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади». КМУ даною постановою залишає за Державною податковою службою України функцію «……боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового законодавства, а також

законодавства з питань сплати єдиного внеску,» але структурний орган, який виконує дану функцію нормативно не закріплює. Таким чином, далі функціонування Податкової міліції та виконування нею вказаної функцій неможливо без порушень законодавства, що в свою чергу сприяє створенню прецедентів з оскарження ряду процесуальних дій Податкової міліції.

Так, у справі № 408/314/20-п провадження № 33/810/58/20 Апеляційний суд Луганської області 31 липня 2020 року скасовує рішення Біловодського районного суду Луганської області від 04 березня 2020 року про притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст.204-3 КУпАП та виносить постанову про закриття провадження. Одним з аргументів для прийняття такого рішення стало те, що суд першої інстанції не звернув увагу на те, що чинна редакція ст.255 КУпАП не містить повноважень для Податкової міліції складати протоколи за ст.204-3 КУпАП. Другий факт, коли при численних реформах органів, які проводили розслідування правопорушень з економічнім складом при зміні назви органу не були внесені зміни в законодавство, так, у Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не були внесені зміни назви з «органів доходів і зборів» на назву «органи державної фіскальної служби» чим на певний час була заблокована робота оперативних підрозділів Податкової міліції. І тільки через певний час за допомогою роз'яснень Міністерства Юстиції, було встановлено послідовність змін назви органу і встановлена правонаступність, тим самим було дозволено згідно законодавства вести оперативно-розшукову діяльність. Тобто, відсутність у нашої держави єдиного та чіткого законодавчого акта про орган, який буде вести боротьбу з порушеннями в податковому та митнім законодавстві України, призводить до юридичних прецедентів, що сприяє ухиленню осіб від відповідальності за вчинення даних дій.

Далі, 21.05.2014 року Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова «Про утворення Державної фіскальної служби» [9] реорганізував Міністерство доходів і зборів шляхом перетворення, та п.2 даної постанови визнає такою, що втратила чинність, постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2014 р. № 67 «Про ліквідацію Міністерства доходів і зборів». Тобто, знову ми повертаємось назад і об'єднуємо Державну податкову службу та Державну митну службу, які раніше були роз'єднанні. Постановою КМУ «Про Державну фіскальну службу України» [10] було затверджено положення, де основним завданням Податкової міліції зазначено «….а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установлений законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів.»

Вже з грудня 2018 року почалась чергова реформа, яка триває й по теперішній час. В період останнього реформування із Державної фіскальної служби України (далі - ДФС) було виокремлено Державну податкову службу України (далі – ДПС), до якої спочатку планували підпорядкувати Податкову міліцію та Державну митну службу. Але, перехід до ДПС не відбувся, тому що Кабінетом Міністрів прийнято рішення щодо розділення сервісної та правоохоронної функцій Державної Податкової Служби.

На сьогодні підрозділи Податкової міліції продовжують здійснювати повноваження та виконувати функції з реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового законодавства у відповідності до Постанови КМУ № 1200 від 18.12.2018 року «Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України»[11], залишаючись у складі Державної фіскальної служби. Залишивши функції і завдання які були надані податкової міліції та закріплені в Положенні про Державну фіскальну службу України та затверджені Постановою КМУ № 236 від 21 травня 2014.

Розглядаючи статтю 348 Податкового кодексу України [12] Податкова міліція повинна виконувати наступні завдання:

- здійснювати контроль за додержанням податкового законодавства, виконує оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну та охоронну функції;

- запобігати кримінальним та іншим правопорушенням у сфері оподаткування та бюджетній сфері, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення;

- розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні та інші правопорушення у сфері оподаткування та бюджетній сфері;

- забезпечити безпеку діяльності працівників контролюючих органів, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

Згідно ст.4 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» основними завданнями Бюро економічної безпеки України є:

- виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних;

- оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення;

- надання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів з питань усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки;

- забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави;

- збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому;

- планування заходів у сфері протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним законом до його підслідності;

- виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних з отриманням та використанням міжнародної технічної допомоги;

- складання аналітичних висновків і рекомендацій для державних органів з метою підвищення ефективності прийняття ними управлінських рішень щодо регулювання відносин у сфері економіки.

З наведеного бачимо, що завдання Податкової міліцій в більш розширеному об'ємі переходять до новоствореного органу Бюро економічної безпеки України.

Прийнятий Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» є першим єдиним нормативним документом який чітко регулює діяльність правоохоронного органу завданнями якого є ведення боротьби з порушеннями податкового та митного законодавства.

Зміни на законодавчому рівні в податковій та митній сферах – це перший крок до поліпшення атмосфери у суспільстві, а саме: у відносинах між правоохоронними органами та бізнесом або суспільством.

Але, в мережі Інтернет й досі все ще залишаються страхи бізнесу та громадськості лише про формальну зміну назви правоохоронного органу та побоювання щодо відсутність норм, які унеможливлять будь який «тиск» на підприємців з боку нового органу. Зазначай що, жодна діюча норма не заважатиме, наприклад, Національній поліції, розслідувати несплату податків, кваліфікувавши її як злочин, передбачений статтею 190 Кримінального кодексу України [13]. Тобто, прийнятий закон, не зможе в повному обсязі досягти своєї мети – обмеження дій правоохоронців по відношенню до бізнесу, досягнута не буде.

Тут не можна не згадати зауваження академіка Мамутова В.К. який відзначав: «Как и нельзя строить правовую систему без опоры на международное законодательство и обязательства, взятые при заключении международных соглашений. Разумное использование опыта других стран в данном вопросе способно сделать наше законодательство стабильным и понятным и нам, и иностранным партнерам — инвесторам.» [14, С.14]

Прийнятий Закон України «Про внесення зміни до розділу II "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні" щодо терміну набрання чинності окремими положеннями» [15], де зазначено, що початок діяльності Бюро економічної безпеки України приймається Кабінетом Міністрів України, але не пізніше шести місяців з дня набрання чинності Законом України «Про Бюро економічної безпеки України». Тобто, законодавець надає часові рамки Кабінету Міністрів України, щоб швидше дозволити працювати новоствореному органу, при цьому виправляє помилки які допускалися раніше, та вносить зміни до таких основних законодавчих актів України як:

1) у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 22, ст. 303 із наступними змінами) доповнюючи статтю 3 після слів «Державне бюро розслідувань» доповни-ти словами «Бюро економічної безпеки Укра-їни» у частині четвертій статті 7 слова «орга-нів доходів і зборів» замінити словами «Бюро економічної безпеки України»;

2) у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 25, ст. 180 із наступними змінами) у статті 5: частину п’яту після слів «терористичних актів» доповнити словами «здійснюють контрольно-дозвільні процедури з переміщення товарів (вантажів) у районі проведення антитерористичної операції». Даний закон виправляє помилки які були допущені попереднім нормативно-правовими актами приклади яких ми наводили вище. В п’ятому розділі законодавець надає три місяці з дня набрання чинності даного закону на перегляд міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону. Враховуючи наведене треба зазначити про ще достатній обсяг роботи як науковцям, законодавцям, так й іншим органам виконавчої влади щоб привести діюче законодавство у відповідність з урахуванням прийнятого закону, а саме головне - досягти мети, яка була встановлена законодавчою ініціативою.

Тут доцільно зазначити, коли приймався Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» № 909-VIII, [16] були не враховані зауваження з боку

існуючих правоохоронних органів. А, після його прийняття, адвокат Коваль Т.Г. зазначив: «Можна по різному сприймати Закон № 909-VIII, однак, слід пам'ятати, що поспіх у прийнятті податкового законодавства не припустимий, особливо стосовно змін, наслідком яких може стати, зокрема, зворотна сила закону у часі. У випадках, коли таке відбулося, то Мінфіну/ДФС, як державним органам, які відповідають за формування й реалізацію податкової політики держави, слід було б займати про активнішу роль, а не віддавати «пальму першості» у тлумаченні колізійних податкових норм експертному середовищу, вказане б дозволяло краще зрозуміти дійсну волю законодавця при затвердженні змін у податковій системі держави».[17]

Також слід зауважити, що не можливо все зазначити у законі і деякі норми потребують роз'яснення, це підтверджує Задихайло О.А.: « Деталізація й конкретизація конституційних та законодавчих норм неможлива на законодавчому рівні, оскільки потребує участі фахівців у тій чи іншій сфері державного управління. Підзаконна нормотворчість в такій ситуації відіграє надзвичайно важливу роль в адміністративно-правовому регулюванні.» [18, С.43].

Слід зазначити, що у Конституції України ч.2 ст.19 вказано, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та Законами України. [19]

Враховуючи наведене вище, Солодченком С. були розроблені правові норми які сприяють недопущенню протиправного втручання в діяльність бізнесу та спрямовують роботу детективів Бюро економічної безпеки наступного змісту:

Директор Бюро економічної безпеки України забезпечує законність здійснюваних оперативно-розшукових заходів, досудового розслідування, проваджень в адміністративних справах, додержання прав і свобод людини усіма посадовими, службовими особами, забезпечуючи такі основоположні правила діяльності Бюро економічної безпеки України:

1) посадові, службові особи Бюро економічної безпеки України у межах наданих діючим законодавством повноважень самостійно приймають рішення і несуть за свої протиправні дії або бездіяльність дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність;

2) посадовим, службовим особам Бюро економічної безпеки України забороняється використовувати надані їм діючим законодавством повноваження і вчиняти дії, крім як в інтересах оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування чи проваджень в адміністративних справах;

3) посадовим, службовим особам Бюро економічної безпеки України забороняється, крім випадків прямо передбачених кримінальним процесуальним законодавством, вчиняти дії, спрямовані на вилучення оборотних засобів, первинної документації, техніки, виготовленої продукції, електронних інформаційних систем або їх частин тощо, або вчиняти інші дії, що можуть спричинити необґрунтовану зупинку господарської діяльності платників податків;

4) посадові, службові особи Бюро економічної безпеки України, при складанні та спрямуванні на адресу органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб вимог, листів, пропозицій чи інших документів, зобов'язані уникати необґрунтованих висловів про протиправ-

ність діяльності платників податків та їх контрагентів, як установлений і доведений факт, уникати формулювань, що можуть містити неточні або неповні дані, пов'язані з діяльністю суб'єкта господарювання, та можуть завдати шкоди діловій репутації такого суб'єкта;

5) у разі порушення посадовою, службовою особою Бюро економічної безпеки України, свобод чи законних інтересів особи, Директор Бюро економічної безпеки України у межах своєї компетенції вживає заходів для поновлення таких прав і свобод, відшкодування завданої шкоди та притягнення винних до відповідальності.

Дані норми, на його думку, необхідно врахувати при розробці Положення про Бюро економічної безпеки України.

Висновки. Проведений історичний аналіз дає можливість зазначити наступне, що прийнятий закон України «Про Бюро Економічної безпеки України» повинен мінімізувати втручання в законну діяльність бізнесу, створивши орган який буде сприяти розвитку бізнесу та сталому розвитку економіки держави залучаючи іноземні інвестиції. Але, ще є багато питань, які потрібно врахувати нормативно-правовими актами при ліквідації ДФС та його структурного органу - Податкової міліції до початку діяльності Бюро економічної безпеки України, щоб унеможливити ведення нелегальної підприємницької діяль-ності й недопущення незаконного збагачен-ня.

Література:

1. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX Урядовий кур'єр від 01.04.2021- № 62 [Електрон.ресурс]/ -Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1150-20#Text

2. Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором і Кредитної угоди між Україною як Позичальником та Національним банком України як Агентом Позичальника та Європейським Союзом як Кредитором (щодо отримання Україною макрофінансової допомоги Європейського Союзу у сумі до 1 мільярда 200 мільйонів євро): Закон України від 25.08.2020 № 825-IX Відомості Верховної Ради України ВВР, 2020, N 50, ст.459 [Електрон.ресурс]/ -Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2866-14

3. Про забезпечення діяльності Державної податкової адміністрації України: Постанови КМУ № 1385 від 15.11.1996 року Київ [Електрон. ресурс]/-Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1385-96-п#Text

4. Про внесення змін до Закону України "Про державну податкову службу в Україні":Закон України від 05.02.1998 № 83/98-ВР. Відомості Верховної Ради України — 1998 р., №29 стаття 190. [Електрон.ресурс]/ - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83/98-вр#Text.

5. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 року № 1085/2010 Офіційний вісник України - 2010 р., № 94, стор. 15, стаття 3334, код акта 53839/2010 [Електрон.ресурс]/ - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text

6. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 24.12.2012 року № 726/2012 Офіційний вісник України - 2012 р., № 99, стор. 13, стаття 3998, код акта 65116/2012. [Електрон.ресурс]/ - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726/2012#Text

7. Про Міністерство доходів і зборів України: Указ Президента України від 18.03.2013 року № 141/2013 Офіційний вісник України - 2013 р., № 22, стор. 9, стаття 739, код акта 66331/2013 [Електрон.ресурс]/ - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141/2013#Text

8. Про ліквідацію Міністерство доходів і зборів України: Постанови КМУ № 67 від 01.03.2014 року Київ Офіційний вісник України - 2014 р., № 22, стор. 29, стаття 685, код акта 41798/2014 [Електрон.ресурс]/-Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2014-п#Text

9. Про утворення Державної фіскальної служби: Постанови КМУ № 160 від 21.05.2014 року Київ Офіційний вісник України - 2014 р., № 46, стор. 15, стаття 1213, код акта 72761/2014 [Електрон.ресурс]/-Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-п#n6

10. Про Державну фіскальну службу України: Постанови КМУ № 236 від 21.05.2014 року Київ Офіційний вісник України - 2014 р., №

55, стор. 31, стаття 1507, код акта 73128/2014 [Електрон.ресурс]/-Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-п#Text

11. Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України: Постанови КМУ № 1200 від 18.12.2018 року Київ[Електрон.ресурс]/-Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2018-п#Text

12. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України — 2011 р., № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17 /, стор. 556, стаття 112. [Елект-рон.ресурс]/ -Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

13. Кримінальний кодекс України: від 05.04.2001 № 2341-III Відомості Верховної Ради України офіційне видання - 2001 р., № 25, стаття 131 [Електрон.ресурс]/ -Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

14. Мамутов В.К. Заинтересованность и самоусиление. Економіка та право № 3 (48), 2017.-С.3-15 [Електрон.ресурс]/ -Режим доступу: http://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/view/62/27

15. Про внесення зміни до розділу II "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні" щодо терміну набрання чинності окремими положеннями ":Закон України від 29.01.2021 № 1156-IX. Офіційний вісник України - 2021 р., № 19, стор. 15, стаття 721, код акта 103324/2021. [Електрон.ресурс]/ - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1156-20#Text

16. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24.12.2015 № 909-VIII . Відомості Верховної Ради України - 2016 р., № 5, стор. 5, стаття 47[Електрон.ресурс]/ - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-19#Text

17. Коваль Т.Г. Як «поспіх» з прийняттям Закону № 909 розділив бізнес і його консультантів на два «ворогуючих» табори. [Елект-рон.ресурс]/ -Режим доступу: http://my-banks.info/analitics_tk16012016/

18. Задихайло О.А. Адміністративне право України (Загальна частина): навч. Посіб./ О.А.Задихайло.-Вид.3-тє, допов. – Харків: Право, 2019.- 314 с.

19. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України - 1996 р., № 30, стаття 141[Електрон.ресурс]/ -Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Т.

References:

1. Pro Byuro ekonomichnoї bezpeki Ukraïni : Zakon Ukraïni vid 28.01.2021 № 1150-IX Uryadovii kur'єr vid 01.04.2021- № 62 [Elektron.resurs]/ -Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1150-20#Text

2. Pro ratifikatsiyu Memorandumu pro vzaєmorozuminnya mizh Ukraïnoyu yak Pozichal'nikom ta Єvropeis'kim Soyuzom yak Kreditorom i Kreditnoї ugodi mizh Ukraïnoyu yak Pozichal'nikom ta Natsional'nim bankom Ukraïni yak Agentom Pozichal'nika ta Єvropeis'kim Soyuzom yak Kreditorom (shchodo otrimannya Ukraïnoyu makrofinansovoї dopomogi Єvropeis'kogo Soyuzu u sumi do 1 mil'-yarda 200 mil'ioniv єvro): Zakon Ukraïni vid 25.08.2020 № 825-IX Vidomosti Verkhovnoї Radi Ukraïni VVR, 2020, N 50, st.459 [Elektron.resurs]/ -Rezhim dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2866-14

3. Pro zabezpechennya diyal'nosti Derzhavnoї podatkovoї administratsiї Ukraïni: Postanovi KMU № 1385 vid 15.11.1996 roku Kiїv [Elektron.resurs]/-Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1385-96-p#Text

4. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukraïni "Pro derzhavnu podatkovu sluzhbu v Ukraïni":Zakon Ukraïni vid 05.02.1998 № 83/98-VR . Vidomosti Verkhovnoї Radi Ukraïni — 1998 r., №29 stattya 190. [Elektron.resurs]/ - Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83/98-vr#Text.

5. Pro optimizatsiyu sistemi tsentral'nikh organiv vikonavchoї vladi: Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 09.12.2010 roku № 1085/2010 Ofitsiinii visnik Ukraïni - 2010 r., № 94, stor. 15, stattya 3334, kod akta 53839/2010 [Elektron.resurs]/ - Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text

6. Pro deyaki zakhodi z optimizatsiї sistemi tsentral'nikh organiv vikonavchoї vladi: Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 24.12.2012 roku № 726/2012 Ofitsiinii visnik Ukraïni - 2012 r., № 99, stor. 13, stattya 3998, kod akta 65116/2012. [Elektron.resurs]/ -Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726/2012#Text

7. Pro Ministerstvo dokhodiv i zboriv Ukraïni: Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 18.03.2013 roku № 141/2013 Ofitsiinii visnik Ukraïni - 2013 r., № 22, stor. 9, stattya 739, kod akta 66331/2013 [Elektron.resurs]/ - Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141/2013#Text

8. Pro likvidatsiyu Ministerstvo dokhodiv i zboriv Ukraïni : Postanovi KMU № 67 vid 01.03.2014 roku Kiïv Ofitsiinii visnik Ukraïni - 2014 r., № 22, stor. 29, stattya 685, kod akta 41798/2014 [Elektron.resurs]/-Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2014-p#Text

9. Pro utvorennya Derzhavnoï fiskal'noï sluzhbi: Postanovi KMU № 160 vid 21.05.2014 roku Kiïv Ofitsiinii visnik Ukraïni - 2014 r., № 46, stor. 15, stattya 1213, kod akta 72761/2014 [Elektron.resurs]/-Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-p#n6

10. Pro Derzhavnu fiskal'nu sluzhbu Ukraïni: Postanovi KMU № 236 vid 21.05.2014 roku Kiïv Ofitsiinii visnik Ukraïni - 2014 r., № 55, stor. 31, stattya 1507, kod akta 73128/2014 [Elektron.resurs]/-Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-p#Text

11. Pro utvorennya Derzhavnoï podatkovoï sluzhbi Ukraïni ta Derzhavnoï mitnoï sluzhbi Ukraïni: Postanovi KMU № 1200 vid 18.12.2018 roku Kiïv[Elektron.resurs]/-Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2018-p#Text

12. Podatkovii kodeks Ukraïni : vid 02.12.2010 № 2755-VI. Vidomosti Verkhovnoï Radi Ukraïni — 2011 r., № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17 /, stor. 556, stattya 112. [Elektron.resurs]/ -Rezhim dostupu: : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

13. Kriminal'nii kodeks Ukraïni : vid 05.04.2001 № 2341-III Vidomosti Verkhovnoï Radi Ukraïni ofitsiine vidannya - 2001 r., № 25, stattya 131 [Elektron.resurs]/ -Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

14. Mamutov V.K. Zainteresovannost' i samousilenie. Ekonomika ta pravo № 3 (48), 2017.-S.3-15 [Elektron.resurs]/ -Rezhim dostupu: http://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/view/62/27

15. Pro vnesennya zmini do rozdilu II "Prikintsevi ta perekhidni polozhennya" Zakonu Ukraïni "Pro vnesennya zmin do Podatkovogo kodeksu Ukraïni shchodo pokrashchennya investitsiinogo klimatu v Ukraïni" shchodo terminu nabrannya chinnosti okremimi polozhennyami":Zakon Ukraïni vid 29.01.2021 № 1156-IX. Ofitsiinii visnik Ukraïni - 2021 r., № 19, stor. 15, stattya 721, kod akta 103324/2021. [Elektron.resurs]/ - Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1156-20#Text

16. Pro vnesennya zmin do Podatkovogo kodeksu Ukraïni ta deyakikh zakonodavchikh aktiv Ukraïni shchodo zabezpechennya zbalansovanosti byudzhetnikh nadkhodzhen' u 2016 rotsi: Zakon Ukraïni vid 24.12.2015 № 909-VIII . Vidomosti Verkhovnoï Radi Ukraïni - 2016 r., № 5, stor. 5, stattya 47[Elektron.resurs]/ - Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-19#Text

17. Koval' T.G. Yak «pospikh» z priinyattyam Zakonu № 909 rozdiliv biznes i iogo konsul'tantiv na dva «voroguyuchikh» tabori. [Elektron.resurs]/ - Rezhim dostupu: http://my-banks.info/analitics_tk16012016/

18. Zadihajlo O.A. Administrativne pravo Ukrayini (Zagalna chastina) : navch. Posib./ O.A.Zadihajlo.-Vid.3-tye, dopov. – Harkiv: Pravo, 2019.- 314 s.

19. Konstitutsiya Ukraïni vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoï Radi Ukraïni - 1996 r., № 30, stattya 141[Elektron.resurs]/ -Rezhim dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#T .

Solodhenko S. Hrytsenko H. The administrative reform of bodies which are investigating violations in the field of tax and customs legislation. - Article.

The State Fiscal Service of Ukraine has set out a number of important tasks to ensure the implementation of state policy in the field of combating offenses in the application of tax and customs legislation, as well as legislation on the payment of the flat tax. In 1998, the state began to implement the reform to establish a body that would investigate violations in the field of tax and customs legislation. At the present time since the establishment of our state, the 4th stage of reforming the bodies to combat violations in the field of tax and customs legislation has begun, but unfortunately, we can mention more negative moments than positive ones. The goal of any reform of the bodies which are investigating violations of tax and customs legislation is to reduce the pressure on business , make the conduct of business more transparent and to appeal to foreign investors in investing in the state economy. Currently, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted in second reading the Law of Ukraine "On the Bureau of Economic Security of Ukraine", the main goal of this law is to eliminate the tax police, to optimize the structure and number of bodies combating economic offences, to abolish duplication of functions in order to prevent, to detect ,to eliminate and to investigate criminal offenses under their jurisdiction by law. The article analyzes the features of the administrative reform of the bodies, which are combating violations in the field of economics in the historical aspect and identifies some gaps in current legislation in administrative reform and develops ways to address practical gaps in legislation.

Key words: *state fiscal service, bureau of economic security, tax police, public authorities.*

Солодченко С.В., Гриценко Г.Н. Административная реформа органов расследующих правонарушения в сфере налогового и таможенного законодательства. – Статья.

Государственная фискальная служба Украины выполняла ряд важных задач по обеспечению реализации государственной политики в сфере борьбы с правонарушениями в налоговом и таможенном законодательстве, а также законодательстве по вопросам уплаты единого взноса. С 1998 года государство начинает реформу по созданию государственного органа который будет проводить расследование правонарушений в сфере налогового и таможенного законодательства. В настоящее время в государстве уже начался 4 этап реформирования органов по борьбе с нарушениями в сфере налогового и таможенного законодательства с момента приобретения независимости, но, к сожалению, ни разу в реформах невозможно отметить более положительных моментов чем отрицательных. Цель реформирования органов проводящих расследование в сфере правонарушений налогового и таможенного законодательства уменьшить давление на бизнес и сделать более прозрачным ведения бизнеса в государстве и повысить заинтересованность иностранных инвесторов в инвестировании в экономику государства.

В настоящее время Верховной Радой Украины принят во втором чтении Закон Украины «О Бюро экономической безопасности Украины», целью данного закона является ликвидация налоговой милиции, оптимизация структуры и численности органов, ведущих борьбу с преступлениями в сфере экономики, устранения дублирования их функций и создание Бюро экономической безопасности Украины, с целью предотвращения, предупреждения, выявления, пресечения, расследования и раскрытия криминальных преступлений, отнесенных законом к их посредственности.

В статье проанализированы особенности административного реформирования органов ведущих борьбу с преступлениями в сфере экономики в историческом аспекте, и указаны некоторые пробелы действующего законодательства при административном реформировании и разработаны пути устранения практических пробелов в законодательстве.

Ключевые слова: *государственная фискальная служба, бюро экономической безопасности, налоговая милиция, органы государственной власти.*

Авторська довідка:

Солодченко Сергій Вікторович, *кандидат юридичних наук.*

Гриценко Григорій Миколайович, *кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*

Стаття надійшла до редакції: 29 березня 2021 р.

УДК 343.148.5
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-118-126

СУДОВО-ПОДАТКОВА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ОКРЕМИЙ ВИД СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Сташевська І.В., Мартинова Л.В.

JUDICIAL AND TAX EXAMINATION AS A SEPARATE TYPE OF JUDICIAL ECONOMIC EXAMINATION

Stashevska I.V., Martynova L.V.

В статті досліджено правові та економічні підстави доцільності виділення судово-податкової експертизи в самостійний вид судової економічної експертизи.

Визначено, що зміни податкового законодавства; зменшення кількості податкових перевірок; пандемія COVID-19 та карантинні обмеження зумовили латентність правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, а відновлення в повному обсязі повноважень контролюючих органів призведе до збільшення кількості виявлення фактів правопорушень у сфері оподаткування.

Виявлено, що одним із основних дієвих засобів повного і всебічного з'ясування усіх обставин кримінальних правопорушень у податковій сфері є експертиза. За матеріалами кримінальних проваджень про ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів як правило, призначають судово-бухгалтерську експертизу, яка є видом судово-економічної. Проте складність та суперечливість податкового законодавства, наявність особливостей, які притаманні лише податковій сфері, дозволять привернути увагу на необхідність та доцільність виокремлення такого самостійного виду експертизи як судово-податкова.

Обґрунтовано, що підстави виокремлення судової податкової експертизи в самостійний вид економічної судової експертизи, ґрунтуються на наступних базисах: податкове право як самостійна галузь в системі юридичних наук; економічна природа податкових правовідносин; складність у розслідуванні та доказуванні кримінальних правопорушень у податковій сфері; застосування спеціальних знань під час розслідування податкових правопорушень (поєднання спеціальних знань у сфері оподаткування та права); правова регламентація можливості проведення судово-податкових експертиз.

Встановлено, що зазначені підстави є основним вагомим аргументом щодо виокремлення самостійного виду експертизи – судово-податкової.

За результатами дослідження запропоновано підхід щодо структуризації судово-податкової експертизи в окремий вид судової економічної експертизи, що дозволить підвищити обґрунтованість та якість висновку експерта з питань оподаткування, який є процесуальним джерелом доказів.

Ключові слова: *судова експертиза, судово-податкова експертиза, спеціальні знання, податкове право, правовідносини у сфері оподаткування, податкові правопорушення, податкове законодавство.*

Постановка проблеми. Останні роки відбувається активне реформування економіки України, у тому числі і податкової системи. Податкова система являє собою одну з основ економіки України. Тому особлива увага приділяється саме реформуванню податкового законодавства України, яке покликано сприяти розвитку національної економіки та успішному її функціонуванню; а також на зменшення обсягів її тінізації та зростання реальних доходів громадян. Реформування податкової системи супроводжувалося багатократними спробами її удосконалення шляхом прийняття окремих нормативно-правових актів. Ці нормативно-правові акти не завжди відповідали реальному стану економіки України та не сприяли підвищенню її конкурентоспроможності. Вищеозначене зумовило необхідність подальшого здійснення податкових реформ. Так 02.12.2010 був прийнятий Податковий кодекс України, який за останнє десятиріччя зазнав понад 150 змін.

Постійні зміни податкового законодавства, які стосувалися як правил оподаткування, так і органу, який контролює їх дотримання; зменшення кількості податкових перевірок за результатами яких можна ініціювати відкриття кримінальних проваджень про ухилення від сплати податків; пандемія COVID-19 та карантинні обмеження зумовили латентність правопорушень пов'язаних з ухиленням від сплати податків. На підтвердження цього факту приведемо дані офіційної статистики Офісу Генерального прокурора України. Так у 2018 році було зареєстровано 1688 кримінальних проваджень про ухилення від сплати податків, у 2019 році – 1287, а у 2020 році всього 1019 [1]. Відновлення в повному обсязі повноважень контролюючих органів щодо перевірок суб'єктів господарювання, на нашу думку, призведе до збільшення кількості встановлення фактів правопорушень у сфері оподаткування.

Одним з основних дієвих засобів повного і всебічного з'ясування усіх обставин кримінальних правопорушень у податковій сфері є експертиза. Аналіз юридичної практики свідчить, що на разі відсутній єдиний підхід щодо призначення експертиз у кримінальних провадженнях про податкові правопорушення, тобто виникають питання, яких спеціалістів необхідно залучати до розслідування правопорушень вказаної категорії та які запитання необхідно поставити на вирішення експерту. Як правило за матеріалами кримінальних проваджень про ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів проводять судово-бухгалтерську експертизу, яка є видом судово-економічної. Проте складність та суперечливість податкового законодавства, наявність особливостей, які притаманні лише податковій сфері, дозволять акцентувати увагу на необхідності та доцільності виокремлення такого самостійного виду експертизи як судово-податкова.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми протидії вчиненню кримінальних правопорушень в економічній сфері були предметом дослідження А.Ф. Волобуєва, В.Г. Гончаренка, В.К. Лисиченка, Г.А. Матусовского, С.С. Чернявського та інших. Правопорушенням у сфері господарської діяльності, зокрема у сфері оподаткування, у різні часи присвячували свої роботи П. П. Андрушко, В. І. Борисов, О.О. Дудоров, В.О. Навроцький, І.І. Кучеров, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк та інші. Вивченню сутності судової економічної експертизи, у тому числі й судової бухгалтерії, були присвячені наукові праці Г.А. Атанесяна, С.П. Голуб'ятникова, С.С. Остроумова, П.З. Пашюнаса, А.М. Ромашова, В.Г. Танасевича та інших. Окремі аспекти саме судово-

податкової експертизи, як самостійного виду, були розглянуті у роботах видатних вітчизняних вчених, таких як Н.І. Клименко, А.О. Драгоненко, В.В. Федчишиної. Однак постійні зміни податкового законодавства та латентний характер правопорушень пов'язаних з ухиленням від сплати податків змушують більш детально звернутися до питання про необхідність і доцільність виділення такого самостійного виду експертизи, як судово-податкової.

Метою статті є дослідження правових та економічних підстав доцільності виділення судово-податкової експертизи в самостійний вид судової економічної експертизи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розслідування кримінальних правопорушень про ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів не можливо без використання спеціальних знань в галузі оподаткування. Відповідно до переліку видів судової експертизи та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта в експертних установах Міністерства юстиції України [2] та експертній службі МВС України [3], питання, які стосуються сфери оподаткування, відносяться до завдань економічної експертизи, а саме до спеціальних знань судового експерта з правом проведення судової економічної експертизи за експертною спеціальністю 11.1 «Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності». Судово-економічна експертиза, яка є процесуальною формою дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, покликана вирішувати дуже широке коло питань, які постають під час розслідування та судового розгляду економічних правопорушень. Одним із завдань судово-економічної експертизи є дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності. Проведення судової економічної експертизи з питань податкового обліку та звітності, перш за все, передбачає застосування експертом спеціальних знань у податковій сфері як самостійному напрямку економічної та юридичної наук. Це пояснюється тим, що у сучасних реаліях відбувається значний податковий тиск з боку держави на суб'єктів господарювання, а як наслідок, останні вимушені шукати шляхи до мінімізації оподаткування та використовувати прогалини в чинному податковому законодавстві.

Відсутність єдиного підходу щодо призначення експертиз у кримінальних провадженнях про податкові правопорушення; чисельність питань, які виникають під час призначення зазначених експертиз стосовно: спеціалістів, яких необхідно залучати до розслідування правопорушень вказаної категорії; запитань, які необхідно поставити на вирішення експерту; спеціальних знань, які необхідно застосовувати; а також, з огляду на складність в розслідуванні та доказуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів виникає нагальна потреба у виокремленні судової податкової експертизи в окремий, самостійний вид судової експертизи.

Основні підстави виокремлення судової податкової експертизи в самостійний вид економічної судової експертизи, ґрунтуються на наступних базисах:

1. *Податкове право як самостійна галузь в системі юридичних наук.*

На думку М.П. Кучерявенка «податкове право України є складним інститутом фінансового права, об'єктивною сукупністю фінансово-правових норм, які регулюють основи дохідної частини бюджету» [4, с. 4–5]. Цілком виправданим є твердження В. Л.

Жадько про те, що податкове право цілком справедливо претендує на роль самостійної галузі права [5, с. 119]. В.Ф. Роль, В.В. Сергієнко, С.М. Попова, зауважують, що податкове право - підгалузь фінансового права, у якій закріплюються принципи побудови податкової системи, права, обов'язки та відповідальність учасників податкових правовідносин, види податків та інше, а також визначення податкових дефініцій, явищ, обставин тощо. Це також сукупність правових норм, якими регулюються відносини в галузі податків [6, с. 93].

Податкове право, за твердженням П.Т. Гега, є система фінансово-правових відносин, яка регулює податкові відносини державних органів і платників податків щодо встановлення, зміни та стягнення з платників податків частини їхніх доходів до відповідного бюджету [7, с. 11]. Отже, узагальнюючи думки вчених можна з впевненістю стверджувати, що податкове право України є галуззю права, яке регулює суспільні відносини, що склалися в процесі діяльності суб'єктів господарювання у сфері оподаткування, зокрема встановлення та стягнення податків, зборів та інших обов'язкових платежів та здійснення дій щодо дотримання податкового законодавства.

2. *Економічна природа податкових правовідносин.*

У теорії податкового права під поняттям податкових правовідносин прийнято розуміти суспільні відносини, які врегульовані нормами податкового права. Звернемо увагу, що жоден нормативно-правовий акт України не визначає поняття податкових правовідносин.

У Податковому кодексі України зазначено, що він регулює відносини, що «виникають у сфері справляння податків і зборів» [8]. Як зазначає М.П. Кучерявенко: «податкові відносини – це відносини, які виникають відповідно до податкових норм та юридичних фактів, при цьому учасники відносин наділені суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, що пов'язані зі сплатою податків і зборів до бюджетів та державних цільових фондів» [4, с. 31].Проте, на нашу думку, надане визначення податкових відносин не розкриває їх сутності та особливостей. На наш погляд, поняття, яке розкриває сутність та особливості податкових правовідносин надає В.О. Яговкіна: «податкові правовідносини є суспільними відносинами, які існують виключно у правовій формі, мають владно-публічний характер і виникають між суб'єктами, наділеними правами й обов'язками, пов'язаними з установленням, введенням та справлянням податків і зборів, здійсненням податкового контролю, оскарженням актів податкових органів і дій чи бездіяльності їх посадових осіб та притягненням до відповідальності за порушення законодавства про податки і збори» [9, с. 10].

Так можна виокремити особливості податкових правовідносин, які полягають в наступному:

- мають державно-владний, імперативний характер;
- мають фінансовий характер;
- виникають за обов'язкової участі відповідного державного органу, який забезпечує формування єдиної державної податкової політики;
- носять організаційно-майновий характер;
- можуть існувати тільки в правовій формі;
- мають способи вирішення спорів, що виникають між сторонами – суб'єктом господарювання та контролюючим органом (оскарження, призначення експертиз тощо);

- притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення законодавства у сфері оподаткування.

3. *Складність у розслідуванні та доказуванні кримінальних правопорушень у податковій сфері.*

Ухилення від сплати податків є одним з найбільш поширених видів економічних правопорушень. Економічна злочинність як сукупність різних видів навмисних посягань на економічні відносини, що охороняються державою, є негативним соціальним явищем, яке живить тіньову економіку та суттєво впливає на рівень економічної безпеки держави [10, с. 148]. Так ст. 212 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) [11]. Треба звернути увагу на те, що кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) передбачена не за сам факт несплати в установлений строк, а за умисне ухилення від їх сплати. Тобто суб'єктивною стороною цього складу злочину є вина у вигляді прямого умислу, а значить винна особа усвідомлює суспільну небезпечність ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та передбачає його наслідки у вигляді ненадходження коштів до бюджетів або державних цільових фондів і передбачає неминучість їх настання. Як слушно зазначає В. В. Федчишина, що «вивчення слідчої і судової практики свідчить про те, що податкові правопорушення вирізняються суттєвими труднощами в доказуванні. Особи, які беруть участь у виявленні і розслідуванні правопорушень указаних злочинів, є юристами за освітою. А розслідування податкових злочинів вимагає глибоких економічних знань у галузі оподаткування, потребує проведення всестороннього і комплексного дослідження діяльності суб'єктів господарювання, і першочергово – на підставі первинних бухгалтерських документів і фінансової та податкової звітності» [12, с. 39].

Складність у розслідуванні та доказуванні кримінальних правопорушень у податковій сфері полягає, перш за все, у тому, що зазначені правопорушення мають надзвичайно складний механізм здійснення. А як наслідок, їх складно виявити, доказати та розслідувати. Механізм податкового правопорушення є системою процесів взаємодії всіх учасників правопорушення, що призводить до утворення суттєвої інформації про скоєне правопорушення: яким чином його скоєно, його учасників, результати та наслідки. Отже, вірним є твердження А.О. Драгоненко, що «при розслідуванні податкових злочинів необхідно достовірно встановити обставини, що свідчать про невиконання або неналежне виконання зазначеного конституційного обов'язку, а також розмір шкоди, яка полягає у неотриманні бюджетом коштів у вигляді податків» [13].

Тому для розкриття податкових кримінальних правопорушень вкрай важливо застосовувати спеціальні знання у сфері оподаткування та юридичні знання.

4. *Застосування спеціальних знань під час розслідування податкових правопорушень.*

Формою використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері оподаткування є проведення відповідних експертиз. Як слушно зазначає А.О. Драгоненко: «проведення експертних досліджень під час судово-податкової експертизи передбачає знання експертом насамперед податків і оподаткування як самостійного напряму економічної науки. Але економічних знань експерта буде не досить, оскільки для

притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення податкового злочину юридично значущим буде встановлення факту невиконання або неналежного виконання платником податків юридичного обов'язку зі сплати податку» [13]. Зі свого боку, В.В. Федчишина акцентує, що «у ході розслідування правопорушень у сфері оподаткування в умовах сьогодення в Україні, зважаючи на еволюцію суспільних відносин, зокрема зростання економічної злочинності та появу витончених нових схем ухилення від оподаткування, невпинно зростає потреба у використанні спеціальних знань у сфері оподаткування» [12, с. 39]. З огляду на складність у доказуванні кримінальних правопорушень у податковій сфері їх розслідування потребує всебічного, досконалого дослідження діяльності суб'єктів господарювання із застосування ґрунтовних знань у галузі оподаткування. Також А.О. Драгоненко стверджує, що під час проведення судово-податкових експертиз «використовуються юридичні знання, правові питання мають переважаюче значення, оскільки вчинення податкових злочинів завжди є наслідком порушення встановлених податковим законодавством норм» [13]. Говорячи про судово-податкову експертизу, під час проведення якої використовуються як знання у сфері оподаткування, так і юридичні, «дослідницька та резолютивна частини висновку експерта не можливі без посилань на ті чи інші правові норми законодавства про податки, збори (обов'язкові платежі), їх тлумачення, аналізу практики їх застосування, в тому числі судової, особливе місце серед якої займають правові позиції Верховного Суду з питань оподаткування» [13]. Отже, під час проведення судово-податкової експертизи необхідно розглядати питання застосування спеціальних знань експерта саме в оподаткуванні, а не в економічній науці взагалі, які повинні доповнюватися юридичними знаннями.

5. *Правова регламентація можливості проведення судово-податкових експертиз.*

На законодавчому рівні, а саме Податковим кодексом України, визначено проведення податкової експертизи, яку призначають у разі, коли для вирішення питань, що мають значення для здійснення податкового контролю, необхідні спеціальні знання у галузі науки, мистецтва, техніки, економіки та в інших галузях. Залучення експерта здійснюється на договірних засадах та за рахунок коштів сторони, що є ініціатором залучення експерта [8]. Проте, як слушно зазначає Н.І. Клименко: «через відсутність податкової експертизи у сучасній класифікації економічної експертизи існують певні труднощі під час розслідування податкових злочинів (зазвичай пов'язані зі специфікою предмета дослідження),<…> що призводить до подовження термінів проведення судово-економічних експертиз, у межах яких вирішують питання податкових експертиз» [14, с. 60].

Узагальнюючи наведене вище можна з впевненістю стверджувати, що зазначені базиси є основою та вагомим аргументом щодо виокремлення самостійного виду експертизи – судово-податкової, яка передбачає поєднання спеціальних знань у сфері оподаткування та права. Повністю погоджуємося з думкою А.О. Драгоненко, що «суперечлива практика призначення і проведення судових експертиз у злочинах, пов'язаних із ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), недостатнє врахування при проведенні традиційних експертиз усіх особливостей оподаткування дозволяє поставити питання про необхідність і доцільність виділення самостійного виду експертизи – судово-податкової, яка належить до виду судово-економічних експертиз» [12]. Звернемо увагу, що нормами

чинного Податкового кодексу України визначено порядок узгодження понятійного апарату та правил податкового обліку із правилами бухгалтерського обліку, проте в сучасних економічних реаліях, які породжують нові складні схеми податкових правопорушень, вирішувати питання щодо їх розкриття та встановлення обставин у межах судово-економічної експертизи надзвичайно складно. Як звертає увагу І.І. Кучеров: «специфіка питань, які виникають у слідчого в процесі розслідування податкових злочинів, а також особливості експертних досліджень, що дозволяють відповісти на них, дозволяє вести мову про самостійний вид економічних експертиз - податкову експертизу. Хоча податкові експертизи не згадуються у спеціальній літературі і їх теоретична база не розроблена, на практиці вони застосовуються» [15, с. 37].

Зауважимо, що питання виокремлення в окремий вид судово-податкової експертизи, який є видом судово-економічної експертизи, має дискусійний характер та неодноразово було висвітлено у наукових дослідженнях вчених. Дискусійний характер питання виокремлення судово-податкової експертизи полягає у тому, що «у сучасній класифікації назва «податкова експертиза» суперечить наявним концептуальним положенням, що насамперед спричинено відсутністю достатнього теоретичного і методичного забезпечення такого виду експертизи» [12]. Зважаючи на це, не може викликати сумніву актуальність вирішення проблематики, пов'язаної з виокремленням судової податкової експертизи в самостійний вид.

Висновки. З огляду на вищевикладене вважаємо, що виокремлення судово-податкової експертизи в окремий вид судової економічної експертизи є вкрай необхідним та доцільним. Це дозволить підвищити обґрунтованість та якість висновку експерта з питань оподаткування, який є процесуальним джерелом доказів Спрямоване застосування спеціальних знань у сфері оподаткування та права дозволить якісно, всебічно, своєчасно вирішувати експертні завдання, які будуть поставлені перед судовим експертом, що, в свою чергу, забезпечить успіх в розкритті та доказуванні кримінальних правопорушень про ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Проте зазначене питання потребує подальшого наукового та нормативно-правового опрацювання, зокрема визначення змісту, основних завдань, переліку питань судово-податкової експертизи, а також теоретичного і методичного її забезпечення.

Література:

1. Статистика кримінальних проваджень з податків за 2020 рік. URL: http://kmp.ua/uk/analytics/infoletters/statistics-of-criminal-proceedings-on-taxes-for-2020-goodbye-the-tax-police-hello-the-bureau-of-economic-security-of-ukraine/ (дата звернення: 17.03.2021).
2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 08.10.1998 № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 17.03.2021).
3. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС від 21.09.2020 № 675. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#n2 (дата звернення: 17.03.2021).
4. Налоговое право Украины : учебное пособие / [под ред. Н. П. Кучерявенко]. – Х. : Легас, 2004. – 488 с.
5. Жадько В. Податкове право як самостійна галузь права: проблема визнання / В. Жадько // Людина і закон: публічно-правовий вимір : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «VII Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 25–26 листопада 2011 року). – Миколаїв : Іліон, 2011. – С. 110.
6. Роль В.Ф. Фінансове право: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури. 2011. 392 с.
7. Гега П.Т. Основи податкового права : навчальний посібник. Київ : Т-во «Знання», КОО. 2003. 169 с.

8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 30.03.2021).

9. Яговкина В.А. Налоговое правоотношение: Теоретико-правовой аспект: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / Яговкина Вита Александровна. - М., 2003. - 21 с.

10. Лихошерст Л. М. До питання про кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2019. Вип. 14. С. 146-154. DOI: 10.33244/2521-1196.14.2019.146-154.

11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n1447 (дата звернення: 05.04.2021).

12. Федчишина В.В. Щодо окремих аспектів податкової експертизи : Фінансове право № 1 (35), 2016. 38-42 с. : URL: http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/doc/finansove-pravo/2016/2016_1_article11.pdf (дата звернення: 07.04.2021).

13. Драгоненко А.О. Необхідність призначення експертизи податкової звітності (судово-податкової експертизи) під час досудового розслідування кримінальних правопорушень про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : Юридичний науковий електронний журнал, № 7/2020. 356-359 с. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/89.

14. Клименко Н.І., Федчишина В.В. Судово-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання // Криміналістичний вісник • № 1 (25), 2016. С. 56-61. URL: https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk (дата звернення: 15.04.2021).

15. Кучеров И.И. Налоговые преступления : учебное пособие. М., 1997. С. 152.

References:

1. Statystyka kryminalnykh provadzhen z podatkiv za 2020 rik. URL: http://kmp.ua/uk/analytics/infoletters/statistics-of-criminal-proceedings-on-taxes-for-2020-goodbye-the-tax-police-hello-the-bureau-of-economic-security-of-ukraine/ (data zvernennia: 17.03.2021).

2. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen vid 08.10.1998 # 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (data zvernennia: 17.03.2021).

3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ekspertno-kvalifikatsiinu komisiiu MVS ta poriadok provedennia atestatsii sudovykh ekspertiv Ekspertnoi sluzhby MVS vid 21.09.2020 # 675. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#n2 (data zvernennia: 17.03.2021).

4. Nalohovoe pravo Ukraynы : uchebnoe posobye / [pod red. N. P. Kucheriavenko]. – Kh. : Lehas, 2004. – 488 s.

5. Zhadko V. Podatkove pravo yak samostiina haluz prava: problema vyznannia / V. Zhadko // Liudyna i zakon: publichno-pravovyi vymir : zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «VII Prybuzki yurydychni chytannia» (m. Mykolaiv, 25–26 lystopada 2011 roku). – Mykolaiv : Ilion, 2011. – S. 110.

6. Rol V.F. Finansove pravo: navchalnyi posibnyk. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 2011. 392 s.

7. Heha P.T. Osnovy podatkovoho prava : navchalnyi posibnyk. Kyiv : T-vo «Znannia», KOO. 2003. 169 s.

8. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 # 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (data zvernennia: 30.03.2021).

9. Yahovkyna V.A. Nalohovoe pravootnoshenye: Teoretyko-pravovoi aspekt: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.14 «Admynystratyvnoe pravo, fynansovoe pravo, ynformatsyonnoe pravo» / Yahovkyna Vyta Aleksandrovna. - M., 2003. - 21 s.

10. Lykhosherst L. M. Do pytannia pro kryminalnu vidpovidalnist za ukhylennia vid splaty podatkiv // Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka). 2019. Vyp. 14. S. 146-154. DOI: 10.33244/2521-1196.14.2019.146-154.

11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 # 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n1447 (data zvernennia: 05.04.2021).

12. Fedchyshyna V.V. Shchodo okremykh aspektiv podatkovoi ekspertyzy : Finansove pravo # 1 (35), 2016. 38-42 s. : URL: http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/doc/finansove-pravo/2016/2016_1_article11.pdf (data zvernennia: 07.04.2021).

13. Drahonenko A.O. Neobkhidnist pryznachennia ekspertyzy podatkovoi zvitnosti (sudovo-podatkovoi ekspertyzy) pid chas dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen pro ukhylennia vid splaty podatkiv, zboriv (oboviazkovykh platezhiv) : Yurydychnyi

naukovyi elektronnyi zhurnal, # 7/2020. 356-359 s. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/89.

14. Klymenko N.I., Fedchyshyna V.V. Sudovo-ekonomichna ekspertyza: suchasnyi stan i aktualni pytannia // Kryminalistychnyi visnyk • # 1 (25), 2016. S. 56-61. URL: https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk (data zvernennia: 15.04.2021).

15. Kucherov Y.Y. Nalohovыe prestuplenyia : uchebnoe posobye. M., 1997. S. 152.

Stashevska I.V., Martynova L.V. Judicial and tax examination as a separate type of judicial economic examination. Article.

The article examines the legal and economic grounds for the expediency of separating forensic tax expertise into an independent type of forensic economic expertise.

Determined that changes in tax legislation; reducing the number of tax audits; The COVID-19 pandemic and quarantine have led to the latency of offenses related to tax evasion, and the full restoration of the powers of regulatory authorities will lead to an increase in the number of cases of tax violations.

It was revealed that one of the main effective means of full and comprehensive clarification of all the circumstances of criminal offenses in the tax area is expertise. Based on the materials of criminal proceedings on tax evasion, fees and other obligatory payments, a forensic accounting examination is usually appointed, which is a type of forensic economic. However, the complexity and inconsistency of tax legislation, the presence of features inherent only in the tax area, will draw attention to the need and feasibility of separating such an independent type of expertise as a judicial and tax one.

It has been substantiated that the grounds for separating forensic tax expertise into an independent type of economic forensic expertise are based on the following bases: tax law as an independent branch in the system of legal sciences; the economic nature of tax legal relations; difficulty in investigating and proving criminal offenses in the tax area; application of special knowledge in the investigation of tax offenses (combination of special knowledge in the field of taxation and law); legal regulation of the possibility of conducting forensic tax examinations.

It has been established that these grounds are the main weighty argument regarding the allocation of an independent type of expertise - forensic tax.

According to the results of the study, an approach to structuring the forensic tax examination into a separate type of forensic economic examination is proposed, which will increase the validity and quality of the conclusion of an expert on taxation issues, is a procedural source of evidence.

Key words: *forensic examination, forensic tax examination, special knowledge, tax law, legal relations in the field of taxation, tax offenses, tax legislation.*

Сташевська І.В., Мартинова Л.В. Судебно-налоговая экспертиза как отдельный вид судебной экономической экспертизы. Статья.

В статье исследованы правовые и экономические основания целесообразности выделения судебно-налоговой экспертизы в самостоятельный вид судебной экономической экспертизы.

Определено, что изменения налогового законодательства; уменьшение количества налоговых проверок; пандемия COVID-19 и карантин обусловили латентность правонарушений, связанных с уклонением от уплаты налогов, а восстановление в полном объеме полномочий контролирующих органов приведет к увеличению количества выявления фактов правонарушений в сфере налогообложения.

Выявлено, что одним из основных действенных средств полного и всестороннего выяснения всех обстоятельств уголовных правонарушений в налоговой сфере является экспертиза. По материалам уголовных производств об уклонении от уплаты налогов, сборов и других обязательных платежей как правило, назначают судебно-бухгалтерскую экспертизу, которая является видом судебно-экономической. Однако сложность и противоречивость налогового законодательства, наличие особенностей, присущих только налоговой сфере, позволят привлечь внимание необходимость и целесообразность выделения такого самостоятельного вида экспертизы как судебно-налоговая.

Обосновано, что основания выделения судебной налоговой экспертизы в самостоятельный вид экономической судебной экспертизы, основываются на следующих базисах: налоговое право как самостоятельная отрасль в системе юридических наук; экономическая природа налоговых правоотношений; сложность в расследовании и доказывании уголовных правонарушений в налоговой сфере; применения специальных знаний при расследовании налоговых правонарушений (сочетание специальных знаний в области налогообложения и права); правовая

регламентация возможности проведения судебно-налоговых экспертиз.

Установлено, что указанные основания является основным весомым аргументом относительно выделения самостоятельного вида экспертизы - судебно-налоговой.

По результатам исследования предложено подход к структуризации судебно-налоговой экспертизы в отдельный вид судебной экономической экспертизы, что позволит повысить обоснованность и качество вывода эксперта по вопросам налогообложения, является процессуальным источником доказательств.

Ключевые слова: *судебная экспертиза, судебно-налоговая экспертиза, специальные знания, налоговое право, правоотношения в сфере налогообложения, налоговые правонарушения, налоговое законодательство.*

Авторская справка:

Сташевська Ірина Василівна, *судовий експерт Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.*

Мартинова Лілія Володимирівна, *кандидат економічних наук, доцент кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.*

Стаття надійшла до редакції 16 квітня 2021р.

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-127-135

КОДИФІКАЦІЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ ОСТАННІХ ЗАКОНОДАВЧИХ НАПРАЦЮВАНЬ

Татаренко Г.В., Татаренко Д.В.

CODIFICATION OF LABOR LEGISLATION IN THE CONTEXT OF RECENT LEGISLATIVE DEVELOPMENTS

Tatarenko H.V., Tatarenko D.V.

Необхідність внесення змін до трудового законодавства носить тривалий характер. Чинний Кодекс законів про працю (КЗпП) з моменту свого прийняття у 1971 році неодноразово редагувався, деякі з його положень через свою неоднозначність тлумачилися рішеннями Конституційного Суду. Актуальність прийняття нового трудового законодавства має політичну спрямованість, що підтверджується тим, що різні політичні сили пропонують свої варіанти змін. Реформи у сфері трудового законодавства стають важелями передвиборчих програм та обіцянок. Наразі парламентом зареєстровано декілька конкурентних законопроєктів у тому числі урядовий законопроєкт "Про працю" №2708, який активно обговорювався та критикувався громадськістю, особливо профспілками. До того ж постійні намагання прийняти новий головний нормативно-правовий акт в сфері трудових відносин підштовхують до аналізу відповідних проєктів з точки зору їх відповідності засадничим принципам кодифікації, що їх вивчають науковці, задля визначення помилок цих напрацювань та вироблення рекомендацій щодо їхнього усунення.У статті аналізуються наукові підходи до визначення переліку та сутності принципів і особливостей кодифікації трудового законодавства, що дозволило зробити висновки про непридатність окремих положень проєктів Трудового Кодексу для ефективного регулювання суспільних відносин.

Ключові слова: *трудове право, законотворчість, Кодекс законів про працю України, Трудовий Кодекс, соціально-трудові відносини, кодифікація трудового законодавства*

Постановка проблеми. Через майже 30 років після здобуття незалежності, нашою державою неодноразова здійснювалися кроки, що слугували побудові вітчизняної правової системи, проте досі зберігають свою чинність низка нормативних актів, прийнятих ще за часів Радянського Союзу. До множини цих документів відноситься і центральний документ, що регулює трудові та пов'язані із ними відносини – Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП). Набрання чинності цим кодифікованим законом відбулося ще у далекому 1971 році. Заради справедливості необхідно, звісно, вказати на те, що Верховна Рада протягом років незалежності неодноразово змінювала та доповнювала цей нормативно-правовий акт, та все ж необхідність прийняття нового комплексного нормативного акту в сфері трудових та пов'язаних із ними відносин

поза сумнівами набуває все більшої актуальності з плином часу. На розгляді Верховної Ради перебуває декілька законопроєктів щодо нової кодифікації законодавства про працю: проєкт Закону "Про працю" №2708 від 28 грудня 2019 р, Проект Трудового Кодексу України № 2410 від 08.11.2019, Проект Кодексу України про працю 2410-1 від 08.11.2019 р. Також слід згадати проект Трудового Кодексу України № 1658 який пройшов перше читання у 2015 р. і фактично законодавча ініціатива Кабінету Міністрів України щодо внесення Проєкт закону України "Про працю" № 2708 є альтернативою саме проекту Трудового Кодексу України від 2015 р.

Дослідження та публікації. Теоретичні та практичні аспекти питання кодифікації трудового законодавства розглядалися багатьма науковцями, серед яких В.С. Венедиктов, Л.П. Гаращенко, С.М. Гусаров, Л.В. Єрофєєнко, М.І. Іншин, С.П. Маврін, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, В.Г. Ротань, З.К. Симорот, В.С. Смородинський, Є.Б. Хохлов, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко та ін.

Метою дослідження є визначення переліку і сутності принципі, завдань та особливостей кодифікації трудового законодавства задля надання пропозиції щодо ефективного врегулювання процесу кодифікації трудового права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кодифікація є вельми складним видом систематизації нормативного масиву бо потребує переробки змісту нормативних актів які існують у певній сфері правовідносин, потребує залучення та об'єднання зусиль багатьох фахівців, та є довготриваючим процесом. Метою кодифікації є створення фундаментального цілісного нормативного акту, за допомогою якого систематизуються відносини певної галузі права – кодексу. Кодифікація ґрунтується на певних юридично-технічних правилах, наприклад створення високопрофесійного колективу до складу якого увійдуть представники різних профілів (юристи, політологи, економісти, соціологи тощо); процес кодифікації потребує прийняття виваженого політичного рішення щодо його необхідності, доцільності та виділення фінансування, важливим є вивчення зарубіжного досвіду при здійсненні законопроєктної діяльності. В умовах складної політико-економічної ситуації в державі слід ретельно визначити об'єктивні та суб'єктивні чинники, які можуть впливати як на прийняття запропонованих проєктів, що пропонуються відповідними політичними силами так і прогнозувати наслідки прийняття таких актів. І саме кодифікований акт у сфері трудового права може стати «спусковим гачком» для соціального вибуху в Україні, якщо не врахує особливості сучасних суспільних настроїв та реалій.

Для формулювання вимог до законотворчого процесу слід визначитися із тим, що саме варто очікувати від кодифікації трудового законодавства. На думку В.С. Смородинського, основою (фундаментом), на якому має триматися українське законодавство мають бути саме кодифіковані закони. Як відзначає вчений, саме вони слугують впорядкуванні множини нормативно-правових приписів, викоріненню невідповідностей одних актів до інших, створенню єдиного понятійного апарату, що необхідно для обумовлення уніфікованості оформлення та змістового наповнення законодавчих актів. Серед усіх різновидів систематизації саме кодифікація здатна забезпечити не тільки структурованість законодавчих приписів, а й підвищити якість правового регулювання, «ушляхетнити» його [1, с.321].

Водночас на сучасному етапі у національному КЗпП відсутні положення,

пов'язані із регулюванням низки відносин, що пов'язані із трудовими, зокрема випливають з них. Так, регулювання вирішення колективних трудових спорів разом із відносинами, які стосуються зайнятості та працевлаштування, відсутнє у центральному вітчизняному кодифікованому акті, що регулює трудові відносини. До того ж правове регулювання деяких аспектів трудових відносин присутнє у КЗпП лише частково, що зумовлює функціонування низки спеціальних законів (зокрема порядок укладення колективних договорів, угод більш детально врегульовано Законом України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 р. № 3356-XII).

Варто також зазначити, що, поряд з КЗпП трудові відносини регулюють закони України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI, «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. № 5067-VI, «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР, «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII, «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР, «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. № 137/98-ВР, «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV, «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22 червня 2012 р. № 5026-VI. Вочевидь зазначений стан речей відображає відсутність системності вітчизняного трудового законодавства, що в свою чергу заважає однаковому розумінню його норм та применшує значення Кодексу в системі цього законодавства.

Така ситуація дозволяє визначити завданням кодифікації трудового законодавства ліквідацію розпорошення норм трудового права по різних нормативних актах, що, зрештою, і є сутністю будь-якої кодифікації.

Слушною вважаємо думку Гусарова С.М., який зазначає, що відмінність категоріального апарату, яка вбачається при аналізі згаданих вище нормативних актів, є разючою та шкідливою для застосування норм трудового права. В якості прикладу можна навести те, що в КЗпП для характеристики контрагента працівника у трудових відносинах використовується поняття «власник підприємства, установи, організації чи уповноважений ним орган або фізична особа». Водночас закони України «Про зайнятість населення», «Про колективні договори і угоди», «Про оплату праці», «Про охорону праці», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» відображають застосування поняття «роботодавець» [2, с. 20-23]. Наведене яскраво ілюструє практичну шкоду від відсутності зосередження норм трудового права в одному законі: порушення комплексності трудового законодавства, тобто узгодження положень КЗпП з іншими нормативними актами.

При дослідженні засобів систематизації законодавства, базовим аспектом видається мета, яку переслідує кожен з них. На думку О. Рибакова для кодифікації трудового законодавства такими цілями виступають конституційна, технічна і концептуальна [3, с.7-8]. На думку дослідника конституційна мета в свою чергу складається із конституційно-нормативної та конституційно-соціальної. За своїм юридичним змістом конституційно-нормативна ціль обмежується нормами Основного Закону, які стосуються правового регулювання трудових та пов'язаних із ними відносин. Стосовно конституційно-соціальної мети кодифікації трудового

законодавства слід зазначити, що її наявність обумовлена специфікою трудового права, як галузі, соціальним призначенням якої відповідно до історичних передумов є захист прав працівників та унормування влади роботодавця. Вона необхідна для закріплення соціального значення трудового права, його захисної функції. Концептуальна мета кодифікації трудового законодавства складається під широким спектром умов, а головне, під впливом формації держави. Концепція в цьому випадку виступає як сукупність цінностей, ідей, інтересів економічно сильного класу, поглядів на систему права, в тому числі і на трудове законодавство.

Ще однією метою кодифікації трудового законодавства є приведення його у відповідність із сучасними суспільними відносинами, що склалися в цій сфері. В даному контексті слід погодитись із доводами Жернакова В.В., який зазначає, що на кожному з етапів кодифікації законодавства про працю (1918, 1922, 1971) його сутність зумовлювалася потребами суспільства, що існували у відповідний період. Сучасний етап у цьому сенсі має значні особливості, оскільки перед розробниками цього акту постають якісно нові проблеми [4, с.11].

Майбутній Трудовий Кодекс має відповідати новим соціально-економічним і правовим реаліям: умови створення ринкової економіки; процеси глобалізації й інтеграція у світовий (перш за все європейський) цивілізаційний простір; значне посилення міграції робочої сили; необхідність реалізації програми гідної праці і її стандартів тощо. Нам треба враховувати й такі тенденції у розвитку трудового права, як зменшення ролі централізованого (законодавчого) і зростання значення договірного регулювання соціально-трудових відносин, конвергенція цивільно-правових і трудоправових елементів у методі правового регулювання, вплив інноваційних процесів на розвиток трудового права, тощо.

Як й інші форми систематизації законодавства, кодифікація має відбуватися із дотриманням принципів. Принципи кодифікації - основні ідеї, настанови, які визначають її зміст. Вони поділяються на загальні (верховенство права, законність, демократизм, гуманізм, науковість, професіоналізм, об'єктивність, гармонізація національного законодавства з міжнародно-правовими нормами) та спеціальні (принцип техніко-юридичної досконалості кодифікаційних актів: необхідність при створенні кодифікаційного акту дотримуватися всіх правил, способів і прийомів, розроблених юридичною технікою, зокрема нормотворчою; принцип повноти: необхідність при проведенні кодифікації включати всі нормативні акти, що потребують систематизації в єдиний кодифікаційний акт; принцип спрямування на регулювання комплексу відносин, які об'єднані єдиним предметом: кодифікація повинна охоплювати не випадковий набір нормативних приписів, а об'єднаний єдиним предметом правового регулювання регулятивний комплекс) [5, с. 86–88].

Принципи кодифікації трудового законодавства є положеннями доктрини трудового права, наявними лише у науковій літературі. Серед них основними вважаються принципи, сформульовані Н. Хуторян, серед яких принцип оптимального збалансування виробничої та захисної функцій трудового права; соціального діалогу; недопущення зниження рівня трудових гарантій; диференціації правових норм та ін. [6].

Досить обґрунтованим видається перелік принципів кодифікації трудового законодавства, який надає О.С. Матвієнко. З цієї множини унікальними є принцип відповідності цілей та характеру кодифікації

рівню соціально-економічного розвитку суспільства; принцип наукової обґрунтованості; принцип врахування пріоритетності прав і свобод людини і громадянина під час здійснення кодифікації; принцип узгодження норм права національної правової системи із загальновизнаними міжнародно-правовими нормами та законодавства Європейського Союзу; повнота, всебічність та комплексність кодифікації [7].

Вище викладене дозволяє сформулювати ряд очікувань від нового комплексного акту в сфері трудових відносин. В даному контексті вважаємо за необхідне розглянути останній проєкт Трудового Кодексу від 08.11.2019 [8]. Позитивними здобутками проєкту є чіткі визначення трудового договору, його форми та змісту, деталізація підстав укладення строкового трудового договору. Пропонується виключить з майбутнього Кодексу положення щодо трудового контракту, встановивши, що з дня набрання чинності Кодексу раніше укладені трудові договори у формі контракту вважатимуться трудовими договорами, укладеними на визначений у них строк. Автори пропонують ввести процедуру призупинення дії трудового договору - тимчасового звільнення роботодавця від обов'язку забезпечувати працівника роботою і тимчасове звільнення працівника від обов'язку виконувати роботу за укладеним трудовим договором. Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин. Стаття 42 проєкту регулює впровадження дистанційної (надомної) роботи – це робота, яку працівник виконує поза місцем знаходження роботодавця, його філії, представництва, іншого відокремленого структурного підрозділу (включаючи розташовані в іншій місцевості), поза стаціонарним робочим місцем, території або об’єкта, який прямо або побічно знаходиться під контролем роботодавця, в тому числі за умови використання для виконання роботи (трудової функції) інформаційно - комунікаційних технологій. На нашу думку зазначені положення цілком відповідають вимогам сьогодення.

Аналіз проєкту дозволяє стверджувати про наявність у ньому ряду суттєвих недоліків, які не дозволяють йому вирішити означені вище проблеми, ліквідувати які покликана кодифікація трудового законодавства.

По-перше, слід зазначити, що юридична техніка в документі є, на нашу думку, недосконалою. Зокрема не можна підтримати розробників проєкту у тому, що метою Кодексу є встановлення державних гарантій трудових прав і свобод громадян (ст. 1 проєкту ТК). Не потребує доведення, що предметом трудового права і об’єктом регулювання законодавства про працю (насамперед Кодексу) є не тільки трудові відносини, а й інші, тісно з ними пов’язані – із розгляду трудових спорів, із нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю і т. д. Відтак, можемо побачити, що вже зі своєї мети проєкт Трудового Кодексу демонструє невиправдано звужений підхід до сфери правового регулювання цього акту, що зовсім не відповідає принципу повноти та комплексності кодифікації трудового законодавства.

Варто також зазначити, що ряд положень законопроєкту не тільки не удосконалюють правове регулювання в сфері трудових відносин в контексті відповідності норм законодавства сучасним суспільним відносинам, але й можуть спричинити ще більший розрив між ними. Так, у ст. 2 проєкту Трудового Кодексу одним з принципів правового регулювання трудових відносин названо забезпечення права на рівну винагороду за працю рівної цінності.

Дане положення, вочевидь, є відголоском соціалістичного минулого, що не має ніякого стосунку до сучасної капіталістичної економіки, вільного ринку праці та інших реалій сьогодення.

Аналіз закріплення у проєкті предмета і сфери дії Кодексу потребує дослідження змісту норми, встановленої у ст. 5 документа, де зазначено, що відносини священнослужителів, церковнослужителів та осіб, які обіймають виборні посади в релігійних організаціях, регулюються трудовим законодавством, якщо це передбачено статутом (положенням). Стаття відносить священнослужителів до окремих категорій працівників, що вельми спірним твердженням, адже правовий статус священнослужителя визначається церковним правом, їх матеріальне забезпечення покладається на парафіян, а основний обов'язок полягає у служінні Богу, а не виконанні трудових функцій заради створення суспільнокорисного продукту.

З цього приводу варто навести положення ст. 5 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. [9], яка визначає, що церква (релігійні організації) відокремлені від держави. Діяльність священнослужителів пов'язана не з працею, а службою, що регулюється канонічним правом, джерелами якого є статути відповідних релігійних організацій. Із якої закономірності розвитку трудового права і якого принципу кодифікації законодавства про працю випливає необхідність поширювати його норми на відносини священнослужителів та церковнослужителів? Окрім того, виникає питання хто є роботодавцем для священнослужителя виходячи з мети його обов'язків служіння. Отже, в зазначеному положенні проєкту Трудового Кодексу вбачається порушення принципу наукової обґрунтованості кодифікаційних робіт, який означає, що кодифікація трудового права має ґрунтуватися на наукових засадах, які опрацьовані як у теорії права, так і у науці трудового права.

Цей недолік вперше з'явився у більш ранніх проєктах Трудового Кодексу. Жернаков В.В. зазначає, що навіть якщо до статутів релігійних організацій буде включено правила, схожі із змістом окремих нормативних приписів законодавства про працю, то це не означає, що на відносини церковнослужителів буде поширено дію норм трудового законодавства [4, с.13].

Як вже було зазначено, головним критерієм оцінки будь-якої кодифікації законодавства є її повнота та комплексність, адже сама суть кодифікації вимагає від цього процесу концентрації норм права певної сфери в одному нормативному акті.

Натомість з Прикінцевих положень аналізованого проєкту Трудового Кодексу випливає, що законами, які втрачають чинність внаслідок його прийняття є лише Закон України «Про оплату праці» (Відомості Верховної Ради України, 1995 р., № 17, ст. 121 із наступними змінами);Закон України «Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей» (Відомості Верховної Ради України, 1995 р., № 22, ст. 173; 1999 р., № 37, ст. 334); Закон України «Про відпустки» (Відомості Верховної Ради України, 1997 р., № 2, ст. 4 із наступними змінами), а також пов'язані з ними нормативно-правові акти.

Вочевидь такий стислий перелік свідчить про те, що у разі прийняття цього документу, мета кодифікації трудового законодавства не буде досягнута в повній мірі, адже цілий ряд трудових та пов'язаних із ними відносин все ще буде регулюватися іншими актами законодавства.

Наприклад, в проєкті Трудового Кодексу індивідуальним спорам присвячують цілу книгу з декількох глав, а нормативний матеріал щодо колективних трудових спорів до проєкту взагалі не включено. Єдина стаття (337), присвячена колективним трудовим спорам, містить лише посилання на інше законодавство: «Порядок функціонування системи заходів з вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) та взаємодії сторін соціально-трудових відносин у процесі врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів), що виникли між ними, визначається законом.»

Цей недолік є свідченням порушення принципу повноти кодифікації, який означає, що кодифікацією мають бути охоплені всі норми трудового права. Відтак, його слід обов'язково виправити, що можна зробити відомим шляхом. Достатньо закріпити у главі 2 книги шостої відповідні положення Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 р., зробивши її повноцінною главою.

Подібною є ситуація зі ст. 335 проєкту Трудового Кодексу, яка присвячена соціальному діалогу. Звичайно, вона теж містить відсилання до закону, у якому і мають бути врегульовані відповідні відносини, що не можна визнати припустимим для нормативного акту рівня Кодексу. Рекомендація щодо виправлення цієї ситуації та ж – сформувати повноцінну главу із нормативного матеріалу Закону України «Про соціальний діалог» від 23.12.2010 р.

На наш погляд, окрему увагу слід приділити застосуванню у процесі кодифікації принципу гармонізації норм трудового права України із загальновизнаними міжнародними нормами та принципу повноти кодифікації трудового законодавства. А також встановленню норм-стандартів, що будуть відповідати міжнародно-правовими та європейськими стандартами у сфері праці.

Висновки. Отже, можна підбити наступні підсумки. Для України, як незалежної держави, що прагне регулювати суспільні відносини, у тому числі трудові, відповідно до існуючих в суспільстві реалій, невідкладним завданням залишається прийняття нового кодифікованого акту в галузі трудового права, який має усунути зазначені вище проблеми, пов'язані із системністю трудового законодавства, його придатністю для правозастосування. Зокрема при переформатуванні трудового законодавства слід звернути увагу на підвищення якості правового регулювання, що має забезпечуватись у тому числі охопленням новим актом кодифікації максимального обсягу трудових та пов'язаних із ними відносин.

Водночас з аналізу основних положень проєкту Трудового Кодексу України слід зробити висновок, що у процесі його створення принципи кодифікації використовувалися не завжди ефективно. Не всі його положення відповідають таким засадам кодифікації, як принцип наукової обґрунтованості, принцип професіоналізму, принцип повноти, всебічності та комплексності. Відповідні недоліки мають бути усунуті у процесі підготовки проєкту Трудового Кодексу до наступного читання.

Література:

1. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. С. 321

2. Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 16 листопада 2018 р.) ; за

заг. ред. К. Ю. Мельника. – Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. – 427 с.

3. Рыбаков А.Ю. Теоретические проблемы кодификации в трудовом праве России: автореф. дис. … канд. юрид. наук :12.00.05; МГЮА. – М., 2008. -22 с.

4. Жернаков В. В. Кодифікація законодавства про працю: теоретичні засади і практика їх реалізації / В. В. Жернаков // Право та інновації. – 2016. – № 1. – С. 11–16

5. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види : монографія / Є. А. Гетьман. – Х. : Право, 2012. – 192 с

6. Кодифікація трудового законодавства України : [монографія] / Н. М. Хуторян, О. Я. Лаврів, С. В. Вишневецька та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Н. М. Хуторян, д-ра юрид. наук, проф. М. І. Іншина, д-ра юрид. наук, проф. С. М. Прилипка, д-ра юрид наук, проф. О. М. Ярошенка. – Х. : ФІНН, 2009. – 432 с.

7. Матвієнко О. С. Проблема кодифікації трудового законодавства України / О. С. Матвієнко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. - 2014. - Вип. 1. - С. 272-279. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2014_1_34.

8. Трудовий Кодекс України: Законопроєкт № 2410 від 08.11.2019 [Електронний ресурс]. - режим доступу: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2 /webproc4_1?pf3511=67331

9. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон від 23.04.1991 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – №25. – Ст. 283Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. К., 2009. 480 с.

References:

1. Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk / za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2009. S. 321.

2. Aktualni problemy trudovoho zakonodavstva, zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu ta sluzhbu v pravookhoronnykh orhanakh : materialy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 16 lystopada 2018 r.) ; za zah. red. K. Yu. Melnyka. – X. : Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, 2018. – 427 s

3. Rыbakov A.Iu. Teoretycheskye problemы kodyfykatsyy v trudovom prave Rossyy: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk :12.00.05; MHIuA. – M., 2008. -22 s.

4. Zhernakov V. V. Kodyfikatsiia zakonodavstva pro pratsiu: teoretychni zasady i praktyka yikh realizatsii / V. V. Zhernakov // Pravo ta innovatsii. – 2016. – № 1. – S. 11–16.

5. Hetman Ye. A. Kodyfikatsiia zakonodavstva Ukrainy: zahalna kharakterystyka, osoblyvosti, vydy : monohrafiia / Ye. A. Hetman. – Kh. : Pravo, 2012. – 192 s.

6. Kodyfikatsiia trudovoho zakonodavstva Ukrainy : [monohrafiia] / N. M. Khutorian, O. Ya. Lavriv, S. V. Vyshnevetska ta in. ; za red. d-ra yuryd. nauk, prof. N. M. Khutorian, d-ra yuryd. nauk, prof. M. I. Inshyna, d-ra yuryd. nauk, prof. S. M. Prylypka, d-ra yuryd nauk, prof. O. M. Yaroshenka. – Kh. : FINN, 2009. – 432 s.

7. Matviienko O. S. Problema kodyfikatsii trudovoho zakonodavstva Ukrainy / O. S. Matviienko // Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. - 2014. - Vyp. 1. - S. 272-279. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2014_1_34.

8. Trudovyi Kodeks Ukrainy: Zakonoproiekt № 2410 vid 08.11.2019 [Elektronnyi resurs]. - rezhym dostupu: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_1?pf3511=67331

9. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii : Zakon vid 23.04.1991 r. // Vidom. Verkhov. Rady URSR. – 1991. – №25. – St. 283.

Tatarenko H.V., Tatarenko I.V. Codification of labor legislation in the context of recent legislative developments. - Article.

Abstract. The need to change labor legislation is long-lasting. The current Labor Code of Ukraine has been repeatedly amended since its adoption in 1971, and some of its provisions have been interpreted by decisions of the Constitutional Court due to their ambiguity. The urgency of adopting new labor legislation has a political orientation, which is confirmed by the fact that different political forces offer their options for this did. Reforms in the field of labor legislation are becoming levers of election programs and promises. Currently, the parliament has registered several competing bills, including the government bill "On Labor" № 2708, which has been actively discussed and criticized by the public, especially trade unions. In addition, the constant efforts to adopt a new main legal act in the field of labor relations encourage the analysis of relevant projects in terms of their compliance with the basic principles of codification studied by scientists, to identify errors in these developments and make recommendations for their elimination.

The article analyzes scientific approaches to determining the list and essence of the principles of codification, features of codification of labor law. These theoretical principles are applied to the latest legislative developments, which allowed to draw conclusions about the unsuitability of certain novelties of the draft Labor Code for the effective regulation of public relations in the field of labor.

So, we can summarize the following results. For Ukraine, as an independent state that seeks to regulate social relations, including labor, in accordance with the existing realities in society, the urgent task is the adoption of a new codified act in the field of labor law, which should eliminate the above problems related to the system. many labor laws, its suitability for law enforcement

Keywords: *labor law, law-making, Code of Labor Laws of Ukraine, Labor Code, social and labor relations, codification of labor legislation.*

Татаренко В., Татаренко Д.В. Кодификации трудового законодательства в контексте последних законодательных наработок. – Статья.

Необходимость внесения изменений в трудовое законодательство носит длительный характер. Действующий Кодекс законов о труде (КЗоТ) с момента своего принятия в 1971 году неоднократно редактировался, некоторые из его положений в силу своей неоднозначности объяснялись решениями Конституционного Суда. Актуальность принятия нового трудового законодательства имеет политическую направленность, подтверждается тем, что различные политические силы предлагают свои варианты изменений. Реформы в сфере трудового законодательства становятся рычагами предвыборных программ и обещаний. Сейчас парламентом зарегистрировано несколько конкурентных законопроектов в том числе правительственный законопроект "О труде" №2708, который активно обсуждался и критиковался общественностью, особенно профсоюзами. К тому же постоянные попытки принять новый главный нормативно-правовой акт в сфере трудовых отношений подталкивают к анализу соответствующих проектов с точки зрения их соответствия основополагающим принципам кодификации, которые изучают ученые, для определения ошибок этих наработок и выработка рекомендаций по их устранению.У статье анализируются научные подходы к определению перечня и сущности принципов и особенностей кодификации трудового законодательства, что позволило сделать выводы о непригодности отдельных положений проектов трудового Кодекса для эффективного регулирования общественных отношений.

Ключевые слова: *трудовое право, законотворчество, Кодекс законов о труде Украины, Трудовой Кодекс, социально-трудовые отношения, кодификация трудового законодательства.*

Авторська довідка:

Татаренко Галина Вікторівна*, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.*

Татаренко Дмитро Віталійович*, бакалавр Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. м. Харків*

Стаття надійшла до редакції: 31 березня 2021р.

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-136-141

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИПЛАТИ ВИНАГОРОДИ ВИКРАВАЧАМ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Татаренко Г.В., Татаренко І.В., Попова Ю.О.

PROBLEMAL ASPECTS OF PAYMENT OF REMUNERATION TO CORRUPTORS OF CORRUPTION IN UKRAINE

Tatarenko H.V., Tatarenko I.V., Popova Y.O.

У статті окреслено існуючі проблеми чинного законодавства України, яке регламентує право викривачів корупції на отримання матеріальної винагороди, проаналізовано міжнародний досвід з цього питання. Зокрема досліджено проблему виплати винагороди анонімним викривачам та з урахуванням іноземного досвіду запропоновано шлях її вирішення. До того ж значну увагу приділено оптимальному мінімальному розміру предмета корупційного правопорушення, який є підставою для присудження викривачеві матеріального заохочення, наведені аргументи щодо обмеження суми винагороди з прив'язкою до основних соціально-економічних показників держави, розглянуто низку інших проблемних питань.

Ключові слова: *корупція, винагорода викривачам корупції, міжнародний досвід.*

Постановка проблеми. Корупція є однією з найбільш поширених світових проблем. Її шкідливий вплив можна спостерігати у всіх сферах суспільного життя. Першочерговим кроком на шляху боротьби з цим явищем є створення в суспільстві атмосфери абсолютної нетерпимості до корупції. Безсумнівно, найкращим засобом боротьби з корупцією є запобігання її виникненню. Світова практика боротьби з корупцією показує, що найбільш ефективним заходом протидії є своєчасна поінформованість правоохоронних органів про факти корупції. Тому законодавче закріплення інституту «викривачів корупції», які надають відповідну інформацію уповноваженим суб'єктам з протидій корупції, є доцільним для кожної держави [1, с. 129]. Безсумнівним є чітке закріплення механізму реалізації та забезпечення елементів правового статусу викривачів корупції, зокрема такої складової прав викривача як право на винагороду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З огляду на відносно нещодавнє закріплення інституту викривачів корупції у вітчизняному законодавстві та невеликий обсяг практики застосування його норм наукових досліджень проблематики функціонування інституту викривачів корупції не так багато. Зокрема, цікавим та змістовними є дослідження М. Бурак, О. Бусол, Ф. Галтунг, Л. Герасименко, М.

Колодяжний, О. Косиця, О. Нестеренко, А. Політов, О. Шостко.

Метою дослідження є аналіз заходів щодо захисту та процедури реалізації прав викривачів корупції, зокрема права на отримання винагороди

Виклад основного матеріалу дослідження. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про запобігання корупції" щодо викривачів корупції», який набрав чинності з 1 січня 2020 року, запровадив в Україні функціонування інституту викривачів корупції [2]. Цей інститут не є зовсім новим для нашої країни. З метою ефективної протидії корупційним проявам в Україні були прийняті Закони України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11.06.2009 р. (ст. 17) та «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 р., у яких містилися норми щодо захисту осіб, які повідомляють про корупційні дії. Зокрема, у ст. 17 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» зазначалося, що особи, які надають допомогу в запобіганні та протидії корупції, перебувають під захистом держави [3]. Аналогічна норма містилася у ст. 20 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 р.

Важливим питанням є механізм захисту осіб, які відіграють важливу роль у запобіганні та протидії корупції. Вперше про необхідність запровадження заходів щодо захисту осіб, які повідомляють про корупцію, згадується у ст. 9 Цивільної та ст. 22 Кримінальної конвенцій про боротьбу з корупцією [4, 5].

Цілком логічно, що для забезпечення ефективності інституту викривачів як законодавчого заходу запобігання корупції необхідним є створення умов для його широкого поширення. З цієї точки зору для держави є пріоритетним створення гарантій та надання певних заохочень особам, які відіграють надважливу роль у виявленні та протидії корупційним проявам. Серед таких заходів слід відзначити захист викривачів від звільнення та інших порушень їх прав, особливий статус у кримінальному провадженні, надійність каналів повідомлень тощо. На думку О.В. Нестеренко та О.Ю. Шостко серед надійних гарантій захисту викривачів центральне місце займає, зокрема, така гарантія, як отримання матеріальної винагороди [6, с. 6].

Одним з нововведень до Закону «Про запобігання корупції» є закріплення права на винагороду для викривачів. Так, відповідно до ст.53-7 цього закону право на винагороду викривач отримує, якщо вартість предмета корупційного правопорушення або збитки, завдані державі, перевищують у 5 тисяч разів прожитковий мінімум для працездатних осіб. Максимальний розмір винагороди – 3 тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб [7].

Уваги заслуговує та обставина, що зазначена норма є досить спірним механізмом для стимулювання діяльності викривачів у нашій країні, оскільки у системному аналізі з іншими нормами вище згаданого закону процедура присудження винагороди буде відбуватися з певними труднощами.

По-перше, мінімальна вартість предмета правопорушення та збитків, нанесених державі, як видається, є зависокою. Зважаючи на економічні показники нашої країни, винагороду буде неможливо присудити щодо більшості корупційних проявів, які не будуть перевищувати у 5 і більше тисяч разів прожитковий мінімум для працездатних осіб (приблизно 10,5 млн. гривень станом на 2021 рік). Цілком очевидно, що невиправдано високий поріг спричинить втрату ефективності зазначеного стимулу.

По-друге, можливість повідомлення про корупцію без зазначення авторства (анонімно) викликає багато запитань щодо процедури виплати винагороди такій особі. Законом не регламентовано порядок підтвердження особою, що повідомлення зробила саме вона, також органам державної влади не надано повноважень щодо розшуку анонімного викривача чи здійснення будь-яких заходів для отримання винагороди останнім, що, безсумнівно, є прогалиною, яка потребує усунення, адже унеможливлює застосування цього заходу заохочення для анонімних викривачів корупції.

Для вирішення окреслених проблем пропонуємо ознайомитись із практикою зарубіжних країн з цього питання.

Так, у Сполучених Штатів Америки, досвід яких є фундаментальним у цій сфері, діє низка законодавчих актів, якими врегульовано порядок функціонування інституту викривачів корупції. Зокрема, розділ 15U.S.C. § 78u-6 d)(2) Закону Додда-Френка передбачає, що будь-який викривач, який претендує на винагороду, має бути представлений адвокатом. Перед виплатою грошової винагороди інформатор повинен розкрити свою особу та надати іншу інформацію, яку Комісія з цінних паперів і бірж може спитати, напряму, або через свого консультанта. Таке ж саме положення міститься у розділі 7 U.S.C. § 26(d)(2) Закону про торговельні біржі [8].

Південнокорейський закон, призначений для захисту і матеріальної винагороди державних і корпоративних викривачів, передбачає, що про незаконні дії можна поінформувати Комісію з громадянських прав і боротьби з корупцією, яка поєднує в собі функції антикорупційного бюро та омбудсмена. Так, за період 2002-2013 років Комісія отримала 28 246 повідомлень про порушення, в результаті були розкриті 220 випадків, $ 60,3 млн повернулися в бюджет, а $ 6,2 млн були виплачені викривачам в якості нагороди.

Як видається, у законодавстві США віднайдено баланс між можливістю зберегти анонімність викривачу та отримати грошову винагороду. Зазначене досягнуто через регламентування необхідних процедур, в той час як вітчизняне законодавство, як зазначалося демонструє брак правового регулювання. Щодо придатності використання американської моделі врегулювання цього питання варто розглянути її переваги та недоліки.

Серед перших слід визначити наявність процедури розкриття викривачем своєї особи компетентному органові. Відповідні положення слугують дотриманню гарантій безпеки викривача, адже за наявності єдиного законодавчо визначеного шляху ідентифікації його особи знижує ризик розголошення цієї інформації третім особам. В цьому аспекті слід також відзначити також і досвід Південної Кореї.

В Україні матеріальну винагороду викривачеві призначає суд після винесення обвинувального вироку корупціонеру. За таких обставин встановити можливість розкриття своєї особи анонімним викривачем шляхом здійснення такого повідомлення органу, що відповідає за призначення винагороди, є неможливим, адже анонімні викривачі не є учасниками кримінального провадження, не мають доступу до судового засідання. Відтак, можливим шляхом забезпечення цих осіб можливістю отримати винагороду є передбачення для них можливості розкрити свою особу, заявивши про це до іншого орану державної влади, наприклад до НАЗК. Природно, що разом з цим слід врегулювати процедуру перевірки достовірності такого звернення.

Водночас варто зауважити, що окремі елементи досвіду правового регулювання інституту викривачів корупції Сполучених Штатів на нашу думку не є пріоритетними

для запозичення нашою державою. Зокрема обов'язкове представлення викривача корупції адвокатом може викликати значний спад активності викривачів через встановлення додаткових перепон для здійснення повідомлення та отримання винагороди.

Стосовно другої означеної проблеми – завищеної мінімальної вартості предмета корупційного правопорушення використання іноземної практики можливе за умови одночасного порівняння цієї суми із основними соціально-економічними показниками в нашій державі та закордоном. Так, в Сполучних Штатах він початковий розмір предмету корупційного правопорушення, який дозволяє викривачеві розраховувати на винагороду за здійснене повідомлення, 1 мільйон доларів.

Враховуючи, що в нашій країні законодавець вирішив спиратися на розмір прожиткового мінімуму, слід звернути увагу, що в США, згідно з даними фонду Wageindicator, станом на 2018 рік, він складає 1660 доларів. Тобто мінімальний розмір предмету корупційного правопорушення повинен перевищувати приблизно 600 мінімальних прожиткових мінімумів американців. Таким чином, ця проблема пристосована до економічного рівня Сполучених Штатів Америки, чого не можна сказати про норми нашого законодавства, яким встановлено, що винагороду заслуговують лише ті викривачі, які повідомили про корупційний злочин, грошовий розмір предмета якого або завдані державі збитки від якого у п'ять тисяч і більше разів перевищують розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на час вчинення злочину.

З наведеного положення закону «Про запобігання корупції» також випливає, що викривач не заслуговує на винагороду у разі повідомлення викривачем про корупційний кримінальний проступок незалежно від розміру його предмета чи завданих збитків. Можна припустити, що така ситуація є недоліком юридичної техніки, пов'язаної з невнесенням змін до ст. 53-7 закону «Про запобігання корупції» одночасно з впровадженням поділу кримінальних правопорушень на злочини та проступки законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень" [9].

Варто зазначити, що у деяких країнах викривачам взагалі не передбачено винагороду. Так, на думку чеського представництва Transparency International, фінансова винагорода перетворює викривача корупції на того, хто доносить. Не зважаючи на відсутність матеріального заохочення, за даними дослідження національного агентства Stenmark, у Чеській Республіці викривачів корупції сприймають позитивно: героями їх вважають 69% опитаних [10].

На нашу думку матеріальна винагорода все ж є важливим та унікальним засобом стимулювання осіб ставати викривачами корупції. Використання даних щодо позитивного ставлення суспільства до викривачів корупції в країнах, де для викривачів корупції не передбачено винагороди для виправдання ефективності такого підходу є безпідставним, надто якщо наводити відповідні дані без порівняння з державами, які заохочують діяльність викривачів.

Дискусійним є питання встановлення максимального розміру винагороди викривачам корупції. Відповідно до вітчизняного законодавства ця сума становить 3 тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Така ситуація на думку дослідників спричиняє високу вірогідність корупційної складової при

вирішенні питання про виплату грошової допомоги викривачеві. [11, с. 92] Дійсно, недобросовісних викривачів може привабити можливість отримання дуже великої суми грошей за неправдиве повідомлення про корупційний злочин.

Знову звернемося до досвіду США. В цій країні за надання інформації про вчинення певною особою корупційного злочину можна одержати від Федерального Бюро Розслідувань винагороду розміром до 25 тис. доларів США. [12, с. 68] Знову бачимо різницю співвідношень між соціально-економічними показниками та аналізованими сумами, але в зворотному напрямку. В той час як вітчизняний законодавець дозволяє зробити викривача «казково багатим» за мірками нашої держави, іноземний досвід полягає в обмеженні розміру винагороди викривачеві ~ 15 прожитковими мінімумами.

Висновки. Отже, враховуючи викладене можна підбити наступні підсумки. Інститут викривачів корупції має потенціал стати одним з найбільш дієвих засобів протидії її проявам в Україні. Необхідною умовою для цього є встановлення системи законодавчих гарантій для цих осіб, яка сприятиме поширенню практики повідомлення про корупційні правопорушення. В даному контексті матеріальна винагорода виступає унікальним засобом заохочення.

Оскільки реформа інституту викривачів відбулася відносно нещодавно, виплата матеріальної винагороди наразі супроводжується низкою проблем, головними з яких видаються неврегульованість отримання винагороди анонімними викривачами, виплата винагороди лише в разі повідомлення про корупційні злочини, встановлення зависокого порогу вартості предмета кримінального правопорушення, який дозволяє отримати грошове заохочення. Зважаючи на це, безсумнівною видається необхідність доопрацювання існуючих норм антикорупційного законодавства, зокрема, шляхом аналізу досвіду зарубіжних країн. При цьому слід враховувати особливості національної правової системи, виважено підходити до рецепції положень іноземного законодавства.

Література:

1. Татаренко Г. В., Мезеря О. А., Татаренко І. В. Реформа інституту викривачів корупції в Україні: довгоочікувані зміни чи імітація прогресу// Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2020. № 1. - С. 127-142.

2. «Про внесення змін до Закону України "Про запобігання корупції" щодо викривачів корупції»: Закон України від 17.10.2019 р. № 198-IX //URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-20#Text. (дата звернення: 01.04.2021)

3. «Про засади запобігання та протидії корупції»: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 40. - ст.404

4. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text.

5. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.

6. Правовий захист викривачів / за заг. редакцією О.В. Нестеренко, О.Ю. Шостко. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2016. - 94 с.

7. «Про запобігання корупції»: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv#n1548. (дата звернення: 01.04.2021)

8. Як стати викривачем-нерезидентом в США? // URL: https://ethicontrol.com/uk/us-whistleblower-guidance. (дата звернення: 01.04.2021)

9. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України від 20.12.2019 р. № 2617-VIII. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text

10. Винагорода чи похвала: що стимулюватиме викривачів корупції?// URL:https://ti-ukraine.org/news/vynahoroda-chy-

pokhvala-shcho-stymuliuvatyme-vykryvachiv-koruptsii/. (дата звернення: 01.04.2021)

11. Косиця О.О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав викривачів в Україні [Текст]: дисертація ... д-ра юрид. наук, спец.: 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / О.О. Косиця; наук. консультант О.М. Рєзнік. - Суми: СумДУ, 2019. - 391 с.

12. Колодяжний М. Г. Інститут викривачів корупції: зарубіжний досвід, перспективи формування в Україні. Роль інституту викривачів у запобіганні та протидії корупції: матеріали круглого столу (Київ, 2 листопада 2018 р.) / редкол.: В. Чернєй, К. Ланчінскас, А. Фодчук та ін. Київ, 2018. 174 с. С. 67–70.

References:

1. Tatarenko G. V., Mezerya O. A., Tatarenko I. V. Reforma insty`tutu vy`kry`vachiv korupciyi v Ukrayini: dovgoochikuvani zminy` chy` imitaciya progresu// Aktual`ni problemy` prava: teoriya i prakty`ka. 2020. # 1. - S. 127-142.

2. «Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny` "Pro zapobigannya korupciyi" shhodo vy`kry`vachiv korupciyi»: Zakon Ukrayiny` vid 17.10.2019 r. # 198-IX //URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-20#Text. (data zvernennya: 01.04.2021)

3. «Pro zasady` zapobigannya ta proty`diyi korupciyi»: Zakon Ukrayiny` // Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` (VVR), 2011, # 40. - st.404

4. Cy`vil`na konvenciya pro borot`bu z korupciyeyu // Oficijny`j veb-portal Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/994_102#Text.

5. Kry`minal`na konvenciya pro borot`bu z korupciyeyu. Oficijny`j veb-portal Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.

6. Pravovy`j zaxy`st vy`kry`vachiv / za zag. redakciyeyu O.V. Nesterenko, O.Yu. Shostko. Xarkiv: TOV «Vy`davny`cztvo «Prava lyudy`ny`»», 2016. - 94 s.

7. «Pro zapobigannya korupciyi»: Zakon Ukrayiny` vid 14.10.2014 p. # 1700-VII. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv#n1548. (data zvernennya: 01.04.2021)

8. Yak staty` vy`kry`vachem-nerezy`dentom v SShA? // URL: https://ethicontrol.com/uk/us-whistleblower-guidance. (data zvernennya: 01.04.2021)

9. «Pro vnesennya zmin do deyaky`x zakonodavchy`x aktiv Ukrayiny` shhodo sproshhennya dosudovogo rozsliduvannya okremy`x kategorij kry`minal`ny`x pravoporushen`»: Zakon Ukrayiny` vid 20.12.2019 r. # 2617-VIII. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text

10. Vy`nagoroda chy` poxvala: shho sty`mulyuvaty`me vy`kry`vachiv korupciyi?// URL:https://ti-ukraine.org/news/vynahoroda-chy-pokhvala-shcho-stymuliuvatyme-vykryvachiv-koruptsii/. (data zvernennya: 01.04.2021)

11. Kosy`cya O.O. Administraty`vno-pravovy`j mexanizm zabezpechennya prav vy`kry`vachiv v Ukrayini [Tekst]: dy`sertaciya ... d-ra yury`d. nauk, specz.: 12.00.07 - administraty`vne pravo i proces; finansove pravo; informacijne pravo / O.O. Kosy`cya; nauk. konsul`tant O.M. Ryeznik. - Sumy`: SumDU, 2019. - 391 s.

12. Kolodyazhny`j M. G. Insty`tut vy`kry`vachiv korupciyi: zarubizhny`j dosvid, perspekty`vy` formuvannya v Ukrayini. Rol` insty`tutu vy`kry`vachiv u zapobiganni ta proty`diyi korupciyi: materialy` kruglogo stolu (Ky`yiv, 2 ly`stopada 2018 r.) / redkol.: V. Chernyej, K. Lanchinskas, A. Fodchuk ta in. Ky`yiv, 2018. 174 s. S. 67–70.

Tatarenko H.V., Tatarenko D.V., Popova Y.O. Problemal aspects of payment of remuneration to corruptors of corruption in Ukraine. – Article.

The article analyses existing problems of the current legislation of Ukraine, which regulates the right of corruption denunciators to receive material remuneration, analyzes the international experience on this issue. In particular, the problem of payment of remuneration to anonymous denunciators of corruption has been investigated and, taking into account foreign experience, ways of its solution have been proposed. In addition, considerable attention is paid to the optimal minimum size of the subject of a corruption offense, which is the basis for awarding financial incentives to a denunciator. The article also presents arguments on limiting the amount of remuneration in connection with the main socio-economic indicators of a state development, and a number of other problematic issues are considered.

Key words: *corruption, remuneration for corruption whistleblowers, international experience.*

Татаренко В., Татаренко И.В., Попова Ю.А. Проблемные аспекты выплаты вознаграждения изобличителям коррупции в Украине. – Статья.

В статье обозначены существующие проблемы действующего законодательства Украины, регламентирующего право обличителей коррупции на получение материального вознаграждения, проанализированы международный опыт по этому вопросу. В частности исследована проблема выплаты вознаграждения анонимным обличителям и с учетом зарубежного опыта предложены пути ее решения. К тому же значительное внимание

уделено оптимальному минимальному размеру предмета коррупционного правонарушения, который является основанием для присуждения обличитель материального поощрения, приведенные аргументы по ограничению суммы вознаграждения с привязкой к основным социально-экономическим показателям государства, рассмотрен ряд других проблемных вопросов.

Ключевые слова: *коррупция, вознаграждение обличителям коррупции, международный опыт.*

Авторська довідка:

Татаренко Галина Вікторівна, *кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.*

Татаренко Ігор Віталійович*, бакалавр Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого м. Харків, Україна*

Попова Юлія Олексіївна, *бакалавр Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого м. Харків, Україна*

Стаття надійшла до редакції: 24 квітня 2021 р.

УДК 346.5
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-142-147

НОВАЦІЇ У ЗАПРОВАДЖЕННІ ФОРМАТУ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Терещенко С. В.

INNOVATIONS IN INTRODUCING THE FORMAT OF ECONOMIC PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP RELATIONS

Tereshchenko S.V.

Обгрунтовано актуальність проблеми висвітлення новацій у запровадженні формату економічних відносин державно-приватного партнерства. Здійснено аналіз передумов формування авторської позиції О.М.Вінник щодо критики неповноти змісту Закону України про державно-приватне партнерство та обгрунтування нею категорії організаційно-правового партнерства.

Обрання теми статті обумовлено незавершеністю сучасного процесу вивчення поглядів науковців на різноманіття формату економічних відносин державно-приватного партнерства. Викладено шляхи досягнення узагальненого результату щодо розв'язання проблеми закріплення в Інноваційному кодексі України формату комунально-приватного партнерства; державно-комунального партнерства; державно-комунально-приватного партнерства; партнерства органів місцевого самоврядування з іншими державами (пропозиції О.М.Вінник).

Ключові слова: *державно-приватне партнерство; договір концесії; комунально-приватне партнерство; державно-комунальне партнерство; державно-комунально-приватне партнерство; партнерства органів місцевого самоврядування з іншими державами; транснаціональні корпорації.*

Постановка проблеми. Популяризація в нашій країні формату та інструментів державно-приватного партнерства (далі - ДПП) розпочалась із прийняттям Закону України «Про державно-приватне партнерство» [1]. Формат економічних відносин державного та приватного партнерів у світі надзвичайно поширюється, про що засвідчують статистичні відомості: у країнах ЄС у 1990-2018 роках реалізовано 1 749 договорів концесії на 336 млрд. євро. Проєкти приватно-державного партнерства підтримує Світовий банк. В Україні також відбулося суттєве пожвавлення ініціативи потенційних державного та приватного партнерів із прийняттям нового Закону про концесію.

Вже в перший рік його дії держава передала у концесію два морські порти: "Ольвію" (на 35 років на 3,4 млрд грн.) та "Херсон" (на 30 років на 300 млн. грн)). Протягом найближчих чотирьох років Мінінфраструктури України планує виставити на конкурс порт "Чорноморськ" та пасажирський комплекс в порту Одеси. Це відповідає міжнародній практиці: 94 із 100 найбільших портів світу – у концесії. У жовтні 2020 року потенційним

інвесторам надали портфель із шести доріг: Харків-Дніпро-Запоріжжя, Бориспіль-Полтава, Херсон-Миколаїв, Київ-Житомир-Рівне, Ягодин-Ковель-Луцьк, Дніпро-Кривий Ріг-Миколаїв (загальн. протяжн.понад 1 300 км). Також у планах - передача у концесію залізничних вокзалів, у тому числі "Київ-пасажирський", аеропортів Львова, Запоріжжя, Херсона та Чернівців. У складі правового механізму реалізації ДПП залишається відкритою ціла низка юридично значущих питань. Зокрема, щодо укладення договору в рамках державно-приватного партнерства з переможцем конкурсу, здійснення реєстраційних процедур реєстрах, склад організаційно-правового партнерства та інш. Неоднозначність міжнародної практики та законодавчих положень щодо визначення природи та умов формування того чи іншого формату відносин державно-приватного партнерства унеможливлює встановлення переваг та недоліків кожного з них.

Формат економічних відносин державно-приватного партнерства у більшості країн світу запроваджується з використанням правових засобів його забезпечення на міжнародному (за участі в ньому транснаціональних корпорацій), регіональному та національному рівнях (за участі в ньому господарських організацій, підприємців та інших суб'єктів договірних відносин державно-приватного партнерства).

Аналіз останніх досліджень. Основна частина дослідників з обраної проблематики – це представники науки господарського права. Зокрема, окремі аспекти доцільності запровадження ДПП в Україні висвітлювали Г.Л. Знаменський, О.М. Вінник, В.А. Устименко, Д.В. Задихайло, О.В. Шаповалова, В.С. Мілаш, Р.А. Джабраїлов, О.А. Зуєва, О.Д. Сиротюк, Д.В. Шликов, Г.С. Пілігрим, А.В. Макаренко та інші. Більшість дослідників обраної проблематики зосереджували свою увагу на окремих договорах. Наприклад, договорі оренди державного та комунального майна – Д.В. Шликов, договору концесії – О.А. Зуєва, Г.С. Пілігрим Л. М. Гончарук, А.В. Макаренко та інші. Але договори концесії та інші договірні форми ДПП досліджували також представники науки цивільного права І.В. Спасибо-Фатеєва, Я.О. Золоєва, Л.М. Гончарук та інші

Ціль статті - обгрунтування доцільності продовження процесу формування правових засад режиму запровадження різноманітних підходів до формату регламентації відносин державно-приватного партнерства на макро- та мікроекономічному рівні, використовуючи досвід міжнародного економічного співтовариства.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай у комплексних дослідженнях, присвячених запровадженню формату економічних відносин державно-приватного партнерства, науковці вивчають договори концесії, угоди про розподіл продукції, інші договірні проекти.

У сучасних умовах «основними факторами для прийняття рішень міжнародними організаціями про фінансування проектів державно-приватного партнерства є чітка нормативно-правова база, єдине розуміння цілей проекту державними і приватними партнерами, особиста участь у здійсненні проектів муніципальних органів влади, економічний і інноваційний ефект від проекту в масштабах національної економіки» [2, с.11.]

Новатором обгрунтованої критики неповноти змісту закону про державно-приватне партнерство щодо всіх можливих форм партнерства стала О.М. Вінник. Вона довела доцільність виділення в законі України про ДПП не лише договірної форми партнерства, але і організаційно-правового

партнерства. Мається на увазі створення господарських товариств за участю в них держави і територіальної громади, зокрема акціонерних товариств, створених в процесі корпоратизації або приватизація, в якій зберігається істотна участь держави і територіальної громади, у тому числі створені на базі орендованих цілісних майнових комплексів. Правовою основою виділення організаційно-правового партнерства, на думку вченої, служить ч. 2 ст. 22, ч. Із ст. 24 Господарського кодекса України; ч. Із ст. 5, статті 17, 18 Закону «Про приватизацію державного майна [2, С.7].

Дана позиція викликала як схвалення (О.Д. Сиротюк та інш.) так і нерозуміння (І.А.Селіванова та інш.) у колі наукової спільноти. Проте відображення в законодавстві про партнерство даної організаційно-правової форми партнерства слід віднести до актуальних правових проблем, що вимагають пріоритетного розв'язання в контексті створення умов для зародження і розвитку ефективної взаємодії влади і бізнесу у всьому різноманітті його форматів.

При створенні такого наукового продукту як концепція Інноваційного кодекс України було обгрунтовано низку нових форматів та моделей співпраці носіїв публічних і приватних інтересів у сфері інноваційної діяльності (комунально-приватне партнерство; державно-комунальне партнерство; державно-комунально-приватне партнерство; партнерство органів місцевого самоврядування з іншими державами – ч.1 ст. 2.1.3 проекту Інноваційного кодексу України). [3, С. 42].

Авторкою зазначених пропозицій є О.М.Вінник, яка надає пропозиції з відображення своїх новацій не лише в проекті Інноваційного кодексу, але й в низці діючих законів (про ДПП, «Про управління об'єктами державної власності», «Про місцеве самоврядування»), а також - у технологіях управління такими формами співпраці [4].

Отже прихильники мікроекономічного підходу, характеризуючи категорію формату економічних відносин державно-приватного партнерства, продовжують з'ясування її сутності.

Новацією у запровадженні формату економічних відносин державно-приватного партнерства стала наступна пропозиція О.В. Говоруна. Але він фактично визначив новий формат розуміння макроекономічного державно-приватного партнерства. Делегування державою окремих засобів організаційно-господарського впливу на сферу господарювання саморегулівним організаціям умовно можна вважати окремою специфічною формою макроекономічного державно-приватного партнерства, поряд із такими формами організаційно-господарського впливу як, власне, саме державне регулювання, державна допомога, встановлення спеціальних режимів господарювання, а також і державно-приватне партнерство, у сенсі, передбаченому чинним законодавством [5, С.4].

У дискусіях щодо пошукових спроб автора схвально до його пропозиції ставляться відомі науковці Д.В.Задихайло, В.С.Мілаш, Н. В. Барахтян та інші.

Традиційний та новий формати макроекономічних відносин державно-приватного партнерства досліджують дуже повільно. що слід визнати невиправданим. У наукових джерелах з міжнародного економічного права розглядають економічні відносини державно-приватного партнерства за різними ознаками участі в них транснаціональних корпорацій (далі - ТНК). Їх визнають як досить активних учасників міжнародних економічних відносин, які можуть виступати, зазвичай, на боці

приватного партнера. Виокремлюють поліцентричні ТНК; етноцентричні ТНК; регіоцентричні ТНК.

Але деякими представниками науки міжнародного економічного права була зроблена спроба віднести ТНК до суб'єктів публічного права. Заперечення щодо цієї пропозиції випливає з того, що ТНК від свого імені (а не від імені держави) укладають угоди з окремими країнами та міжнародними фінансово-економічними організаціями

Справедливим є узагальнення В.Ф. Опришки щодо популярності формату ДПП за участі ТНК. Це - договори концесії (уступки), які нині часто замінюються угодами про економічний розвиток або розподіл продукції. Їхня юридична природа віддзеркалює правову природу між ТНК та країною, що приймає корпорацію. Нерідко зазначається, що юридичну природу комерційних контрактів визначає транснаціональне право. Ця концепція суперечить міжнародній практиці [6, с.225]. Тому питання правової характеристики зазначеного формату в Україні спираються на положення низки міжнародно-правових актів, цивільного, господарського, трудового та іншого законодавства.

Популярними та найбільшими (за обсягом економічної діяльності) ТНК, які виступали суб'єктами відповідних цивільно-правових та господарсько-правових відносин в нашій країні визнавали «УкрАВТО», «Індустріальний союз Донбасу» (ІСД), «ROSHEN», «Систем кепітал менеджмент» (СКМ), «Граніт», «Шаркон», «Кераміст» та інш.

При аналізі світового досвіду запровадження формату ДПП дослідники розрізняють партнерства за договорами з розділеними правами власності (до них відносять угоди про розділ продукції, аутсорсинг, лізингові (орендні) угоди та інш) та - не розділеними.

Міра конкретної участі держави і приватного бізнесу і умови їх поєднання можуть істотно розрізнятися. Ступінь фактичної участі приватного підприємництва в ДПП може підвищуватися або, навпаки, знижуватися залежно від масштабів передачі правомочності власника приватному підприємству. Різнополюсними (крайніми варіантами) є або прості контрактні відносини (контракти на роботи і послуги) з повним збереженням кожним партнером всієї правомочності власності, або повна приватизація, тобто остаточну передачу прав власності від держави приватному підприємцеві. Між цими полюсами розташована безліч можливих варіантів і форм державно-приватних партнерських відносин, що базуються на різному ступені переуступки тієї або іншої правомочності власника від держави приватному підприємцеві [7].

Ступень переуступки правомочності власника від держави приватному підприємцеві корегується негативним проявом та наслідками діяльності організованого і неорганізованого транснаціонального сегменту у світовій економіці.

Д.В.Задихайло рекомендує свідомо і прямо включати фактор реальної та потенційної діяльності транснаціональних банків та компаній і особливо їх об'єднань до категорії потенційних загроз національній економічній безпеці як такій. Втім, необхідно зробити застереження щодо того, що роль транснаціональних суб'єктів світової економіки є об'єктивною реальністю і саме ця їх діяльність опосередковує сучасний технологічний розвиток. Саме тому, прихід транснаціонального інвестора до країни за різних умов має отримувати різну суспільно-економічну оцінку. Слід підкреслити, що

лише певна кількість країн змогла використати діяльність іноземних ТНК на користь власного економічного, людського, технологічного і, кінець кінцем, соціального розвитку, і це безумовно є виявом вищого класу в державному менеджменті. підприємцеві [8, С. 12-13].

Аналіз теоретичних джерел та огляд практичної діяльності учасників та суб'єктів ДПП надає можливість зробити висновок про те, що для формування цілісного теоретичного уявлення про формат відносин державно-приватного партнерства та оновлення підходів для його практичного застосування актуалізується проблема системності дослідження правової компоненти у процесі його запровадження на макро- та мікроекономічному рівні.

Література:

1. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2010. - № 40. - Ст 524.

2. Вінник О. М. Проблеми правого регулювання корпоративних і партнерських відносин : моногр. — К., 2010. — 166 с.

3. Вінник О.М. Управлінські інновації співпраці держави з приватним бізнесом / О.М. Вінник // Проект Інноваційного кодексу України як новий етап розвитку нормотворення в інноваційній сфері: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 14 червня 2011 р. / редкол.: С.М. Прилипко, Ю.Є. Атаманова, Д.В. Задихайло. – Х.: «ФІНН», 2011. – С. 42 (360 с.)

4. Вінник О.М. Науково-практичний коментар Закону України «Про оренду державного та комунального майна» / О.М. Вінник. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 352 с.

5. Говорун О.В. «Саморегулівні організації в механізмі правового господарського порядку». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» - Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021. 21 с.

6. Опришко В. Ф . Міжнародне економічне право і процес : [моногр.] / Віталій Федорович Опришко. - К .: Парламентське вид-во, 2014. 518 с.

7.Дерябина М. Государственное регулирование проектов ГЧП: границы полномочий и организация / М. Дерябина [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://institutiones.com/general/1079

8. Задихайло Д.В. Визначальні політико-правові чинники економічної стратегії держави. Галузева економічна політика держави: проблеми правового забезпечення : монографія/ За наук. ред. Д. В. Задихайла. − Х. : Юрайт, 2013. − 520 с. (с.10-53).

References:

1. Pro derzhavno-pryvatne partnerst-vo: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2010 r. // Vi-domosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. - 2010. - № 40. - St 524.

2. Vinnyk O. M. Problemy pravoho re-huliuvannia korporatyvnykh i partnerskykh vidnosyn : monohr. — K., 2010. — 166 s.

3. Vinnyk O.M. Upravlinski innovatsii spivpratsi derzhavy z pryvatnym biznesom / O.M. Vinnyk // Proekt Innovatsiinoho kodeksu Ukrainy yak novyi etap rozvytku normotvo-rennia v innovatsiinii sferi: materialy nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 14 chervnia 2011 r. / redkol.: S.M. Prylypko, Yu.Ie. Atamanova, D.V. Zadykhailo. – Kh.: «FINN», 2011. – S. 42 (360 s.)

4. Vinnyk O.M. Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy «Pro orendu der-zhavnoho ta komunalnoho maina» / O.M. Vin-nyk. – K. : Yurinkom Inter, 2010. – 352 s.

5. Hovorun O.V. «Samorehulivni orhani-zatsii v mekhanizmi pravovoho hospodarskoho poriadku». – Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yury-dychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.04 «Hos-podarske pravo; hospodarsko-protsesualne pravo» - Natsionalnyi yurydychnyi universy-tet imeni Yaroslava Mudroho, Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Kharkiv, 2021. 21 s.

6. Opryshko V. F . Mizhnarodne ekono-michne pravo i protses : [monohr.] / Vitalii Fedorovych Opryshko. - K .: Parlamentske vyd-vo, 2014. 518 s.

7.Deriabyna M. Hosudarstvennoe rehu-lyrovanye proektov HChP: hranytsы polnomo-chyi y orhanyzatsyia / M. Deriabyna [Эlek-tronnыi resurs] / Rezhym dostupa: http://institutiones.com/general/1079

8. Zadykhailo D.V. Vyznachalni polity-ko-pravovi chynnyky ekonomichnoi stratehii derzhavy. Haluzeva ekonomichna polityka der-zhavy: problemy pravovoho zabezpechennia : monohrafiia/

Za nauk. red. D. V. Zadykhaila. − Kh. : Yurait, 2013. − 520 s. (s.10-53).

Tereshchenko S.V. Innovations in introducing the format of economic public-private partnership relations. – Article.

The urgency of the problem of coverage of innovations in the introduction of the format of economic relations of public-private partnership is substantiated. An analysis of the preconditions for the formation of the author's position OM Vinnyk on the criticism of the incompleteness of the Law of Ukraine on public-private partnership and its justification of the category of organizational and legal partnership.

The choice of the topic of the article is due to the incompleteness of the modern process of studying the views of scientists on the diversity of the format of economic relations of public-private partnership. The ways of achieving a generalized result on solving the problem of fixing the format of public-private partnership in the Innovation Code of Ukraine are outlined; state-communal partnership; public-communal-private partnership; partnerships of local governments with other states (proposals by OM Vinnyk).

Key words: *public-private partnership; concession agreement; public-private partnership; state-communal partnership; public-communal-private partnership; partnerships of local governments with other states; transnational corporations.*

The analysis of theoretical sources and the review of practical activity of participants and subjects of PPP gives the chance to draw a conclusion that for formation of integral theoretical idea of a format of relations of public-private partnership and updating of approaches for its practical application the problem of system research is actualized. legal component in the process of its implementation at the macro- and microeconomic level.

Терещенко С. В. Новации во внедрении формата экономических отношений гоударственно-частного партнёрства. – Статья.

Обоснована актуальность проблемы освещения новаций во внедрении формата экономических отношений государственно-частного партнерства. Осуществлен анализ предпосылок формирования авторской позиции О.М.Винник относительно критики неполноты содержания Закона Украины о государственно-частном партнерстве и обоснование ею категории организационно-правового партнерства.

Избрание темы статьи обусловлено незавершенностью современного процесса изучения взглядов ученых на многообразие форматов экономических отношений государственно-частного партнерства. Изложены пути достижения обобщенного результата по разрешению проблемы закрепления в Инновационном кодексе Украины формата коммунально-частного партнерства; государственно-коммунального партнерства; государственно-коммунально-частного партнерства; партнерства органов местного самоуправления с другими государствами (предложения О.М.Винник).

Ключевые слова: *государственно-частное партнерство; договор концессии; коммунально-частное партнерство; государственно-коммунальное партнерство; государственно-коммунально-частное партнерство; партнерства органов местного самоуправления с другими государствами; транснациональные корпорации.*

Авторська довідка:

Терещенко Сергій Володимирович *– канд. юрид. наук, доцент кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна,*

Стаття надійшла до редакції 18 квітня 2021 р

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-148-156

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Гніденко В. І.

SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF DISTANCE OF EMPLOYMENT

Hnidenko V. I.

Стаття присвячена проблемам аналізу місця та ролі дистанційної зайнятості в системі зайнятості України. Зазначено, що робочі місця зазнають певних змін, залежно від впровадження у виробничий процес цифрових технологій, а отже негайно тягнуть за собою зміни у формах зайнятості та використанні робочої сили. З одного боку, впровадження на робоче місце технологічних інновацій на робочому місці спрямоване на безпосереднє поліпшення умов праці і, як наслідок, підвищення мотивації робітників якісно виконувати свої трудові функції.

Авторка зазначила, що дистанційна зайнятість з'явилася в процесі переходу до інформаційного суспільства, розвитку комунікаційних технологій та інновацій, що зумовило можливість «віддалених трудових відносин» між роботодавцем та його працівниками. Незважаючи на те, що дистанційна зайнятість з'явилася порівняно недавно, її стрімкий розвиток суттєво впливає на внутрішній та зовнішній (міжнародний) ринок праці.

Крім того, справедливо зазначається, що трудові відносини при дистанційній зайнятості слабко регулюються законодавством про працю, спостерігається посилення ролі індивідуальних трудових договорів, які повинні враховувати особливості цієї форми зайнятості, не позбавляючи працівника його соціальних та трудових гарантій, визначених законодавством про працю.

Ключові слова: *дистанційна зайнятість, ознаки правовідносин, трансформація робочих місць, ринок праці.*

Постановка проблеми. Роботодавці, менеджери та науковці вже давно зацікавлені в інноваційних способах вдосконалення управління роботою людей. Цей інтерес обумовлений низкою різних причин, який включає оптимізацію виробничих процесів для товарів і послуг та покращення процесу праці працівників. Зазначимо, що останнім часом підкреслюється значне зацікавлення можливості інноваційних трансформацій робочих місць для підтримки інноваційних можливостей організацій. Такі інноваційні трансформації займають важливе місце у системі використання гнучких форм зайнятості, демонструючи таким чином гнучкість такого роду трудових правовідносин.

Стан дослідження. Окремі питання щодо робочого місця працівників досліджували у своїх працях

О.С. Арсентьєва, Г.О. Барабаш, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, О.М Вінник, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, Г.А. Капліна, І.Я. Кисельов, В.Л. Костюк, Л.В. Котова, А.М. Лушніков, В.М. Лушнікова, Р.З. Лівшиць, С.С. Лукаш, К.Ю. Мельник, П.Д. Пилипенко, О.С. Погорєлова, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, Б.Г. Розовський, Я.В. Свічкарьова, Н.М. Хуторян, М.А. Шабанова, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Проте, не зважаючи на такий значний науковий доробок, проблематика правового регулювання гнучких способів організації місця роботи досліджена не повною мірою та потребує глибокого дослідження.

Сьогодні державі не вистачає перспективного бачення майбутньої моделі зайнятості населення, орієнтованої не тільки й не стільки на збільшення кількісних показників і детінізацію трудових відносин, а більшою мірою спрямованої на забезпечення якісних зрушень у сфері праці, регулювання віртуального трудового простору, розвиток нових, нестандартних форм трудової діяльності та створення робочих місць нового типу.

Метою цього дослідження є врахування наукових досягнень трудового права, універсальності правозастосовної практики для розробки концептуального поля правового регулювання використання дистанційної зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Правила регулювання ринку праці створюють взаємозв'язок між легкістю ведення бізнесу та новими робочими місцями. Розвиток економіки неможливий без модернізації правил функціонування трудової сфери та інноваційного підходу до зміни концепції робочих місць. Відхилення у бік громіздкого регулювання чи, навпаки, зайве послаблення та гіперболізована лібералізація, призводять до одного – підвищення показників тіньової зайнятості та офіційного безробіття, порушення базових соціальних прав.

Тому розвиток цифрових та інформаційних технологій повинен стимулювати розробку відповідних правил регулювання віртуальних трудових відносин як гнучких форм зайнятості. Це є важливим та актуальним завданням наукових розвідок та дослідницького пошуку.

Очевидно, що підвищення рівня використання цифрових технологій і трансформація робочих місць є категоріями взаємопов'язаними, оскільки вдосконалення процесу використання праці все частіше вимагає впровадження цифрових та технологічних інновацій у сфері управлінням трудовою діяльністю працівників, так звані «організаційної інновації». Зазначимо, що організаційні інновації включають наступні категорії: а) ділова практика (обмін знаннями та розвиток персоналу); б) організація робочого місця (передача прийняття рішень працівникам щодо його використання);в) зовнішні відносини (між працівниками в одній частині організації та з іншими відділами або зовні); г) інші інновації (наприклад використання змінної системи оплати або нетипових (гнучких) трудових договорів) [1]. Отже, цілком закономірним є те, що робоче місце зазнає ряд трансформаційних впливів зважаючи на рівень розвитку технологічних інновацій. Це заохочує у працівниках розвивати у собі такі навички, як гнучкість, адаптивність і бажання змінюватися в професійному плані шляхом ефективного використання доступних цифрових технологій, тобто переходити від стандартної зайнятості до дистанційної.

Дистанційна зайнятість з'явилася в процесі переходу до інформаційного суспільства, розвитку комунікаційних

технологій та інновацій, які зумовили можливість появи «дистанційних трудових відносин» між роботодавцем і його працівниками. Попри те, що дистанційна зайнятість з'явилася порівняно недавно, її стрімкий розвиток значно впливає на внутрішній і зовнішній (міжнародний) ринок праці, оскільки саме завдяки дистанційній зайнятості особи можуть бути працівниками компаній іноземних держав не виходячи з дому.

Крім того, відповідно до висновків Європейської комісії при дистанційній формі зайнятості «робота здійснюється будь-де і в будь-який час. Таке виконання працівниками трудових функцій повинно повністю відповідати меті, завданням, графіку роботи і способу життя працівника, і не обов'язково виконується в певному місці, а також може виконуватися «в дорозі»[2]. Як наслідок, дистанційна зайнятість, заснована на цифрових технологіях, відбувається в постійно мінливих ситуаціях, але обов'язково з урахуванням необхідності співпраці з іншими працівниками або клієнтами. Отже, можна стверджувати, що існує одна важлива вимога – бути постійно на зв'язку з колегами, керівництвом, клієнтами для досягнення спільної мети.

На нашу думку, чудовим прикладом взаємодії дистанційних працівників і контролю за виконанням ними трудових функцій є компанія Apple, яка досягла великих успіхів у сфері результативності дистанційної роботи. Суть створеної в компанії моделі управління і міжособистісної комунікації полягає в жорсткому контролі і проходженні чотириденного інтенсивного тренінгу, протягом якого компанія прагне визначити, чи здатен працівник до дистанційної роботи. Факт наявності працівника на робочому місці компанія перевіряє за допомогою спеціального програмного забезпечення, крім того, співробітника в будь-який момент можуть попросити ввімкнути веб-камеру та вийти на відеозв'язок з головним офісом[3].

Дистанційна зайнятість часто використовується самозайнятими особами та пов'язана з іншими гнучкими формами зайнятості. Наприклад, краудсорсинг (як у Данії, Німеччині, Греції, Португалії та Іспанії), коворкінг та інші форми співробітництва між самозайнятих осіб (як на Кіпрі, Німеччині, Італії, Литві та Іспанії), так і портфоліо кар'єрного розвитку (як у Латвії та Норвегії).

Попри ряд переваг, які надає дистанційна зайнятість, виникають і певні недоліки, які можуть призвести до зловживання правами, або порушення норм законодавства. Одним з найбільш проблемних аспектів дистанційної зайнятості, виявляється, є ізоляція та відсутність доступу до неформального обміну інформацією, що відбувається на постійному місці роботи. Дистанційні працівники втрачають інтеграцію у весь процес ведення справ свого роботодавця, тому що вони працюють на власному фрагментованому завданні і менш задіяні в загальній діяльності. Електронна комунікація не відповідає багатству спілкування «віч-на-віч», а відсутність соціальних контактів може призвести до менш розвинених соціальних навичок (таких, як робота в команді або толерантності), частіше застосовувати більш негативний тон спілкування, який може включати мову ворожнечі, і підвищене відчуття деперсоналізації. Зниження продуктивності та збільшення зусиль для підтримки ефективного обміну інформацією може призвести до невизначеності та неоднозначності, що може підвищити рівень стресу[2].

Умови роботи дистанційних працівників залежать від домовленостей з їх роботодавцем щодо їхньої доступності. Деякі

роботодавці очікують, що працівники будуть постійно доступні після основного робочого часу. У німецькому опитуванні 70% опитаних компаній очікують, що їхні співробітники будуть доступні за межами робочого часу фірми, навіть якщо в трудовому договорі говориться, що ніхто не зобов'язаний бути доступним цілодобово[4].

Але існують і вдалі практики використання дистанційної зайнятості, так у Швеції, яка в кінці 1990-х років підтримувала роботу з цифровими пристроями (IT-керовані арбети), ця форма зайнятості повідомила про революцію у виробництві, споживанні та способах праці. Перехід до зростаючої залежності від цифрових технологій для організації роботи зменшив важливість традиційного фізичного робочого місця. Це призвело до набуття нових навичок, нової практики роботи та підвищення ефективності організації, посилення загальної конкурентоспроможності та сприяння росту (включаючи створення робочих місць)[5].

У Данії розповсюдження дистанційної зайнятості вносить свої зміни у організацю роботи. Гнучкість, пов'язана з цією новою формою зайнятості, відрізняється від гнучкості більш традиційних форм, таких як змінна робота. Вона вимагає більшої самоорганізації та самоврядування та потенційної доступності всієї команди.

У Фінляндії очікується, що якщо дистанційна зайнятість стане більш поширеною, організація роботи стане менш ієрархічною і більш гетерогенною, контекстуальною та індивідуалізованою. Індивідуальні робочі заходи та трудові відносини стають реальністю[6].

Зазвичай більшість нововведень в Україні стикаються з проблемами низького рівня технічної та технологічної оснащеності нашої економічної й інформаційної сфер. Зокрема серйозною перепоною для розробки й реалізації на ринку праці дистанційних форм зайнятості є не лише поверхневість законодавчого закріплення форм дистанційної зайнятості, а й брак регулювання електронних відносин у трудовій сфері.

Законом України від 30 березня 2020 року № 540-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв’язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» зі змінами, внесеними згідно із Законом № 725-IX від 18.06.2020 р., серед іншого, було внесено зміни до Кодексу законів про працю України та дано поняття дистанційної (надомної) роботи.

Впровадження таких заходів було об’єктивно обґрунтованим, оскільки виникла гостра потреба встановлення правомірного застосування дистанційної роботи роботодавцями та працівниками у зв’язку з введенням карантинних обмежень з метою ефективної боротьби з розповсюдженням COVID-19.

Зокрема у ст. 60 Кодексу законів про працю вказано наступне: «дистанційна (надомна) робота – це така форма організації праці, коли робота виконується працівником за місцем його проживання чи в іншому місці за його вибором, у тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, але поза приміщенням роботодавця.

При дистанційній (надомній) роботі працівники розподіляють робочий час на свій розсуд, на них не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не передбачено у трудовому договорі. При цьому загальна тривалість робочого часу не може перевищувати норм, передбачених статтями 50 і 51 цього Кодексу.

Виконання дистанційної (надомної) роботи не тягне за собою будь-яких обмежень обсягу трудових прав працівників. При цьому, якщо працівник і роботодавець письмово не домовились про інше, дистанційна (надомна) робота передбачає оплату праці в повному обсязі та в строки, визначені чинним трудовим договором» [7].

Зазначимо, що дана норма не є досконалою і носить лише загальний характер. Зокрема ототожнюється поняття дистанційної та надомної роботи, що на нашу думку має бути розділено у дві окремі гнучкі форми зайнятості. Крім того, поза увагою законодавця залишаються ще багато питань, які потребують деталізації та нормативного урегулювання.

У зв'язку з цим вважаємо за необхідне проаналізувати Закон від 04.02.2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи» [8]. Даний Закон вніс зміни до Кодексу законів про працю України та Закону України «Про охорону праці». Ціллю внесення змін було встановлення необхідного правового обґрунтування при використанні роботодавцями дистанційної або надомної роботи, яке допоможе забезпечити неухильне дотримання трудових прав працівників.

Так, до основних положень можна віднести:

– чітке відмежування дистанційної роботи та надомної роботи й визначення їх, як двох окремих гнучких форм зайнятості;

– для надомної роботи передбачається фіксоване робоче місце, яке має бути погоджене з роботодавцем, тобто роботодавець має право отримувати відомості про місце проживання або інше місце за її вибором працівника, де буде виконуватись трудова функція. Натомість для дистанційної роботи суворої фіксації не передбачено і робота може виконуватися будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій ;

– упровадження системи електронного документообігу зокрема з метою ознайомлення працівника з рядом локальних правових актів (правилами внутрішнього трудового розпорядку, колективним договором, локальними нормативними актами роботодавця, повідомленнями та іншими документами, з якими працівник має бути ознайомлений у письмовій формі;

– при дистанційній роботі працівники самостійно можуть обирати за яким графіком їм працювати, при надомній роботі робочий час має відповідати стандартному режиму роботи;

– забезпечення можливості шляхом використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, ознайомлювати дистанційного працівника з вимогами щодо охорони праці;

– забезпечення можливості працівника поєднувати дистанційну роботу з виконанням роботи в звичайному режимі на робочих місцях у приміщеннях чи на території роботодавця;

– забезпечення засобами роботи дистанційного працівника, пов'язаними з інформаційно-комунікаційними технологіями, покладається на власника або уповноважений ним орган;

– встановлення для працівника «періоду відключення», тобто часу відпочинку протягом якого він має право бути поза зоною досяжності для роботодавця;

– покладення на працівника зобов'язань щодо забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на робочому місці.

Він урегулював більшість питань що стосуються дистанційної форми зайнятості та поряд із цим деякі питання потребують

деталізації та доповнення. Так, доволі незвичним є положення, що працівник може вимагати переведення його на дистанційну роботу на період двох місяців, якщо він або вона зазнають дискримінації на робочому місці. На нашу думку, оформлення дистанційної роботи у такому випадку не може бути дієвим механізмом для усунення проблем проявів дискримінації.

Відзначимо, що Україна не єдина країна, яка зіткнулася з проблемою недостатньої урегульованості дистанційної зайнятості у трудовому законодавстві. В багатьох європейських країнах питання дистанційної зайнятості не було врегульовано зовсім або лише на мінімальному рівні. Ми пропонуємо розглянути підходи інших країн у вирішенні цього питання, порівнюючи їх з українським законодавством для багатостороннього аналізу.

23 вересня 2020 року Іспанський офіційний державний журнал (BoletínOficialdelEstado) опублікував Королівський указ-закон 28/2020 від 22 вересня ("RDL 28/2020") про дистанційну роботу. Новий регламент набрав чинності через 20 днів після його опублікування з усіх питань, що стосуються регулювання цієї гнучкої форми зайнятості.

Дистанційна робота повинна бути оформлена письмовою згодою і повинна мати певний мінімальний зміст, без шкоди загальному законодавству про працю.

Загалом, контракт на дистанційну роботу в Іспанії повинен містити: «i) опис ресурсів, обладнання та інструментів, необхідних для виконання роботи, ii) потенційні витрати та спосіб кількісного вирахування компенсації, що виплачується підприємством працівнику, iii) робочий час, iv) відсоток та розподіл між роботою на місці та віддаленою роботою, v) робоче місце, до якого прив'язаний працівник, vi) місце, де буде виконуватися віддалена робота, vii) періоди попередження з метою відновлення роботи на місці, viii) засоби роботодавців для моніторингу роботи, ix) процедура, якої слід дотримуватися, якщо виникають технічні проблеми, що перешкоджають нормальній роботі, x) інструкції з інформаційної безпеки, xi) захист даних та xii) термін дії угоди» [9].

Аналізуючи даний закон бачимо, що іспанський законодавець на відміну від українського включив питання обов'язковості визначення робочого місця, встановлення відсоткового складу дистанційної та стандартної зайнятості, питання моніторингу роботи, питання не тільки охорони праці, а й інформаційної безпеки та захист даних. Серед інших положень, RDL 28/2020 поширює План MECUIDA, який діє до 31 січня 2021 року, а також деякі заходи соціального забезпечення з метою полегшення доступу людей до офіційної мінімальної заробітної плати.

Вважаємо також цікавим досвід Польщі щодо правового регулювання дистанційної зайнятості. Зазначимо, що «16 червня 2020 р. польський Сейм ухвалив закон про створення антикризового щита (Anti-CrisisShield 4.0) [10], метою якого є протидія і подолання негативних наслідків пандемії. До основних положень цього нормативного акту відноситься і регулювання дистанційної роботи.

Основні нововведення, які були представлені польським законодавцем, наступні: а) обладнання та матеріали для віддаленої роботи надаються роботодавцем, але працівник може використовувати власний ресурс, якщо з його боку буде забезпечено конфіденційність та захист інформації, яка охороняється відповідно до закону; б) на вимогу роботодавця працівник повинен вести облік робочого часу, пов'язаного з віддаленою роботою. Положення щодо ведення таких записів (включаючи форму та періодичність роботи)

визначаються роботодавцем; в) роботодавець може в будь-який час скасувати дистанційний режим роботи [11].

У Польщі цей документ є тимчасовим, на відміну від України. Спочатку це було прийнято до вересня 2020 р., але потім продовжено. Цілком ймовірно, що положення, що містяться в цьому законі, у майбутньому будуть не лише розширені та доповнені, але й закріплені в польському законодавстві вже не на тимчасовій основі.

У процесі проведеного дослідження ми здійснили змістовну характеристику дистанційної форми зайнятості. Так ми дійшли висновку, що така форма зайнятості стає все більш поширеною в останні роки. Можливість використовувати робочий час на власний розсуд знаходить все більше прихильників. Частка працівників, які зайняті дистанційно щорічно збільшується, що веде до об'єктивно зумовлених трансформацій робочого місця під впливом цифрових технологій, розвитку робототехніки, автоматизованих систем та штучного інтелекту.

Та не дивлячись на ряд переваг, які надає дистанційна форма зайнятості, ми змушені визнати, що така форма зайнятості не підходить для всіх робочих місць. Доходимо висновку, що потрібно мати можливість виконувати завдання, притаманні певному виду роботи (або, принаймні, її частині), поза приміщенням роботодавця або іншого фіксованого робочого місця. Діяльність та завдання дистанційних працівників значно відрізняються залежно від сектору та професії. Крім того, такі працівники також повинні мати можливість доступу до систем зв'язку компанії та обміну відповідною інформацією незалежно від місця та часу. Для цього потрібна система хмарних обчислень для зберігання даних з віртуальним доступом з мобільних пристроїв та створення відповідної корпоративної мережевої інфраструктури (мережа комп'ютерів, ноутбуків, планшетів, мобільних телефонів тощо), а також узгоджені процедури комунікації та обміну інформацією.

Отже, запровадження дистанційної форми зайнятості і її легалізація повинна відбуватися на декількох рівнях (національний, галузевий та локальний). Інноваційна трудова політика держави має включати обговорення та законодавче закріплення гнучких форм зайнятості, зокрема, дистанційної зайнятості. Першим рівнем є національний (державний), що обумовлюється необхідністю створення єдиної нормативно-правової бази, яка регулюватиме питання виникнення, зміни і припинення трудових правовідносин за умов дистанційної зайнятості. Другий рівень — галузевий, оскільки, як вже було зазначено, дистанційна форма зайнятості притаманна лише певним видам професій і тому має бути включена в політику галузевого розвитку. Останній рівень – локальний, оскільки політика організаційної реструктуризації на безпосередньому робочому місці є ключовою ланкою та покликана забезпечити фактичну реалізацію права на працю в умовах дистанційної зайнятості.

Висновки. Фішинг, вішинг, загрози віддаленого доступу та компрометація ділової електронної пошти – це всі проблеми, з якими організації можуть зіткнутися при дистанційній зайнятості. Враховуючи той факт, що дистанційна зайнятість стає все більш поширеною, для всіх роботодавців важливо створити необхідну інфраструктуру, а також відповідні вказівки, плани та політику безпеки, щоб мінімізувати їх ризик кібербезпеки. Тому, у Кодексі законів про працю доцільно закріпити наступне положення «Роботодавець зобов'язаний забезпечити належний рівень кібербезпеки шляхом встановлення належного

антивірусного програмного забезпечення, брандмауерів та протоколів шифрування інформації. Крім того, роботодавець має забезпечити доступ персоналу до захищеної електронної системи зберігання файлів; встановити політику телемереж (або переглянути ту, яку вони вже мають), яка визначає або повторює політику компанії щодо конфіденційних даних, комерційної таємниці та інтелектуальної власності в цілому; встановити протоколи для зберігання корпоративних файлів та папок (наприклад, заборонити зберігання на незашифрованих USB-накопичувачах або зберігання фізичних записів у незахищених місцях)».

Література:

1. Gareis, K., Lilischkis, S. and Mentrup, A, Mapping the mobile eworkforce in Europe, URL: https://www.researchgate.net/publication/239731062_Distributed_and_Mobile_Work_-Places_People_and_Technology
2. European Commission: The increasing use of portable computing and communication devices and its impact on the heath of EU workers. *Publications Office of the European Union*. Luxembourg, 2010. 116 pp
3. Гніденко В. І. Distance Employment in Ukraine: The Theoretical and Legal Aspect. Recht der Osteuropaischen Staaten (ReOS). 2019. №1. С. 38–43.
4. Maschke, M., Nies, G. and Vogl, G. , Mobile Arbeit: zwischen Autonomie und Fremdbestimmung. *WSI-Mitteilungen*. 2014. No. 2. pp. 156-159.
5. Vinnova Analys. : Användningsdriven utveckling av IT i arbetslivet - Effektvärdering av tjugo års forskning och utveckling kring arbetslivets användning av IT. URL: https://www.vinnova.se/contentassets/1a0f6244bb5f41b4872d55cccfda2d53/va-07-02.pdf
6. Alasoini, T., Järvensivu, A. and Mäkitalo, J. (2012), Suomen työelämä 2030. Miten ja miksi se on toisennäköinen kuin tällä hetkellä, Työja elinkeinoministeriön raportteja, No. 14/2012, Helsinki. URL: https://docplayer.fi/387787-Tem-raportteja-14-2012.html
7. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Дод. до № 50. Ст.375. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08
8. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» Закон України від 04.02.2021 № 1213-IX Офіційний вісник України від 16.03.2021 — 2021 р., № 20, стор. 7, ст. 850
9. New remote work regulations. URL: https://sites-herbertsmithfreehills.vuturevx.com/12/23704/compose-email/practice-e-bulletin--new-remote-work-regulations.asp#uno
10. Poselski projekt o utworzeniu prawdziwej Tarczy antykryzysowej oraz o zmianie niektórych innych ustaw. URL: https://gov.legalis.pl/poselski-projekt-o-utworzeniu-prawdziwej-tarczy-antykryzysowej-oraz-o-zmianie-niektorych-innych-ustaw/
11. Шевченко Т. Remote work за кордоном. *Юридична газета*. 2020. №21. С. 6. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/remote-work-za-kordonom.html

References:

1. Gareis, K., Lilischkis, S. and Mentrup, A, Mapping the mobile eworkforce in Europe, URL: https://www.researchgate.net/publication/239731062_Distributed_and_Mobile_Work_-Places_People_and_Technology
2. European Commission: The increasing use of portable computing and communication devices and its impact on the heath of EU workers. Publications Office of the European Union. Luxembourg, 2010. 116 pp
3. Hnidenko V. I. Distance Employment in Ukraine: The Theoretical and Legal Aspect. Recht der Osteuropaischen Staaten (ReOS). 2019. №1. S. 38–43.
4. Maschke, M., Nies, G. and Vogl, G. , Mobile Arbeit: zwischen Autonomie und Fremdbestimmung. WSI-Mitteilungen. 2014. No. 2. pp. 156-159.
5. Vinnova Analys. : Användningsdriven utveckling av IT i arbetslivet - Effektvärdering av tjugo års forskning och utveckling kring arbetslivets användning av IT. URL: https://www.vinnova.se/contentassets/1a0f6244bb5f41b4872d55cccfda2d53/va-07-02.pdf
6. Alasoini, T., Järvensivu, A. and Mäkitalo, J. (2012), Suomen työelämä 2030. Miten ja miksi se on toisennäköinen kuin tällä hetkellä, Työja elinkeinoministeriön raportteja, No. 14/2012,

Helsinki. URL: https://docplayer.fi/387787-Tem-raportteja-14-2012.html

7. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon URSR vid 10.12.1971 r. № 322-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. 1971. Dod. do № 50. St.375. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08

8. «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia pravovoho rehuliuvannia dystantsiinoi, nadomnoi roboty ta roboty iz zastosuvanniam hnuchkoho rezhymu robochoho chasu» Zakon Ukrainy vid 04.02.2021 № 1213-IX Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 16.03.2021 — 2021 r., № 20, stor. 7, st. 850

9. New remote work regulations. URL: https://sites-herbertsmithfreehills.vuturevx.com/12/23704/compose-email/practice-e-bulletin--new-remote-work-regulations.asp#uno

10. Poselski projekt o utworzeniu prawdziwej Tarczy antykryzysowej oraz o zmianie niektórych innych ustaw. URL: https://gov.legalis.pl/poselski-projekt-o-utworzeniu-prawdziwej-tarczy-antykryzysowej-oraz-o-zmianie-niektorych-innych-ustaw/

11. Shevchenko T. Remote work za kordonom. Yurydychna hazeta. 2020. №21. S. 6. URL: https://yur-gazeta.com/publications/ practice/ trudove-pravo/remote-work-za-kordonom.html

Hnidenko V. I. Some issues of legal regulation of distance of employment. – Article.

The article is devoted to the problems of content analysis, the place and role of distance employment in the employment system of Ukraine. We have pointed out that jobs are undergoing certain transformations, depending on the introduction into the production process of digital technologies, and therefore immediately entail a change in the forms of employment and the use of workers' labor. On the one hand, the introduction into the workplace of technological innovations in the workplace is aimed at the direct improvement of working conditions and, as a consequence, an increase in the motivation of workers to qualitatively fulfill their labor functions. On the other hand, it becomes a certain threat to the employee, since part of his work functions (or even all) can be performed by an automated system or artificial intelligence.

The author pointed out that distance employment appeared in the process of transition to the information society, the development of communication technologies and innovations, which predetermined the possibility of "remote labor relations" between the employer and his employees. Despite the fact that distance employment has appeared relatively recently, its rapid development significantly affects the internal and external (international) labor market.

In addition, it is fairly noted that labor relations for distance employment are not regulated by labor legislation, there is an intensification of the role of individual labor contracts, which must take into account the features of this form of employment, while not depriving the employee of his social and labor guarantees, defined by labor legislation.

As a result, we have indicated that the introduction of a remote form of employment and its legalization should occur at several levels. The state's innovative labor policy should include discussion and legislative consolidation of flexible forms of employment, in particular, distance employment. The first level is the national (state), which is conditioned by the necessity of creating a single legal and regulatory framework that regulates the issue of the emergence, change and termination of employment relationships under the conditions of distance employment. The second level is sectoral, since, as already mentioned, the distance form of employment is characteristic only of certain types of professions and therefore should be included in the policy of branch development. The latter level is local, since the policy of organizational restructuring in the immediate workplace is a key element and is intended to ensure the actual realization of the right to work under the conditions of distance employment.

Некоторые вопросы правового регулирования дистанционной занятости. Гниденко В. И. – Статья.

Статья посвящена проблемам анализа места и роли дистанционной занятости в системе занятости Украины. Указано, что рабочие места претерпевают определенные изменения, в зависимости от внедрения в производственный процесс цифровых технологий, а следовательно немедленно влекут за собой изменения в формах занятости и использовании рабочей силы. С одной стороны, внедрение на рабочее место технологических инноваций на рабочем месте направлено на непосредственное улучшение условий труда и, как следствие, повышение мотивации работников качественно выполнять свои трудовые функции.

Автор отметила, что дистанционное занятость появилась в процессе перехода к информационному обществу, развития коммуникационных технологий и инноваций, что обусловило возможность «отдаленных трудовых отношений» между работодателем и его

работниками. Несмотря на то, что дистанционное занятость появилась сравнительно недавно, ее стремительное развитие существенно влияет на внутренний и внешний (международный) рынок труда.

Кроме того, справедливо отмечается, что трудовые отношения при дистанционной занятости слабо регулируются законодательством о труде, наблюдается усиление роли индивидуальных трудовых договоров, которые должны учитывать особенности этой формы занятости, не лишая работника его социальных и трудовых гарантий, определенных законодательством о труде.

Ключевые слова: *удаленная занятость, признаки правоотношений, трансформация рабочих мест, рынок труда.*

Авторська довідка:

Гніденко Вікторія Ігорівна – *асистентка кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна.*

Стаття надійшла до редакції 23 квітня 2021 р.

УДК 343.9.01:[343.61:342.724
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-157-166

УМИСНЕ ВБИВСТВО З МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Казарян Е. Г.

INTENTIONAL MURDER MOTIVATED BY RACE, NATIONAL OR RELIGIOUS INTOLERANCE AS A SUBJECT OF FORENSIC INVESTIGATION

Kazarian E.H.

У статті наголошується, що у кримінальному законодавстві України приділено значну увагу проблемі недопущення расизму, ксенофобії та іншим проявам дискримінації, оскільки передбачено перелік кримінально караних діянь, що пов'язані з проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості. Встановлено, що підвищений характер суспільної небезпеки умисного вбивства з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості характеризується тим, що воно заперечує людську гідність, індивідуальність потерпілого і посягає на рівність всіх членів суспільства, що підриває основи демократичних прав і свобод, а отже, й існуючі суспільні відносини між різними групами населення.

У досліджуваному злочині мотив виступає як ознака, наявність якої утворює кваліфікований склад злочину та характеризується трьома видами нетерпимості: расової, національної чи релігійної. При цьому для кваліфікації злочинних діянь достатнім є виявлення лише одного виду нетерпимості. З'ясовано, що расова, національна або релігійна нетерпимість являє собою обов'язкову мотиваційну складову досліджуваних злочинів та слугує основним елементом доказової інформації, виявленої, зібраної, зафіксованої під час криміналістичної діяльності.

Виявлено, що потерпілими умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості можуть бути лише представники певної раси, національності чи релігійної конфесії.

Визначено, що основними елементами криміналістичної характеристики умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є: предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, слідова картина злочину, особа злочинця, особа потерпілого.

Ключові слова: *умисне вбивство, мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості, дискримінація, потерпілий, криміналістична характеристика.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України у напрямку євроінтеграції провідну роль відіграє діяльність держави із забезпечення прав людини та гарантування рівних політичних, економічних, соціальних і культурних прав громадян, незалежно від їх етнічної, релігійної або мовної належності, підтримання недискримінації та толерантності.

Україна ратифікувала значну частину основних міжнародних актів щодо протидії дискримінації особи, у тому числі, за ознаками раси, національності та релігії, зокрема Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Рамкову конвенцію про захист прав національних меншин, але злочинні посягання з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості все-таки мають місце в сучасному суспільстві, Прояви зазначених негативних явищ, останнім часом, набувають кримінального характеру, що привертає все більшу увагу як органів влади, так і громадянського суспільства. Найбільш небезпечними є випадки вбивства осіб, які мають приналежність до певної раси, національності чи релігійної конфесії. Конституція України, у ст. 3 проголошує, що життя людини є найвищою соціальною цінністю, а в ст. 27 Основного Закону визначено, що кожна людина має невід'ємне право на життя, ніхто не може свавільно позбавити людину життя [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості, приділяли увагу такі вчені: В.П. Бахін, Р. С. Бєлкін, І.В. Гора, Н.В. Дрьоміна-Волок, І.М. Осика, Т.А. Пазинич, А.В. Савченко, П.В. Цимбал та інші. Окремі аспекти містяться у літературних джерелах з проблем кримінального права, кримінального процесу, кримінології, судової експертології. Однак, незважаючи на існуючі наукові розробки у цій сфері, єдності у поглядах вчених ще не досягнуто, а проблема криміналістичної характеристики умисного вбивства, вчиненого з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості через її актуальність і важливе соціальне значення потребує подальших наукових досліджень.

Метою даного дослідження є висвітлення особливостей вчинення умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості як предмету криміналістичного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Кримінальним законодавством України передбачено певний інструментарій боротьби із кримінальними правопорушеннями, вчиненими з мотивів нетерпимості. Проте, в Україні й наразі зберігаються наміри не кваліфікувати расистські напади як кримінальні правопорушення з мотивів нетерпимості. Навіть тоді, коли наявні однозначні підстави для такої кваліфікації, слідчі часто кваліфікують зазначені діяння з хуліганських мотивів.

Оскільки існують такі проблеми щодо кваліфікації зазначених кримінальних правопорушень, то проаналізуємо їх схожість і відмінності.

Так, кримінальні правопорушення з мотивів нетерпимості та хуліганські спонукання схожі тим, що вони спрямовані проти суспільства в цілому, а не проти конкретної особи, адже особисті характеристики потерпілого для правопорушника не мають значення. Також, правопорушення можуть мати схожість у формах злочинної поведінки (наприклад, надмірна агресивність, приниження потерпілого тощо).

Проте між зазначеними кримінальними правопорушеннями є і певні відмінності. По-перше, мотиви нетерпимості супроводжуються стійкими почуттями ненависті, помсти. В основі хуліганського

мотиву стійких емоцій немає, хуліганські спонукання виникають раптово та характеризуються деякими негативними ознаками особистості злочинця (наприклад, егоїзм, схильність до агресії тощо). По-друге, особа, яка керується хуліганськими мотивами, виявляє неповагу до суспільства в цілому, протиставляє себе всьому суспільству. Особа, якій притаманні мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості, направляє свої дії проти конкретної частини суспільства – його окремої групи. По-третє, передумовою виникнення хуліганських спонукань може бути поведінка саме потерпілого, але у більшості випадків привід у цілому відсутній. Причиною вчинення злочинних посягань з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є несхожість потерпілого з іншими, саме це запускає механізм вмотивованої злочинної поведінки [2, с. 33].

Однією з характерних особливостей цього виду кримінальних правопорушень є їхня латентність, яка спричинена небажанням потерпілих повідомити про них побоюючись дискримінації з боку представників правоохоронних органів. Це пов'язано з тим, що частина потерпілих перебуває в Україні нелегально і часто вони не знають своїх законних прав на захист, зокрема права звернення із заявами про кримінальні правопорушення.

Одним із найнебезпечніших злочинів є умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості Відповідно до п. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК України), умисне вбивство – це умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. КК України захищає життя кожної людини незалежно від її соціального стану, національності, громадянства, віку, стану здоров'я, суспільно-моральної характеристики та інших ознак. Так, п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України передбачає кримінальну відповідальність за кваліфікований вид умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [3].

Основним безпосереднім об'єктом умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості – є суспільні відносини щодо охорони життя особи. Додатковим обов'язковим об'єктом є суспільні відносини у сфері реалізації конституційного принципу рівності прав і свобод людини та громадянина, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного походження, майнового стану, за мовними або іншими ознаками. Потерпілими від даного виду злочину можуть бути лише представники певної раси, національності чи релігійної конфесії.

В аспекті сформульованої мети слід зазначити, що умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості є злочином з матеріальним складом. Йому притаманні обов'язкові ознаки об'єктивної сторони: 1) діяння (дія або бездіяльність); 2) суспільно небезпечні наслідки цього діяння; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Стосовно діяння, у науково-практичному коментарі КК України визначено, що смерть людині може бути заподіяна будь-якими способами: постріл із вогнепальної зброї або нанесення удару холодною зброєю у життєво важливі органи; утоплення; повішення; отруєння; використання радіоактивних матеріалів, електричного струму, вибухонебезпечних речовин, низької чи високої температури тощо [4, с. 386]. При кваліфікації умисного вбивства з мотивів нетерпимості як закінченого злочину важливе юридичне значення має констатація смерті людини, об'єктивна сторона якого передбачає

суспільно небезпечний наслідок – заподіяння смерті іншій особі.

Підвищена суспільна небезпека умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості обумовлена посяганням не лише на життя особи, а й на гарантовану ст. 24 Конституції України рівність прав і свобод людини та громадянина, незалежно від їх раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження, за мовними або іншими ознаками тощо. А отже, виділення такого важливого конституційного права, як право на рівність прав і свобод людини та громадянина, незалежно від їх будь-якої приналежності, під кримінально-правову охорону, є очевидним і виправданим.

У результаті кримінологічних досліджень встановлено, що кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я, які вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, скоюються, переважно, у формі нападів. Вони вчиняються переважно ввечері та у громадських місцях, зокрема мають раптовий, жорстокий і агресивний характер, а також можуть супроводжуватися різними расистськими або іншого роду висловлюваннями і образами [5 с. 25].

Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України) кваліфікують тоді, коли суб'єкт злочину своїми діями прагне продемонструвати те, що потерпілий є неповноцінною особою через його приналежність до конкретної раси, національності чи етнічної групи або релігії та, внаслідок цього, виявляє свою упередженість та ненависть до нього.

Очевидно, що значна частина злочинних проявів ксенофобії та расизму залишається поза увагою й офіційною статистикою правоохоронних органів. Проте, як зазначає Т.А. Пазинич, слідчим необхідно розуміти, що основою процесу розслідування зазначених кримінальних правопорушень виступає доказування і детальне відображення в матеріалах кримінального провадження елементу суб'єктивної сторони кримінального правопорушення – спеціального мотиву нетерпимості підозрюваного до представників певної раси, національності чи релігійної конфесії [6, с. 124]. Адже відповідно до п. 2 ст. 64 Кримінального процесуального кодексу України мотив кримінального правопорушення визначено як обставину, що підлягає доказуванню у кримінальному провадженні [7].

Щодо мотиву кримінального правопорушення, то це те, що спонукає людину до поставлення тих чи інших цілей, тобто внутрішні переконання, що викликають в особи рішучість вчинити суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність) та керують нею при вчиненні цього діяння (дії або бездіяльності).

Мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення у тих випадках, коли він прямо вказаний у диспозиціях кримінального закону. Якщо мотив кримінального правопорушення є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони певного складу кримінального правопорушення, то він має основне значення для кваліфікації самого злочинного діяння. Проте, якщо мотив кримінального правопорушення безпосередньо не викладений у конкретній нормі КК України або не випливає з його змісту, тоді для кваліфікації злочинних діянь він не має значення, але враховується судом при призначенні покарання.

У досліджуваному злочині мотив виступає як ознака, наявність якої утворює кваліфікований склад злочину та характеризується трьома видами нетерпимості: расової, національної чи

релігійної. При цьому для кваліфікації злочинних діянь достатнім є виявлення лише одного виду нетерпимості: або расової, або національної, або релігійної нетерпимості.

В основі досліджуваного злочину лежить мотив упередження щодо конкретної групи осіб. Його можна визначити як упереджене негативне судження, нетерпимість або ненависть, спрямовані проти певної групи осіб. Цю групу повинна об'єднувати спільна ознака, наприклад, расова або етнічна приналежність, релігія, національність або будь-яка інша основна характеристика.

І.М. Осика відмітив, що мотив расової, національної чи релігійної ворожнечі виникає у правопорушника внаслідок деформації свідомості і появи помилкових потреб, так званих «квазіпотреб». Такими «квазіпотребами» стають:

– уявна необхідність «захисту» від представників інших рас, національностей, релігій;

– бажання показати «перевагу» представників однієї раси над іншими (наприклад, європеоїдної раси над представниками негроїдної та монголоїдної);

– ненависть до представників інших рас, націй або віросповідань [8, с. 34].

Як зазначає А.В. Савченко для кваліфікації злочинних діянь за п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України необхідно встановити конкретний спеціальний мотив з тих, що передбачені кримінальним законодавством, або їх сукупність. Він може переплітатися і з іншими спонуканнями (помста, корисливість, хуліганські мотиви), водночас він має серед них домінувати. Домінуючим спонуканням при цьому виступає прагнення правопорушника вчинити фізичну розправу над потерпілим у зв'язку з його расовою чи національною приналежністю або релігійними переконаннями, що призводить до приниження честі та гідності певної раси, нації або релігії [9, с. 175].

Варто відмітити, що наявність мотиву нетерпимості має важливе значення при визнанні поведінки суб'єкта протиправною та впливає на кваліфікацію самого злочинного діяння. Таким чином, основною ознакою суб'єктивної сторони досліджуваного злочину є мотив його вчинення – расова, національна чи релігійна нетерпимість.

Н.В. Уварова визначає расову нетерпимість як соціальне упередження до певної групи людей, підставою для якого є біологічні та фізичні особливості (колір шкіри, текстура волосся, манери та інші показники); національну нетерпимість як негативне сприйняття однією національною групою представників іншої; релігійну нетерпимість як несприйняття представниками однієї релігії (або атеїстами), віри інших, тобто особливої форми усвідомлення світу, яка не потребує обґрунтування і доказів, і реалізується у відправленні певних обрядів» [10, с. 397-398].

Щодо діяльності правоохоронних органів, то Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) постановив, що державам необхідно належним чином розслідувати можливі расистські мотиви кримінальних правопорушень. Так, ЄСПЛ у справі «Nachova and others v. Bulgaria» виніс історичне рішення та зобов'язав державні органи розслідувати можливі расистські мотиви, що зумовлюють насильницькі дії, а неспроможність Болгарії це зробити порушує положення щодо недискримінації, яке передбачене ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Хоча ЄСПЛ не витребує впровадження спеціального законодавства щодо боротьби зі злочинами на ґрунті нетерпимості, але безпосередньо визнає, що ці злочини

потребують реагування з боку органів кримінальної юстиції пропорційно завданій шкоді [11].

Слід підкреслити, що дискримінація за ознакою раси чи етнічного походження – вкрай образливий вид дискримінації, на що досить часто звертав увагу ЄСПЛ. Отже, коли стверджується про те, що різниця в поводженні була цілком або вирішальною мірою обумовлена расовою або етнічною ознакою, держава має використовувати всі доступні засоби для боротьби з расизмом та розслідування злочинів, які вчинено на цьому ґрунті.

Підтвердженням важливості визначення мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості може слугувати справа № 278/1904/17 за 2018 рік Житомирського районного суду Житомирської області, що стосувалася вбивства особи азербайджанської національності з мотивів національної нетерпимості.

У тексті справи зазначено, що «… у Н. виник конфлікт з К. тільки через те, що останній, будучи особою азербайджанської національності, а не українцем, проживав на території України». Суд переконаний, що у разі належності потерпілого до української чи іншої слов'янської національності, у Н. був би відсутній мотив на його умисне вбивство. Крім цього, обвинувачений відкрито вживав слова, які принижують та ображають потерпілого саме як азербайджанця, що у суді підтверджується показаннями свідків та відеозаписом затримання Н. … через приналежність К. до азербайджанської національності, називав його «чуркою» та повідомив, що буде його «різати». На думку суду, ця обставина беззаперечно свідчить про те, що обвинувачений прагнув фізичної розправи та помсти над потерпілим шляхом його умисного вбивства лише з причин виникнення у обвинуваченого національної нетерпимості до потерпілого. При призначенні міри покарання обвинуваченому, суд врахував ступінь тяжкості вчинених Н. злочинів, так, злочин за п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України є особливо тяжким злочином, оскільки пов'язаний із посяганням не лише на життя потерпілого, а й на гарантовану ст. 24 Конституції України рівність прав і свобод людини та громадянина, незалежно від їх раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження, за мовними або іншими ознаками [12].

Оскільки криміналістична характеристика умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, є невід'ємною складовою розслідування цього злочину, то необхідно з'ясувати, що собою являє поняття «криміналістична характеристика».

Під криміналістичною характеристикою злочинів, як зазначає В.Ю. Шепітько, слід розуміти систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду (роду, групи), що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Вчений наголошує, що її мета полягає в оптимізації процесу розкриття і розслідування злочинів. На його думку, криміналістична характеристика виступає інформаційною базою, набором відомостей про даний вид злочинів. До основних елементів криміналістичної характеристики він відносить: спосіб злочину; місце й обстановка; час учинення злочину; знаряддя і засоби; предмет злочинного посягання; особа потерпілого; особа злочинця; типові сліди злочину [13, с. 327].

Найбільш вдалим видається визначення професора Р.С. Бєлкіна, який відмітив, що криміналістична характеристика злочину становить собою абстрактне наукове

поняття, яке має для слідчого лише орієнтаційне значення і повинне включати характеристику вихідної інформації, системи даних про спосіб вчинення та приховання злочину, типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірних мотиву і мети злочину, особу ймовірної жертви злочину та деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка) [14, с. 305].

Досудове розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, однозначно повинно проводитись згідно із існуючими науковими рекомендаціями та методиками розслідування вбивства. Адже, як зазначають В.П. Бахін, І.В. Гора, П.В. Цимбал: «Криміналістичні методики – є засобом практичної реалізації положень (рекомендацій) криміналістичної техніки і криміналістичної тактики, бо поза реальними умовами розслідування конкретних злочинів немає їхнього застосування і використання» [15, с. 235].

Расова, національна або релігійна нетерпимість являє собою обов'язкову мотиваційну складову умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та слугує основним елементом доказової інформації, виявленої, зібраної, зафіксованої під час криміналістичної діяльності.

Вдалим, на нашу думку, є визначення криміналістичної характеристики злочинів на ґрунті нетерпимості І.М. Осики. Він визначає це поняття як «сукупність узагальненої інформації щодо типових способів вчинення злочину та притаманних їм слідів, знаряддя, часу, місця та обстановки вчинення злочину, характеристики особи злочинця та особливостей його мотивації, характеристики особи потерпілого, яка ґрунтується на висновках попередніх наукових досліджень та матеріалах слідчої і судової практики та використовується для визначення кола обставин, що підлягають доказуванню, формування, висунення і перевірки обґрунтованих слідчих версій та визначення основних напрямків розслідування задля забезпечення швидкого, повного, всебічного та об'єктивного розслідування злочинів» [8, с. 31].

Як наголошує Є.Л. Галагуря: «Слідчий має пам'ятати про складність мотиву нетерпимості, який підкорений загальній меті вбивства – показати шовіністичну перевагу злочинця над жертвою. Тому навколо отримання відомостей про спонукання підозрюваного щодо вчинення вбивства особи іншої раси, національності або конфесії вибудовується тактика слідчих дій» [16, с. 245].

Необхідно відмітити, що побудова основ методики розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості повинна включати комплексне дослідження елементів її криміналістичної характеристики. Слід констатувати, що кожному кримінальному правопорушенню притаманна своя криміналістична характеристика із властивими їй структурними елементами. До основних структурних елементів криміналістичної характеристики умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, можна віднести: предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, слідова картина злочину, особа злочинця, особа потерпілого.

Зазначені структурні елементи криміналістичної характеристики умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості підлягають ретельному дослідженню під час розслідування та їх розкриття.

Висновки.

Таким чином, для ефективного розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної

нетерпимості важливу роль відіграють теоретичні надбання багатьох наук і, перш за все, криміналістики. Наразі необхідною є розробка дієвої криміналістичної методики розслідування досліджуваного злочину, яка буде вбирати в себе аспекти організації та планування розслідування цього злочину. У цьому сенсі можливо говорити про деякі особливості криміналістичної тактики, а саме тактики допиту підозрюваного, потерпілого та можливих свідків (очевидців) зазначених злочинів, які мають свої притаманні їм риси. Особлива увага при розробці методики повинна бути приділена особливостям виявлення спеціального мотиву – расової, національної чи релігійної нетерпимості. Розроблення та впровадження ефективної методики розслідування умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, та вироблення дієвого механізму протидії цьому явищу має стати важливим завданням науки і практики.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

2. Гордієнко О.В. Мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості: питання кваліфікації та відмежування. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України*: матеріали Всеукр. підсумк. наук. - практ. конф., ч. 2, м. Київ, 12 берез. 2015 р. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 31-34.

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-е вид. переробл. та допов. Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с.

5. Категоризація та розслідування злочинів на ґрунті ненависті в Україні: практ. посіб. БДІПЛ ОБСЄ. Варшава. 74 с. URL: https://www.osce.org/uk/odihr/420296?download=true.

6. Пазинич Т.А. Особливості розслідування вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2016. № 5. С. 124-129.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

8. Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості: навч.-практ. посіб. / колектив авторів. Київ, 2012. 167 с.

9. Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів. *Вісник Академії адвокатури України.* 2010. Ч. 1. С. 174-177.

10. Уварова Н.В. До питання про суб'єктивну сторону злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2013. № 2. С. 394-400.

11. Case of Nachova and others v. Bulgaria: Applications on 6 July 2005 № 43577/98, 43579/98. *European Court of Human Rights:* [website]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22001-69630%22]}.

12. Вирок Житомирського районного суду Житомирської області від 17 жовт. 2018 р., судова справа № 278/1904/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/ Review/77154510.

13. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підруч. для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.

14. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В. 3 т. Т. 3 Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юристъ, 1997. 480 с.

15. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В.. Криміналістика : курс лекцій (ч. 1). Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. 356 с.

16. Галагуря Є.Л. Особливості розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Право і суспільство.* 2018. № 1. Ч. 2 С. 241-245.

References:

1. KonstitutsIya Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text.

2. Gordenko O.V. Motivi rasovoyi, natsIonal-noyi chi relIgIynoyi neterpimosti: pitannya kvalif-Ikatsiyi ta vidmezhuvannya. *Rol pravoohoronnih organIv u formuvanni pravovoyi derzhavi v umovah Evrointegratsiyi Ukrayini*: materiali Vseukr. pid-

sumk. nauk. - prakt. konf., ch. 2, m. Kiyiv, 12 berez. 2015 r. Kiyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. 2015. S. 31-34.

3. Kriminalniy kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 05 kvIt. 2001 r. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

4. Naukovo-praktichniy komentar Kriminalnogo kodeksu / za red. M. I. Melnika, M. I. Havronyuka. 7-e vid. pererobl. ta dopov. Kiyiv: Yuridichna dumka, 2010. 1288 s.

5. Kategorizatsiya ta rozsliduvannya zlochiniv na grunti nenavisti v Ukrayini: prakt. posib. BDIPL OBSE. Varshava. 74 s. URL: https://www.osce.org/uk/odihr/ 420296?download=true.

6. Pazinich T.A. Osoblivosti rozsliduvannya vbivstva z motiviv rasovoyi, natsIonalnoyi chi religiynoyi neterpimosti. *Aktualni problemi vitchiznyanoyi yurisprudentsiyi.* 2016. № 5. S. 124-129.

7. Kriminalniy protsesualniy kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 13 kvIt. 2012 r. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

8. Rozsliduvannya zlochiniv, vchinenih na grunti neterpimosti: navch .- prakt. posIb. / kolektiv avtoriv. Kiyiv, 2012. 167 s.

9. Savchenko A.V. Vpliv motiviv rasovoyi, natsIonalnoyi chi religiynoyi neterpimosti na kvallfIkatsiyu zlochiniv. *Visnik Akademiyi advokaturi Ukrayini.* 2010. Ch. 1. S. 174-177.

10. Uvarova N.V. Do pitannya pro sub'ektivnu storonu zlochiniv proti zhittya ta zdorov'ya osobi, vchinenih z motiviv rasovoyi, natsionalnoyi chi religiynoyi neterpimosti. *Naukoviy visnik Dnipropetrovskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav.* 2013. № 2. S. 394-400.

11. Case of Nachova and others v. Bulgaria: Applications on 6 July 2005 № 43577/98, 43579/98. *European Court of Human Rights :* [website]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22001-69630%22]}.

12. Virok Zhitomirskogo rayonnogo sudu Zhitomirskoyi oblasti vid 17 zhovt. 2018 r., sudova sprava № 278/1904/17. URL: httr://reuestr.sourt.gov.ua/ RevIew/77154510.

13. ShepItko V.Yu. Kriminalistika: pidruch. dlya studentiv vischih navchalnih zakladiv. Kiyiv: In Yure, 2010. 496 s.

14. Belkin R.S. Kurs kriminalistiki. V. 3 t. T. 3 Kriminalisticheskie sredstva, priemy i rekomendatsii. Moskva: Yurist', 1997. 480 s.

15. Bahin V. P., Gora I. V., Tsimbal P. V. Kriminalistika: kurs lektsIy (ch. 1). IrpIn: Akad. DPS Ukrayini, 2002. 356 s.

16. Galagurya E.L. Osoblivosti rozsliduvannya umisnih vbivstv z motiviv rasovoyi, natsionalnoyi chi religiynoyi neterpimosti. *Pravo i suspilstvo.* 2018. № 1. Ch. 2 S. 241-245).

Kazarian E.H. Intentional murder motivated by race, national or religious intolerance as a subject of forensic investigation. – Article.

The article notes that the criminal legislation of Ukraine pays considerable attention to the problem of preventing racism, xenophobia and other manifestations of discrimination, as it provides a list of criminal offenses related to manifestations of racial, national or religious intolerance. It is established that the increased nature of the social danger of intentional murder motivated by race, national or religious intolerance is characterized by the fact that it denies human dignity, the individuality of the victim and encroaches on the equality of all members of society, undermines the foundations of democratic rights and freedoms, and, consequently, existing social relations between different groups of the population.

In investigated crime, the motive acts as a sign, the presence of which forms a qualified corpus delicti and is characterized by three types of intolerance: racial, national or religious. At the same time, for the qualification of criminal acts, it is sufficient to identify only one type of intolerance. It is found that racial, national or religious intolerance is an obligatory motivational component of the investigated crimes and serves as the main element of evidentiary information discovered, collected, recorded during forensic activities.

It is revealed that only representatives of a certain race, nationality or religious denomination can be victims of intentional murder motivated by race, national or religious intolerance.

It is determined that the main elements of the forensic characteristics of intentional murder motivated by race, national or religious intolerance are: the subject of the criminal offense, the method of committing the crime, the trace picture of the crime, the identity of the offender, the identity of the victim.

Key words: *intentional murder, motive of racial, national or religious intolerance, discrimination, victim, forensic characteristics.*

Казарян Э.Г. Умышленное убийство по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости как предмет криминалистического исследования. – Статья.

В статье отмечается, что в уголовном законодательстве Украины уделено значительное внимание проблеме недопущения расизма, ксенофобии и другим проявлениям

дискриминации, поскольку предусмотрен перечень уголовно наказуемых деяний, связанных с проявлениями расовой, национальной или религиозной нетерпимости. Установлено, что повышенный характер общественной опасности умышленного убийства по мотивам расовой, национальной и религиозной нетерпимости характеризуется тем, что оно отрицает человеческое достоинство, индивидуальность потерпевшего и посягает на равенство всех членов общества, подрывает основы демократических прав и свобод, а следовательно, и существующие общественные отношения между различными группами населения.

В исследуемом преступлении мотив выступает как признак, наличие которого образует квалифицированный состав преступления и характеризуется тремя видами нетерпимости: расовой, национальной или религиозной. При этом для квалификации преступных деяний достаточным является выявление только одного вида нетерпимости. Выяснено, что расовая, национальная или религиозная нетерпимость представляет собой обязательную мотивационную составляющую исследуемых преступлений и служит основным элементом доказательной информации, обнаруженной, собранной, зафиксированной во время криминалистической деятельности.

Выявлено, что потерпевшими умышленного убийства по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости могут быть только представители определенной расы, национальности или религиозной конфессии.

Определено, что основными элементами криминалистической характеристики умышленного убийства по мотивам расовой, национальной или религиозной нетерпимости есть. предмет преступного посягательства, способ совершения преступления, следовая картина преступления, личность преступника, личность потерпевшего.

Ключевые слова: *умышленное убийство, мотив расовой, национальной или религиозной нетерпимости, дискриминация, потерпевший, криминалистическая характеристика.*

Авторська довідка:

Казарян Елучка Гургенівна, *аспірантка Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»*

Стаття надійшла до редакції: 31 березня 2021р.

УДК 340.1; 346.1
DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-166-177

ВПЛИВ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОЇ ЕПОХИ НА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Вінник О. М.

THE IMPACT OF THE CHALLENGES OF THE MODERN ERA ON THE LEGAL REGULATION OF SOCIAL RELATIONS

Vinnyk OM.

Стаття присвячена проблемам правового регулювання суспільних відносин, включно зі сферою економіки, на які впливають нові загрози суспільному благополуччю (зокрема, короно вірусна пандемія, ризики цифровізації, глобальне потепління тощо).

Аналізується стан зазначених відносин та їх правове регулювання. Визначаються пов'язані з цим проблеми, в тому числі збільшення кількості зловживань можливостями цифровізації (і, відповідно, порушення прав та законних інтересів учасників цифро візованих відносин), ігнорування суспільних інтересів (щодо необхідності забезпечення здорового і безпечного середовища для членів суспільства в умовах короно вірусної пандемії, значної ймовірності природних та техногенних катастроф, забруднення довкілля), посилення розшарування суспільства на багатих і бідних (в тому числі і в ракурсі цифрових можливостей), які самі по собі або в сукупності несуть значну загрозу для суспільного благополуччя..

Порушені проблеми викликані низкою факторів, частина з яких має природний характер (природні катаклізми), частина – пов'язана з індустріально-інноваційним шляхом розвитку людства, що має негативний вплив на екологію та/або породжує відповідні ризики (забруднення довкілля, техногенні катастрофи, ризики цифровізації та низки інновацій), інші – зумовлені людським фактором (пріоритет приватних інтересів над суспільними, ігнорування соціально відповідальної поведінки), недостатньою ефективністю державної політики, включно з правовою, та її реалізацією. Все це свідчить про складність порушених проблем і необхідність їх комплексного вирішення за участі представників низки наук (природничих, соціальних, юридичних), вжиттям комплексу заходів, включно з правовими, що передбачають вдосконалення правового регулювання зазначених відносин шляхом закріплення низки нових прав та обов'язків (цифрових зокрема), заборони зловживати не лише правами, а й можливостями, акцентування правової політики держави на встановлення правил, спрямованих на запобігання нових загрозам, зменшенню їх негативних наслідків, стимулюванню критично необхідних в таких умовах видів діяльності та соціально-відповідальної поведінки учасників суспільних відносин.

Ключові слова: *загрози суспільному благополуччю; загрози природного характеру; загрози, пов'язані з діяльністю людини; ризики цифровізації; зловживання правами та можливостями; баланс прав та обов'язків; економіко-правова політика; вдосконалення правового регулювання.*

Короновірусна пандемія та пов'язані з нею карантинні заходи загострили проблему пошуку більш дієвого (з огляду на слабку ефективність існуючого) правового забезпечення необхідних для суспільства заходів, що не лише гарантуватимуть функціонування відповідних інституцій/сфер (закладів охорони здоров'я, культури, освіти, суб'єктів підприємництва, органів влади та місцевого самоуправління тощо) в

екстремальних умовах та захист від цієї нової небезпеки, а й дозволять спрогнозувати і ймовірність нових загроз (з урахуванням результатів людської діяльності, їх впливу на довкілля і життя суспільства в цілому), і пов'язаних з ними змін в суспільному життя, а в підсумку – напрацювати шляхи вдосконалення правового регулювання. Останнє має включати превентивні заходи щодо виникнення таких загроз, засоби стимулювання суспільно необхідної діяльності в цих умовах, бар'єри для зловживань, пов'язаних з використанням вразливості суспільства, його членів, сфер, інституцій до таких загроз. Чинний Кодекс цивільного захисту України [1], хоча і регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, визначає повноваження, права та обов'язки учасників відносин, проте не враховує швидкі зміни в суспільному житті, включно із короно вірусною пандемією, ризиками цифровізації, одними з яких стали масштабні зловживання цифровими можливостями в умовах обмежувальних карантинних заходів, що стимулювали використання цифрових ресурсів (он-лайн платежів, Інтернет торгівлі, дистанційного навчанні тощо) і, відповідно, активність несумлінних учасників відносин в мережі Інтернет, зростання кількості кібершахрайств.

Окремі складові цієї проблеми (особливо щодо екологічної безпеки [2; 3; 4], техногенної [5; 6; 7] та кібербезпеки [8; 9], ризиків цифровізації [10; 11; 12] тощо) досліджувалися і раніше, проте комплексному її (проблеми) вирішенню приділялося недостатньо уваги з огляду на міжгалузевий характер досліджень, що передбачає участь в них представників низки правових (конституційного, господарського, цивільного, екологічного, інформаційного, адміністративного, кримінального та інших галузей права), інших суспільних наук (економічної теорії, соціології тощо) та з урахуванням напрацювань природничих наук (інформатики, медицини, біології, екології, аграрних науки та ін.).

Зазначені обставини зумовлюють ***актуальність*** порушеної тут проблеми, про необхідність вирішення якої наголошується в цій статті з низкою пропозицій щодо шляхів її вирішення.

Згідно ст. 13 Конституції України основним стратегічним курсом України у сфері економіки є забезпечення її соціального спрямування, тобто врахування інтересів суспільства, типових інтересів його членів, держави як організатора суспільного життя. Це особливо актуально в сучасних умовах появи нових (короно вірусна пандемія, зловживання цифровими можливостями, цифрова нерівність, глобальне потепління) і загострення старих загроз суспільному благополуччю (забруднення довкілля, ризики природних та техногенних катастроф, зловживання правами та можливостями, розшарування суспільства та пов'язане з цим зубожіння значної частини населення, міжнародний тероризм, негативні наслідки глобалізації тощо).

Подібні зміни в суспільному житті потребують адекватного правового регулювання з метою забезпечення необхідності застосування превентивних заходів щодо суспільно небезпечних наслідків зазначених явищ та стимулювання застосування необхідних засобів щодо виробництва/виконання/надання товарів/робіт/послуг, потрібних для подолання згаданих загроз/зменшення негативних їх наслідків та забезпечення

достойних умов життя, праці, відпочинку членів суспільства.

Українською державою протягом останніх років прийнято чимало концепцій та стратегій, спрямованих на вирішення згаданих та інших актуальних проблем суспільного буття: забезпечення сталого розвитку [13], подолання бідності [14], захисту довкілля, включно з екологічною політикою та необхідністю подолання наслідків забруднення довкілля, зміни клімату/глобального потепління [15; 16], цифровізацією економіки та інших сфер суспільного буття [17; 18; 19], соціальною відповідальністю бізнесу [20], управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру [21] , захисту прав споживачів [22], розвитку системи громадського здоров'я [23], розвитку інноваційної діяльності [24] тощо. Подібні документи, як зазначає **С. Романко**, є аналітичними та рамковими і на місцях практично не реалізуються [4]. Лише в окремих випадках передбачені зазначеними актами Уряду заходи було закріплено в законах/кодексі [1; 25; 26; 27], а корегування їх положень значно відстає від змін, що відбуваються в суспільних відносинах.

Закріплення в Конституції України обов'язку держави щодо забезпечення соціального спрямування вітчизняної економіки відповідає принципам регулювання відносин у сфері господарювання, притаманних країнам цивілізованих ринкових відносин, включно з державами-членами ЄС, основним засадах громадянського суспільства, на необхідності розвитку якого наголошується у відповідній Національній стратегії, затвердженій Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 [28], та відзеркалено у створенні спільної з ЄС платформи (Платформа громадянського суспільства ЄС – Україна [29]). В ключових актах ЄС (зокрема ст. 11 Договору про Європейський Союз (Маастріхт, 7 лютого 1992 р.) [30]) наголошується на необхідності для ЄС мати відкритий, прозорий та регулярний діалог з організаціями громадянського суспільства, в тому числі під час підготовки пропозицій до правових актів ЄС. З урахуванням орієнтації України на Європейське (ЄС) законодавство відповідно до Закону «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [31] державна політика розбудови національної економіки в нашій країні має грунтуватися на співпраці з інститутами громадянського суспільства (бізнесом та саморегулівними організаціями підприємців, неурядовими організаціями з питань захисту навколишнього середовища та прав споживачів, профспілками тощо).

Разом з тим, передбачені зазначеними актами заходи, що зазвичай відповідають основним засадам громадянського суспільства, включно з необхідністю адекватного сучасним умовам (в тому числі ризикам) нормативно-правового регулювання, значно відстає від сучасного стану відповідних відносин і суспільних потреб. Наслідком цього стали не просто численні зловживання, а й складність їх правової оцінки та притягнення до відповідальності, що особливо яскраво проявляється у сфері цифровізації, незаперечними перевагами якої користуються не лише сумлінні учасники суспільних відносин, а й бажаючі отримати незаслужені переваги шляхом ігнорування інтересів інших осіб та суспільства в цілому. Цьому сприяють:

відсутність закріплених в законодавстві (Господарському/ГК [32] та Цивільному /ЦК [33] кодексах, зокрема) цифрових прав та обов'язків учасників господарського життя/суб'єктів цивільних відносин, положень про політику держави в

ційній сфері, включно з необхідністю та засобами поєднання державного регулювання із саморегулюванням (ГК);

невизначеність правового статусу віртуальних підприємств та правового режиму цифрових ресурсів: бізнес-сайтів (включно з Інтернет-магазинами), штучного інтелекту, чат-ботів тощо;

повільність реагування держави на необхідність корегування антимонопольно-конкурентного законодавства на цифро візованих ринках (з використанням цифрових ресурсів та/або за участі віртуальних підприємств) та принципіальних підходів до відповідальності за зловживання в цифровому середовищі;

слабкість суспільно-необхідного реагування на ризики цифровізації та зменшення їх негативних наслідків тощо.

Про потребу в ефективному регулюванні зазначеної сфери (на міжнародному та національному рівнях) свідчить проблема з використанням штучного інтелекту, що спроможний забезпечити вирішення місцевих і глобальних проблем (боротьбу зі зміною клімату та деградацією навколишнього середовища, протидією пандеміям, захистом демократичних завоювань, боротьбу зі злочинністю тощо), проте тотальний контроль за яким (з огляду на можливість саморозвитку штучного інтелекту) є доволі складним, а наслідки неконтрольованого або малопередбачуваного (за наслідками) його використання – для суспільства можуть бути руйнівними, навіть катастрофічними. На міжнародному рівні ця проблема порушується, про що свідчить, зокрема, прийняття в ЄС низки важливих документів і насамперед – Білої книга про штучний інтелект (WHITE PAPER On Artificial Intelligence [34], що має на меті визначити шляхи вирішення цієї проблеми з використанням правових засобів, за участі не лише держав-членів ЄС, а й інститутів громадянського суспільства – шляхом консультування з громадськістю, в тому числі з представниками науки та цифрового бізнесу.

Потреба у вдосконаленні правового регулювання відносин у сфері економіки з метою її соціального забезпечення – справа і держави, і інститутів громадянського суспільства (і насамперед – організацій, що об'єднують і, відповідно, віддзеркалюють інтереси бізнесу, споживачів, найманих працівників, громадян щодо екологічної та іншої безпеки), і правової науки і як така потребує комплексного вирішення із застосуванням як публічно-правових, так і приватно-правових механізмів, з використанням як вітчизняного, так і зарубіжного (міжнародного та інших країн) досвіду. Якщо держава має оптимізувати свою економіко-правову політику в цьому руслі, то завдання громадянського суспільства – стимулювати соціальну відповідальність підприємництва і громадян в умовах згаданих загроз.

Зазначена проблема є універсальною і включає різні аспекти (залежно від сфер виникнення відносин), оскільки:

зумовлена низкою факторів, частина з яких має природний характер (природні катаклізми), частина – пов'язана з індустріально-інноваційним шляхом розвитку людства, що має негативний вплив на екологію та/або породжує відповідні ризики (забруднення довкілля, техногенні катастрофи, ризики цифровізації та подібних інновацій), інші – зумовлені людським фактором (пріоритет приватних інтересів над суспільними, ігнорування соціально відповідальної поведінки), недостатньою ефективністю державної політики, включно з правовою, та її реалізацією на практиці;

потенційно досліджувальні по цій темі відносини: виникають у сфері економіки,

включно з бізнес-діяльністю, та пов'язаних з нею сфер суспільного життя; віддзеркалюють потребу всіх граней соціального спрямування економіки (оптимальне державне регулювання; його поєднання із саморегулюванням; збалансований вплив на підприємництво, що з одного боку, має стимулювати його розвиток з урахуванням потреб суспільства і добровільно взятої на себе соціальної відповідальності суб'єктами підприємництва, а з іншого – стримувати зловживання бізнесом своїми правами та можливостями у відносинах зі споживачами, контрагентами, державою, територіальними громадами);

цифровізація проникла в усі сфері суспільного життя і є універсальним засобом вирішення більшості ключових проблем сьогодення, попри наявність у неї самої не лише значних достоїнств, а й суттєвих ***ризиків***, що загрожують суспільному благополуччю за відсутності адекватних правових та організаційних заходів; виникненню цих ризиків сприяють: поява *віртуальних* суб'єктів та об'єктів; можливість діяти *анонімно*; *глобальність* соціальних мереж; проблемність використання *штучного інтелекту*, що пов'язано з можливістю його саморозвитку, а, отже, і складністю визначення пов'язаних з цим наслідків; електронна форма зв'язків; нові умови конкуренції на цифро візованих ринках та відповідальності тощо; але головне – значне відставання нормативно-правового регулювання та превентивних організаційних заходів від фактичного стану відносин та потенційних загроз;

традиційні, притаманні для відносин аналогового суспільства, включно з економічною його сферою, методи правового регулювання суспільних відносин, мають застосовуватися з урахуванням цифровізаційних процесів (включно з економіко-правовою політикою держави та застосовуваних нею методів та засобів, що обов'язково мають передбачати дві категорії збалансованих заходів: (1) стимулювання позитивних тенденцій в економіці та соціальної відповідальності бізнесу; (2) попередження появи суспільно небезпечних ризиків та механізмів зменшення їх негативних наслідків; принципами поєднання державного регулювання із саморегулюванням з визначенням правового режиму останнього на рівні закону; необхідністю вдосконалення правового регулювання відносин у сфері економіки з урахуванням сучасних тенденцій та загроз з огляду на цифровізацію, глобалізаційні процеси, наслідки забрудненням довкілля тощо, а в цілому – формування ефективної соціально спрямованої економіки та соціально відповідального бізнесу з відповідним нормативно-правовим регулюванням, що мають бути адекватні громадянському суспільству і здатними протистояти новим загрозам суспільному благополуччю.

Все це свідчить про складне завдання для правової науки, що включає: виявлення основних тенденцій динаміки суспільних відносинах у сфері економіки з огляду на появу нових та загострення старих загроз суспільному благополуччю; оцінка стану (ступеня ефективності) правового регулювання зазначених відносин та виявлення проблем, пов'язаних зі змінами в суспільних відносинах; винайдення тих оптимальних шляхів, що забезпечать їх ефективне регулювання з урахуванням не лише поточного стану цих відносин, але й перспектив їх розвитку/змін. Разом з тим, законодавцю необхідно більш динамічно реагувати на зміни в суспільному житті, а стосовно економіки – насамперед шляхом доповнення відповідними положеннями чинних кодексів – Господарського/ГК [33] і Цивільного/ЦК [34] стосовно основних засад

регулювання нових відносин. Так, стосовно цифро візованого сегменту вітчизняної економіки доцільно передбачити в ГК низку ключових положень щодо: змісту поняття цифрової економіки та основних засад її функціонування; напрямів та засобів державної економіко-правової політики щодо цифровізації; принципів поєднання державного регулювання із саморегулюванням у сфері цифровізації; системи нормативно-правового регулювання відносин цифровізації; збалансованих цифрових прав та обов'язків учасників відносин у сфері господарювання; особливостей правового становища віртуальних суб'єктів та правового режиму цифрових ресурсів та віртуальних об'єктів; специфіки договірних відносин, що встановлюються із застосуванням електронних засобів зв'язку та вирішенням пов'язаних з цим спорів; впливу цифровізації на антимонопольно-конкурентне регулювання та застосування господарсько-правової відповідальності до порушників; наслідків цифровізації окремих сфер (фінансових послуг зокрема, які все більше надаються в електронній формі) та зумовлених цим підходів до нормативно-правового регулювання відповідних відносин. В ЦК мають бути включені положення щодо: цифрових прав та обов'язків учасників цивільних відносин; заборони зловживати цифровими правами та можливостями; особливості правового статусу віртуальних учасників цивільних відносин та правового режиму віртуальних об'єктів; вимог до цифрових правочинів та підстави для визнання їх недійсними; особливості порядку надання електронних послуг.

В умовах зростаючих загроз та збільшення кількості зловживань посилюється проблема необхідності акцентування уваги на обов'язках членів суспільства, а не лише на їх правах. Так, набули поширення випадки використання можливостей цифровізації лише у власних інтересах з ігноруванням законних інтересів інших осіб (поширити – заради цікавості чи вигоди – суспільно шкідливу інформацію в соціальних мережах, «зламати» сайт урядової чи іншої установи), *ігнорування* умов безпечного довкілля (застосувати технологію чи устаткування, що не відповідає екологічним вимогам; спалити в період посухи пожухлу траву або сміття на власному подвір'ї/території, що межує з лісом; викинути сміття в не призначених для цього місцях) та карантинних заходів під час посилення короно вірусної хвороби (нехтування масковим режимом в громадських місцях, що ніби «порушує право вільно дихати», тощо). Масовість подібних зловживань викликана і прогалинами в законодавстві (зокрема щодо визначення цифрових прав та обов'язків), і незначними санкціями за порушення встановлених законом вимог (екологічних, наприклад), і неефективною системою виявлення порушень та притягнення до відповідальності (щодо порушників карантинних заходів), і відсутністю в Україні (як свідчить сучасне життя) сталих традицій соціально відповідальної поведінки не лише бізнесу, але й всіх членів громадянського суспільства.

Вирішення цієї вельми складної проблеми доволі непросте і передбачає застосування комплексу заходів з урахуванням характеру загроз. Праву належить одна з провідних ролей як на науковому рівні, так і на нормотворчому та правозастосовному .

Має зазнати змін і Конституція України в частині забезпечення державою захисту громадян від нових загроз суспільному благополуччю, включно з цифровими зловживаннями, які набувають

стрімкого поширення, а також закріплення основних прав та обов'язків громадян України – як цифрових, так і тих, що мають діяти в умовах згаданих загроз.

Завдання правової науки в зазначених умовах доволі непросте, хоча значною мірою – традиційне: переосмисленні ролі та завдання права в умовах стрімких змін в суспільних відносинах та наростання загроз суспільному благополуччю, контроль за розвитком відносин, їх аналіз, визначення ключових проблем, прогнозування змін в суспільних відносинах в зазначених умовах та перспективного їх регулювання, пошук/розробка як традиційних, так і нових шляхів (з використанням потенціалу штучного інтелекту зокрема) вдосконалення правового регулювання та правозастосовної практики.

Література:

1. Кодекс цивільного захисту України: прийнятий 2 жовтня 2012 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (дата звернення: 02.04.2021 р.).
2. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навчальний та науково-практичний посібник - К.: Знання-Прес, 2002. - 332 с.
3. Проблеми права екологічної безпеки : навч. посіб. / М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова [та ін.] ; під заг. ред. М.В. Краснової та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев; М-во освіти і науки України; Київ. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. – Дніпро: НГУ, 2016. – 575 с.
4. **С. Романко.** Еколого-правова політика України у сфері зміни клімату // **Піприємництво, господарство і право. 2019. №9. С. 88-94.**
5. Буравльов Є. П., Гетьман В. В. Управління техногенною безпекою України. К., 2006. 235 с
6. Курбанов Я. Л. Забезпечення природно-техногенної безпеки в Україні в проблема визначення поняття «критична інфраструктура» // Південноукраїнський правничий часопис . 2016. № 2. С. 150-154. URL : http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1046/1/%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%202-2016.pdf (дата звернення: 02.04.2021).
7. Варенья Н.М. Правові аспекти забезпечення техногенної безпеки в умовах зростаючих загроз терористичного характеру // Актуальні питання сучасної науки. Івано-Франківськ, 7-8 липня 2017 р. С. 76-79. URL : http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/other/17july2017/25.pdf (дата звернення: 02.04.2021).
8. **О.Бакалінська, О. Бакалинський.** Правове забезпечення кібербезпеки в Україні // **Піприємництво, господарство і право. 2019.№9.- С. 100-108.**
9. Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 26 листопада 2019 року). URL : http://univd.edu.ua/uk/dir/2031 (30.03.2021).
10. Цифрова економіка та електронний бізнес: окремі проблеми правового регулювання. Збірник наукових праць. За заг. ред. О. М. Вінник. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019, 152 с.
11. Вінник О. Правові проблеми цифровізації в ракурсі нових загроз для суспільного благополуччя // Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць. 2020. № 39. С. 11-18.
12. Єфремова К. В.Теоретичні підходи до регулювання штучного інтелекту в ЄС: досвід для України // Право та інновації. 2020. № 4 (32). С.80-85/
13. Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020" , схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text (дата звернення: 28.03.2021).
14. Стратегія подолання бідності, схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text (дата звернення: 28.03.2021).
15. Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: схвал. розпорядженням КМУ від 7 грудня 2016 р. № 932. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80#Text (дата звернення: 28.03.2021).
16. Концепція реалізації державної політики у сфері промислового забруднення: схвал. розпорядженням КМУ від 22 травня 2019 р. № 402-р. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-realizaciyi-t220519 **(дата** звернення: 28.03.2021).

17. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери: схвал. розпорядженням КМУ від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 28.03.2021).

18. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки: схвал. розпорядженням КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text (дата звернення: 28.03.2021).

19. Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні:схвал. розпорядженням КМУ від 16 листопада 2016 р. № 918-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text (дата звернення: 28.03.2021).

20. Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року: схвал. розпорядженням КМУ від 24 січня 2020 р. № 66-р). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 28.03.2021).

21. Концепція управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: схвал. розпорядженням КМУ від 22 січня 2014 р. № 37-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-%D1%80#Text (дата звернення: 28.03.2021).

22. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року: схвал. розпорядженням КМУ від 29 березня 2017 р. № 217-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text (дата звернення: 28.03.2021).

23. Концепція розвитку системи громадського здоров'я: схвал. розпорядженням КМУ від 30 листопада 2016 р. № 1002-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2016-%D1%80#Text (дата звернення: 28.03.2021).

24. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: схвал. розпорядженням КМУ від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text (дата звернення: 28.03.2021).

25. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text (дата звернення: 28.03.2021).:

26. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 02.04.2021).

27. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text (дата звернення: 28.03.2021).

28. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України №68/2016 від 26 лютого 2016 року. URL : https://www.president.gov.ua/documents/682016-19805 (дата звернення: 28.03.2021).

29. Платформа громадянського суспільства ЄС – Україна. URL : https://eu-ua.org/en/civil-society-platform (дата звернення: 28.03.2021).

30. Договор о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 года) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення: 28.03.2021).

31. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text (дата звернення: 30.03.2021).

32. Господарський кодекс України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 04.04.2021).

33. Цивільний кодекс України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 04.04.2021).

34. WHITE PAPER On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust. EUROPEAN COMMISSION. Brussels, 19.2.2020. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1603192201335&uri=CELEX:52020DC0065 (дата звернення: 30.03.2021).

References:

1. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy: pryiniatyi 2 zhovtnia 2012 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (data zvernennia: 02.04.2021 r.).

2. Andreitsev V.I. Pravo ekolohichnoi bezpeky: Navchalnyi ta naukovo-praktychnyi posibnyk - K.: Znannia-Pres, 2002. - 332 s.

3. Problemy prava ekolohichnoi bezpeky : navch. posib. / M.V. Krasnova, H.I. Baliuk, A.H. Bobkova [ta in.] ; pid zah. red. M.V. Krasnovoi ta R.S. Kirina; vidp. red. V.I. Andreitsev; M-vo osvity i nauky Ukrainy; Kyiv. nats. un-t, Nats. hirn. un-t. – Dnipro: NHU, 2016. – 575 s.

4. S. Romanko. Ekoloho-pravova polityka Ukrainy u sferi zminy klimatu //

Pipryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2019. №9. S. 88-94.

5. Buravlov Ye. P., Hetman V. V. Upravlinnia tekhnohennoiu bezpekoiu Ukrainy. K., 2006. 235 s

6. Kurbanov Ya. L. Zabezpechennia pryrodno-tekhnohennoi bezpeky v Ukraini v problema vyznachennia poniattia «krytychna infrastruktura» // Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys . 2016. № 2. S. 150-154. URL : http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1046/1/%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%202-2016.pdf (data zvernennia: 02.04.2021).

7. Varenia N.M. Pravovi aspekty zabezpechennia tekhnohennoi bezpeky v umovakh zrostaiuchykh zahroz terorystychnoho kharakteru // Aktualni pytannia suchasnoi nauky. Ivano-Frankivsk, 7-8 lypnia 2017 r. S. 76-79. URL : http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/other/17july2017/25.pdf (data zvernennia: 02.04.2021).

8. O.Bakalinska, O. Bakalynskyi. Pravove zabezpechennia kiberbezpeky v Ukraini // Pipryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2019.№9.- S. 100-108.

9. Protydiia kiberzahrozam ta torhivli liudmy

Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii

(m. Kharkiv, 26 lystopada 2019 roku). URL : http://univd.edu.ua/uk/dir/2031 (30.03.2021).

10. Tsyfrova ekonomika ta elektronnyi biznes: okremi problemy pravovoho rehuliuvannia. Zbirnyk naukovykh prats. Za zah. red. O. M. Vinnyk. K.: NDI pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy, 2019, 152 s.

11. Vinnyk O. Pravovi problemy tsyfrovizatsii v rakursi novykh zahroz dlia suspilnoho blahopoluchchia // Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka: zbirnyk naukovykh prats. 2020. № 39. S. 11-18.

12. Iefremova K. V.Teoretychni pidkhody do rehuliuvannia shtuchnoho intelektu v YeS: dosvid dlia Ukraïny // Pravo ta innovatsii. 2020. № 4 (32). S.80-85/

13. Stratehiia staloho rozvytku "Ukraina - 2020" , skhvalena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 12 sichnia 2015 roku № 5/2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

14. Stratehiia podolannia bidnosti, skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 bereznia 2016 r. № 161-r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

15. Kontseptsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zminy klimatu na period do 2030 roku: skhval. rozporiadzhenniam KMU vid 7 hrudnia 2016 r. № 932. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

16. Kontseptsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi promyslovoho zabrudnennia: skhval. rozporiadzhenniam KMU vid 22 travnia 2019 r. № 402-r. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-realizaciyi-t220519 (data zvernennia: 28.03.2021).

17. Stratehiia tsyfrovoi transformatsii sotsialnoi sfery: skhval. rozporiadzhenniam KMU vid 28 zhovtnia 2020 r. № 1353-r). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

18. Kontseptsiia rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky: skhval. rozporiadzhenniam KMU vid 17 sichnia 2018 r. № 67-r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

19. Kontseptsiia rozvytku systemy elektronnykh posluh v Ukraini:skhval. rozporiadzhenniam KMU vid 16 lystopada 2016 r. № 918-r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

20. Kontseptsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi spryiannia rozvytku sotsialno vidpovidalnoho biznesu v Ukraini na period do 2030 roku: skhval. rozporiadzhenniam KMU vid 24 sichnia 2020 r. № 66-r). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

21. Kontseptsiia upravlinnia ryzykamy vynyknennia nadzvychainykh sytuatsii tekhnohennoho ta pryrodnoho kharakteru: skhval. rozporiadzhenniam KMU vid 22 sichnia 2014 r. № 37-r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-%D1%80#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

22. Kontseptsiia derzhavnoi polityky u sferi zakhystu prav spozhyvachiv na period do 2020 roku: skhval. rozporiadzhenniam KMU vid 29 bereznia 2017 r. № 217-r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

23. Kontseptsiia rozvytku systemy hromadskoho zdorovia: skhval. rozporiadzhenniam KMU vid 30 lystopada 2016 r. № 1002-r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2016-%D1%80#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

24. Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku: skhval. rozporiadzhenniam KMU vid 10 lypnia 2019

r. № 526-r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

25. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28.02.2019. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text (data zvernennia: 28.03.2021).:

26. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2017 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (data zvernennia: 02.04.2021).

27. Pro elektronni komunikatsii: Zakon Ukrainy vid 16.12.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

28. Pro spryiannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy №68/2016 vid 26 liutoho 2016 roku. URL : https://www.president.gov.ua/documents/682016-19805 (data zvernennia: 28.03.2021).

29. Platforma hromadianskoho suspilstva YeS – Ukraina. URL : https://eu-ua.org/en/civil-society-platform (data zvernennia: 28.03.2021).

30. Dohovor o Evropeiskom Soiuze (Maastrykht, 7 fevralia 1992 hoda) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (data zvernennia: 28.03.2021).

31. Pro Zahalnoderzhavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text (data zvernennia: 30.03.2021).

32. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (data zvernennia: 04.04.2021).

33. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (data zvernennia: 04.04.2021).

34. WHITE PAPER On Artificial Intelligence - A European approach to excellence and trust. EUROPEAN COMMISSION. Brussels, 19.2.2020. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1603192201335&uri=CELEX:52020DC0065 (data zvernennia: 30.03.2021).

Vinnyk OM The impact of the challenges of the modern era on the legal regulation of social relations.

The article is devoted to the problems of legal regulation of public relations, including the economic sphere, which are affected by new threats to public welfare (in particular, the coronavirus pandemic, the risks of digitalization, global warming, etc.).

The state of legal regulation of these relations is analyzed. Related issues are identified, including increasing the number of abuses of digitalization opportunities (and, consequently, violations of the rights and legitimate interests of participants in digital relations), ignoring the public interest (to ensure a healthy and safe environment for members of society in a coronary viral pandemic). , high probability of natural and man-made disasters, environmental pollution), increasing stratification of society into rich and poor (including in the perspective of digital opportunities), which alone or in combination pose a significant threat to public welfare ..

These problems are caused by a number of factors, some of which are natural (natural disasters), some - related to the industrial-innovative path of human development, which has a negative impact on the environment and / or poses risks (environmental pollution, man-made disasters, risks of digitalization and of some innovations), others - due to the human factor (priority of private interests over public ones, ignoring socially responsible behavior), insufficient effectiveness of public policy, including legal, and of its implementation. All this indicates the complexity of the problems and the need for their comprehensive solution with the participation of a number of sciences (natural, social, legal), taking a set of measures, including legal, to improve the legal regulation of these relations by consolidating a number of new rights and responsibilities (digital in particular), of prohibition to abuse not only rights but also opportunities, emphasizing the role of legal policy of the state to establish rules aimed at preventing new threats, reducing their negative consequences, stimulating critical activities in such conditions and of socially responsible behavior of citizens and other participants of public relations.

Key words: *threats to public welfare; threats of a natural nature; threats related to human activities; risks of digitalization; abuse of rights and opportunities; balance of rights and responsibilities; economic and legal policy; improving legal regulation.*

Винник О.М. Влияние вызовов современной эпохи на правовое регулирование общественных отношений.

Статья посвящена проблемам правового регулирования общественных отношений, включая сферы экономики, на которые влияют новые угрозы общественному благополучию (в частности, корону вирусная пандемия, риски цифровизации, глобальное потепление и т.д.).

Анализируется состояние указанных отношений и их правовое регулирование. Определяются связанные с этим проблемы, в том числе увеличение количества злоупотреблений возможностями цифровизации (и, соответственно, нарушения прав и законных интересов участников цифро визированных отношений), игнорирование общественных интересов (о необходимости обеспечения здорового и безопасного среды для членов общества в условиях корону вирусной пандемии, значительной вероятности природных и техногенных катастроф, загрязнения окружающей среды), усиление расслоения общества на богатых и бедных (в том числе и в ракурсе цифровых возможностей), которые сами по себе или в совокупности несут значительную угрозу для общественного благополучия ..

Затронуты проблемы вызваны рядом факторов, часть из которых имеет природный характер (природные катаклизмы), часть - связана с индустриально-инновационным путем развития человечества, оказывает негативное влияние на экологию и / или порождает соответствующие риски (загрязнение окружающей среды, техногенные катастрофы, риски цифровизации и ряда инноваций), другие - обусловлены человеческим фактором (приоритет частных интересов над общественными, игнорирование социально ответственного поведения), недостаточной эффективностью государственной политики, включая правовой, и ее реализацией. Все это свидетельствует о сложности затронутых проблем и необходимость их комплексного решения с участием представителей ряда наук (естественных, социальных, юридических), принятием комплекса мер, включая правовыми, предусматривающие совершенствование правового регулирования указанных отношений путем закрепления ряда новых прав и обязанностей (цифровых частности), запрета злоупотреблять не только правами, но и возможностями, акцентирование правовой политики государства на установление правил, направленных на предотвращение новых угроз, уменьшению их негативных последствий, стимулированию критически необходимых в таких условиях видов деятельности и социально-ответственного поведения участников общественных отношений.

Ключевые слова: *угрозы общественному благополучию; угрозы природного характера; угрозы, связанные с деятельностью человека; риски цифровизации; злоупотребление правами и возможностями; баланс прав и обязанностей; экономико-правовая политика; совершенствование правового регулирования.*

Авторська довідка:

Вінник Оксана Мар'янівна, *доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України*

Стаття надійшла до редакції: 06 квітня 2021р.